

Collection of Papers
from the International Academic Conference
6th – 7th of February 2020

LEGAL PROFESSIONS IN PARADIGMS

BRATISLAVA LEGAL FORUM 2020

Zborník príspevkov
z medzinárodnej vedeckej konferencie
6. – 7. februára 2020

PRÁVNICKÉ PROFESIE V PARADIGMÁCH

BRATISLAVSKÉ PRÁVNICKÉ FÓRUM 2020

BRATISLAVA LEGAL FORUM
BRATISLAVSKÉ PRÁVNICKÉ FÓRUM

2020

**SYMPOSIA, COLLOQUIA, CONFERENCES
SYMPÓZIÁ, KOLOKVIÁ, KONFERENCIE**

**LEGAL PROFESSIONS IN PARADIGMS
BRATISLAVA LEGAL FORUM 2020**

**PRÁVNICKÉ PROFESIE V PARADIGMÁCH
BRATISLAVSKÉ PRÁVNICKÉ FÓRUM 2020**

Collection of Papers from the International Academic Conference
Bratislava Legal Forum 2020
organised by the Comenius University in Bratislava, Faculty of Law
on 6th – 7th of February 2020
under the auspices of JUDr. Tomáš Borec,
President of the Slovak Bar Association.

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie
Bratislavské právnické fórum 2020
organizovanej Univerzitou Komenského v Bratislave, Právnickou fakultou
v dňoch 6. – 7. februára 2020
pod záštitou prezidenta Slovenskej advokátskej komory JUDr. Tomáša Boreca.

Univerzita Komenského v Bratislave
Právnická fakulta
2020

Reviewers of Papers / Recenzenti:

- prof. Mgr. Mgr. Andrej Démuth PhD.
- prof. PhDr. Jarmila Chovancová CSc.
- doc. JUDr. Branislav Fábry PhD.
- doc. JUDr. Rudolf Kasinec PhD.
- doc. JUDr. Mgr. Martin Turčan PhD.
- JUDr. Mgr. Micha Mrva PhD., LL.M.
- JUDr. Tomáš Mészáros PhD.

Editors / Zostavovatelia:

- Mgr. Andrea Szakács (née Koroncziová), PhD.
- Mgr. Tibor Hlinka

© Comenius University in Bratislava, Faculty of Law, 2020.

© Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2020.

CONTENT / OBSAH

ĽUDSKÁ DÔSTOJNOSŤ AKO CIEĽ PRÁVNEJ ETIKY Ľubomír Batka	6
PRÁVNÍ VĚDCI A/VS. KOMUNISTICKÁ MOC V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1948-1989 Pavel Maršálek.....	16
POZNÁMKA K PROBLÉMU METODOLOGICKEJ (NE)KONZISTENTNOSTI SUDCU Martin Turčan	25
POSTAVENÍ ŽEN V ISLÁMSKÉM SOUDNICTVÍ Petr Osina.....	32
RADIKÁLNA KRITIKA ĽUDSKÝCH PRÁV A JEJ DOPADY NA PRÁVNÚ PRAX Nikolas Sabján	37
ADVOKÁT À LA KAFKA Jozef Jenčík.....	47
K VÝZNAMU ZMENY PARADIGMY S PRIHLIADNUTÍM NA FILOZOFICKÉ KONCEPTY T. S. KUHN A K. R. POPPERA Renáta Kišoňová	54
EKONÓMIA A OVPLYVNĚOVANIE PRAKTICKEJ POLITIKY U RICHARDA COBDENA Juraj Medvec.....	59
PRÁVNICKÉ POVOLANIA V OBDOBÍ SOCIALIZMU Andrea Kluknavská.....	63
PRÁVNICKÉ VZDELÁVANIE V PODANÍ J. FRANKA A AKTUÁLNOSŤ JEHO ODKAZU PRE DNEŠNÉ PRÁVNICKÉ FAKULTY Olexij M. Meteňkanyč	71
ADVOKÁT V ČESKOSLOVENSKOM TOTALITNOM FILME Rudolf Kasinec.....	82

ĽUDSKÁ DÔSTOJNOSŤ AKO CIEĽ PRÁVNEJ ETIKY

Ľubomír Batka

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: The article argues that human dignity can be perceived as a central value for ethics of advocates. The author starts by an overview of the use of human dignity in important international, European and bioethical documents. In historical perspective he shows the original meaning of the word *dignitas* and its synonym in ancient Rome. In the text the religious, philosophical and ethical arguments for human dignity are presented. The article works with the preconception of D. Luban that human dignity is not a property but rather a way of dealing with humans and a goal reached in respectful, non-humiliating and trust-building relationship. The main task of an advocate is the protection and creation of human dignity in a holistic approach to the commitments of the client.

Abstrakt: Článok zdôvodňuje, že ľudskú dôstojnosť možno považovať za centrálnu hodnotu pre etiku advokátov. Autor vychádza z prehľadu výskytu ľudskej dôstojnosti vo významných medzinárodných, európskych a bioetických dokumentoch. V historickej retrospektíve poukazuje na pôvodný význam slova *dignitas* a jeho synonym v antickom Ríme. V texte sú predstavené náboženské, filozofické a etické zdôvodnenia ľudskej dôstojnosti. Článok pracuje s premisou D. Lubana, že ľudská dôstojnosť nie je vlastnosťou človeka ale spôsobom zaobchádzania s človekom a cieľom, ktorý je dosahovaný v rešpektujúcom, neponižujúcom a dôveru-budujúcom vzťahu. K hlavnému poslaniu advokáta patrí chrániť a vytvárať ľudskú dôstojnosť v holistickom prístupe k záväzkom klienta.

Key words: human dignity, non-humiliation, D. Luban, goal of legal ethics

Kľúčové slová: ľudská dôstojnosť, neponižovanie, D. Luban, cieľ právnej etiky

Ľudská dôstojnosť je významná hodnota, pretože je nescudziteľná, nemožno človeka o ňu pripraviť, ani sa jej nemožno vzdať. „Dôstojnosť človeka“ sa po 2. svetovej vojne stala fundamentálnou hodnotou pre právny, etický, ba dokonca aj pre teologický diskurz, predovšetkým v kontexte ľudských práv a ochrany života.¹ V prvom dokumente svetového rangu ho nachádzame v preambule *Charty OSN (1945)* kde sa uvádza „dôstojnosť a hodnota ľudskej osobnosti“², ako aj v preambule a v prvom článku *Všeobecnej deklarácie ľudských práv (1948)*, kde sa hovorí o „prirodzenej dôstojnosti ľudí, rovných a nescudziteľných právach ako základu pre slobodu, spravodlivosť a mier vo svete.“³

V kontexte Európy sa ľudská dôstojnosť stala dôležitým pojmom v ústavách a legislatíve viacerých európskych štátov.⁴ V *Ústave SRN* sa v prvom článku, prvom odseku dôstojnosť človeka spresňujúco spája s adjektívom „nedotknuteľná“.⁵ Vplyv Základného zákona SRN možno badať v *Charte základných práv Európskej Únie (2009)*, kde sa ešte pred tradičnými právami slobody, rovnosti a solidarity stala prvou kľúčovou hodnotou ľudská dôstojnosť (1. čl.: „Ľudská dôstojnosť je nedotknuteľná. Musí sa rešpektovať a chrániť“).⁶ Protokol 13 (2002) k *Európskemu dohovoru*

¹ Na túto skutočnosť poukazuje aj SÝKORA, P. Konceptia ľudskej dôstojnosti v Európskej únii, s. 25-30. Pre tento článok je relevantná hlavne druhá časť: „Význam pojmu ľudská dôstojnosť“.

² Dostupné na <https://www.un.org/en/sections/un-charter/preamble/index.html> (25. marca 2020).

³ Dostupné na https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/slo.pdf (25. marca 2020).

⁴ Por. DÜWELL, M., et. al. The Cambridge Handbook of Human Dignity, s. 355-438.

⁵ Dostupné na: <http://bundesrecht.juris.de/gg/index.html#BJNR000010949BJNE001700314> (25. 3. 2020)

⁶ Dostupné na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=FR> (25. marca 2020).

o ochrane ľudských práv a základných slobôd (1950), hovorí o „vrodenej dôstojnosti všetkých ľudských bytostí.“⁷ Na Slovensku sa hodnota ľudskej dôstojnosti objavuje v Ústave SR v čl. 12 a 19.

Významné postavenie dostáva hodnota ľudskej dôstojnosti v európskej bioetickej legislatíve. V apríli 1997 bol v Oviade otvorený na podpis dokument Rady Európy s názvom *Dohovor o ochrane ľudských práv a biomedicíne*. (Dohovor nadobudol platnosť pre Slovenskú republiku 1. decembra 1999.) V názve a v preambule uvádza dokonca trikrát nutnosť ochrany dôstojnosti človeka a ľudských práv v súvisi s aplikáciou biológie a medicíny. V dodatkovom protokole k *Dohovoru o ochrane ľudských práv a dôstojnosti človeka v súvislosti s aplikáciou biológie a medicíny o zákaze klonovania ľudských bytostí* prijatom v 1998 v Paríži (Slovenská republika podpísala dodatkový protokol 31. marca 1998. Platnosť nadobudol 1. marca 2001) sa umelé vytváranie ľudských bytostí prostredníctvom zámerného klonovania považuje za konanie proti ľudskej dôstojnosti, a za zneužitie biológie a medicíny.⁸

Významné medzinárodné bioetické dokumenty spájajú ľudskú dôstojnosť s univerzálnymi ľudskými právami. *Všeobecná deklarácia o ľudskom genóme a ľudských právach*, ktorú prijalo OSN v roku 1998 hovorí taktiež v prvých dvoch článkoch o ľudskej dôstojnosti a používa ju dokonca ako normatívnu kategóriu pre neredukovanie človeka na súhrn genetických vlastností a pre rešpektovanie jedinečnosti a rôznorodosti individuí (čl. 2b).⁹ Na pôde UNESCO boli prijaté ďalšie relevantné dokumenty, ktoré kladú ľudskú dôstojnosť na prvé miesto: *Medzinárodná deklarácia o ľudských genetických dátach* (2003) v 1. článku¹⁰ a *Univerzálna deklarácia o bioetike a ľudských právach* (2005) v článku 2b. Tretí článok tejto deklarácie nesie dokonca podpis „Ľudská dôstojnosť a ľudské práva“. Cieľom je, aby záujmy a blaho jednotlivca mali prednosť pred záujmami vedy a spoločnosti: „Ľudská dôstojnosť, ľudské práva a základné slobody majú byť rešpektované.“¹¹ Napriek všeobecne akceptovanému názoru, „že všetkým ľuďom prináleží dôstojnosť, [...] vôbec nie je všeobecne akceptovaný dôvod, prečo to tak je.“¹² Obsah tejto hodnoty je vágny. Táto vágnosť bola zámerná už pri vzniku *Všeobecnej deklarácie ľudských práv*, pretože dovoľuje široké spektrum konotácií a nevylučuje možnosť snahy o konsenzus o význame tejto hodnoty.

Ak je cieľom tohto článku hovoriť o význame ľudskej dôstojnosti ako axiologického cieľa pre právnu etiku, je potrebné naplniť ho konkrétnejším obsahom, pretože koncept, ktorý môže byť hocičím, je konceptom bez obsahu. V právnej etike sa s pojmom „dôstojnosť“ stretávame skôr v naviazanosti na určitý stav, ako napr. pri „Sľube advokáta“ v Českej republike: „Sľubujem na svoju česť a svedomie, že budem ctíť právo a etiku povolania advokáta a chrániť ľudská práva. Sľubujem, že budem dodržiavať povinnosť mlčanlivosti a dbať na dôstojnosť advokátskeho stavu.“¹³ V zákone o súdoch v Českej republike sa objavuje úprava zásad chovania sudcu, ktorá o.i. od sudcu očakáva, že sa pri výkone funkcie i v občianskom živote bude zdržiavať všetkého, čo by mohlo narušiť „dôstojnosť sudcovskej funkcie“¹⁴. V pozadí je predstava určitej úcty, vážnosti, ba až noblesy, ktorá sa spája s advokátskym stavom.

Ukazuje sa, že pojem „dôstojnosti“ má v kontexte práva rôzne významy. V prvom prípade ide o hodnotu v zmysle axiologického predpokladu, keď zdôrazňuje niečo všetkým ľuďom spoločné

⁷ Európsky súd pre ľudské práva, Council of Europe, ECHR, s. 48. Dostupné na <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=>

⁸ Zákon 143/2001 Z.z.

⁹ UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, 11 November 1997, available at: <https://www.refworld.org/docid/404226144.html> (26. marec 2020). Por. Medicínska etika a bioetika. Časopis Ústavu medicínskej etiky a bioetiky č. 5, 2/1998, Bratislava, s. 2.

¹⁰ UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), International Declaration on Human Genetic Data, 16 October 2003, available at: <https://www.refworld.org/docid/4042241f4.html> (26. marec 2020).

¹¹ Citované podľa <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146180> (26. marec 2020).

¹² SÝKORA, P. Treba život každej zgoty bezpodmienečne chrániť?, s. 563. Porovnanie významu ľudskej dôstojnosti v národnom práve, medzinárodnom práve a práve EÚ podľa WALTER, Ch. Menschenwürde im nationalen Recht, Europarecht und Völkerecht, s. 127-147.

¹³ Zákon č. 85/1996 § 15 ods. 1, písm j) Sb. o advokácii v platnom znení. Por. BALÍK, S. Etika advokátů a notařů, s. 227.

¹⁴ Zákon č. 6/2002 § 80 ods. 1, Sb., o soudech a soudcích, ve znení pozdějších předpisů.

z čoho vzniká nárok na rovnakú úctu, a v druhom význame ako požiadavka na dosiahnutie vysokého morálneho statusu.¹⁵ Branislav Fábry poukazuje na to, že „Ludská dôstojnosť má svoje miesto aj v slovenskom právnom poriadku, najmä v čl. 12 a 19 Ústavy SR. Je však skôr poňatá ako jedno zo základných práv, menej už ako žriedlo hodnotové.“¹⁶ Otvára sa tu otázka nielen o obsahu tohto pojmu, no predovšetkým o jeho normatívnej hodnote pre etiku v oblasti práva.

1 VÝZNAM POJMU DÔSTOJNOSŤ

Lingvistická analýza pojmu ľudskej dôstojnosti ukáže, že sa tu nestretávame s jednoznačným pojmom.¹⁷ Pôvod pojmu treba hľadať v antickom Ríme, kde sa dôstojnosť nepoužívala ako etická kategória ale ako politická kategória.¹⁸ Dôstojnosť, odvodená od latinského *dignitas*, je spojená so ctou. Ide o vážnosť založenú na zásluhách človeka, skrze ktoré sa človeku dostáva spoločenský status.

Synonymicky sa k pojmu dôstojnosti môžu radiť pojmy ako *honestas* (česť, úcta) alebo *honor* (vážnosť). V ich pôvodnom význame boli aj tieto pojmy spojené s kvalitou ľudského života. No na rozdiel od cieľavedomého získavania *dignitas*, sa *honestas* dala získať skôr so stoickým nadhľadom nad prízemným ľudským snažením za uznaním. Avšak aj tu platí, že *honestas* je výsledkom vlastných zásluh (*merita*) a cností (*virtutes*). *Honor* k tomuto uznaniu potrebuje aj vonkajšie znaky. Je to bezpodmienečné uznanie, v zmysle „komu česť, tomu česť“. Otázka, či sa človeku s honorom má preukazovať úcta už nie je predmetom vlastného uváženia. Pritom sa však nepripisuje všetkým rovnako.

Ako *honestas* tak i *honor* sú späté s čestným konaním počas života človeka, ktorý je nielen dospelý, ale aj vyspelý a presahuje všeobecný priemer. Ide teda o elitársky koncept, ktorý patrí menšine presahujúcej priemer. Veľkosť dôstojnosti narastá práve so znižujúcim sa počtom tých, ktorí takýto stupeň dosahujú. Toto platí aj v opačnom prípade. Nedôstojnosť, ako opozitum k dôstojnosti vyjadruje „nehodnosť“ správania sa, či zaobchádzania s nositeľom, ako aj „pohoršivosť“, ktorú dané konanie vyvoláva u iných. Aj v tomto prípade sa ukazuje, že pojem dôstojnosti sa viaže na nositeľa, ktorý sa dostáva pod priemer, a tvorí „elitu“ v negatívnom slova zmysle.

Latinské slovníky však uvádzajú aj iné pojmy v súvisi s *dignitas*. Výraz *decus* (ozdoba, dôstojnosť, česť) sa spája s nositeľom vojenskej, či politickej moci. Je to vonkajší dekór, ktorý patrí cisárovi, generálovi, magistrátu, a ktorý ukazuje na - ale súčasne svojím postavením aj vzbudzuje dôstojnosť nositeľa. Na rozdiel od *dignitas*, ozdoba o ktorej sa hovorí v tomto význame, nie je vnútorná, ale prezentovaná navonok a odovzdáva sa aj inštitucionálne, či rituálne.

Pojem *nobilitas* (urodenosť) je najelitáršejším pojmom, ktorý v Ríme pripadal len senátorom, konzulom, miestodržiteľom a najvyšším úradníkom. Dnes sa za noblesné povolanie považuje práve advokácia. Vonkajšie ozdoby sú aj v tomto prípade neoddeliteľne späté s prejavom urodenosti. Obrazne sa to dá vyjadriť aj tak, že „korunovaná“ a „purpurová“ *nobilitas* je opakom nenápadnej *honestas*. Otázka, ktorej sa na tomto mieste nemôžeme venovať je, ako sa v západnej kultúre tento pojem pretransformoval do roviny dedičného šľachtického titulu bez nutnosti toho, aby bola zaslúžená. V rovine nezaslúženosti sa najviac približuje k dnešnému pochopeniu hodnoty dôstojnosti.

Najsilnejším pojmom vyjadrujúcim dôstojnosť je *maiestas*. Tento atribút sa zvykol pripisovať len bohom a najvyšším vládcom. Aj tu nie je celkom nejasné, ako došlo k tomuto elitárskemu zúženiu, keďže pôvodne bol vlastnosťou, ktorá patrila rímskemu ľudu. Charakteristické pre *maiestas* je, že sa dá aj vynútiť. Dôvodom na prenasledovanie kresťanov v Rímskej ríši bolo práve odmietanie uznania majestátu cisára (*crimen minutae maiestatis*) a pripisovanie najvyššieho majestátu židovskému politickému rebelovi Ježišovi z Nazareta.

Ku *dignitas* sa obsahovo radí aj *gravitas* (váženosť, závažnosť, dôstojnosť). Na rozdiel od majestátu sa *gravitas* nedá vynútiť. Je to vnútorná sila, ktorá priťahuje iných, presvedča za seba a dáva vážnosť jej nositeľovi. Drahá cena, prísnosť, neraz i prekonávanie prekážok, ktoré sa spájajú s týmto pojmom poukazujú na vonkajší rámec, ktorý nezávisí len a len od uznania okolia. Človeku sa

¹⁵ Por. SCHACHTER, O. Human Dignity as a Normative Concept, s. 848.

¹⁶ FÁBRY, B. Nové biotechnologické výzvy hodnote ľudskej dôstojnosti, s. 375.

¹⁷ KÁBRT, J., KUCHARSKÝ, P. (eds.), Latinsko – český slovník, heslo *dignitas* a pod.

¹⁸ SCHADE, S. Würde – eine ideengeschichtliche Annäherung, s. 17. V ďalšom sa opieram o strany 20-28.

napr. zákon gravitácie nemusí páčiť, môže sa mu vzpierať, ale nemôže ho zrušiť.

Napokon by sa k dôstojnosti dala priradiť aj *auctoritas* (vážnosť, moc, autorita). Ona patrí tomu, kto má moc vydávať rozkazy, nariadenia, prijímať zákony. Autorita sa viaže k stavu a úradu. Prenáša sa na nositeľa úradu a má skôr funkcionálny význam. Predpokladá sa, že naozajstnú autoritu má ten, kto si – na rozdiel od *maiestas* – autoritu a uznanie získava nie používaním moci, ale racionálnou presvedčovacou schopnosťou.

Súhrnne sa teda dá povedať, že v pôvodnom význame neboli slová *dignitas* a ani podobné synonymá etickou kategóriou. Dôstojnosť bol získaná na základe aktívneho života a politických zásluh pre *res publica*. Významové odtiene sú založené na spôsobe dosiahnutia jednotlivých stupňov dôstojnosti. V zásade ale pre všetky prípady platí, že ide o pojem elitársky, ktorým sa môže hrdiť len niekoľko slobodných jednotlivcov (*decus, maiestas, nobilitas* zosilňujú elitársky aspekt). Dôležitý je aj aspekt moci, čo ešte vo väčšej miere oslabuje etický rozmer tohto pojmu (*maiestas*). Ďalej sa ukázalo, že pôvodný zmysel slova dôstojnosť má v sebe gradualistickú tendenciu. Dôstojnosť nie je daná všetkým rovnako, ale tiež nie je daná každému rovnako vždy. Možno ju aj stratiť a vyskytujú sa ľudia, ktorí ju nikdy ani nezískali.

K významu ľudskej dôstojnosti v súčasnom používaní by mal najbližšie pojem *gravitas*, ktorý v sebe obsahuje nezrušiteľnú vnútornú silu za rámcom manipulovateľnosti, ktorá sa presadzuje aj bez cieľavedomého uznania inými. V tomto zmysle by bolo možné chápať dôstojnosť ako niečo, čo je dané nositeľovi takpovediac „zvnútra“. Univerzalistický rozmer všeľudskej dôstojnosti, ktorý sa neviaže na cnostné konanie a zaslúžené uznanie spoločenskou mienkou, či verejnou inštitúciou je moderný koncept, ktorý sa naplno presadzuje až v druhej polovici 20. storočí. Treba poukázať na to, že dôstojnosť chránená spoločnosťou národov, medzinárodnými deklaráciami očakáva uznanie dôstojnosti vo vzťahu k iným ľuďom. Relacionálne a sociálne ukotvenie dôstojnosti sa môže javiť ako opustenie tradičných východísk prikláňajúcich sa viac k naviazanosti dôstojnosti na samotnú antropologickú podstatu človeka.¹⁹

2 ESENCIÁLNE UKOTVENIE ĽUDSKEJ DÔSTOJNOSTI

V dejinách západného myslenia je ľudská dôstojnosť odvodená z náboženskej premisy (človek ako *imago dei* v kresťanstve), z typickej charakteristiky človeka (človek ako bytosť obdarená rozumom, dušou), alebo od subjektivity človeka, jeho osobnosti, vedomia o sebe (*I, myself*).

2.1 POHĽAD V KREŠŤANSTVE

V biblickom podaní je každý (stvorený) človek viditeľným znakom a reprezentantom Boha na zemi, stvorený na obraz a podobu Božiu (*imago et similitudo dei*) obdarený mandátom „vládnuť a podmaniť si zem“ (Gen 1, 27-28). Biblické podanie je cenné vo svojom univerzalistickom charaktere (por. Ž 8) ako i v presvedčení, že ľudská dôstojnosť je pred Bohom (a to aj napriek hriechu) nescudziteľná.²⁰ Z faktu stvoriteľského zámeru pri človeku by sa dôstojnosť dala chápať ako *gravitas*, teda ako určitá nezrušiteľná vnútorná sila, ktorá je za rámcom manipulovateľnosti a presadzuje sa aj bez cieľavedomého uznania inými.

Novozmluvný pohľad ide však ešte ďalej, keď hovorí, že pravým obrazom Božím je v podstate len preexistenčný Syn Boží (Kol 1,15). *Imago dei* a jeho význam sa teda stáva viditeľným práve v Kristovi, keď sa Boží Syn inkarnáciou stáva (novým) človekom. Nová zmluva interpretuje inkarnáciu Ježiša ako odloženie dôstojnosti, ktorá patrila Synovi Božiemu a prevzatie úlohy služobníka ako delegovanej funkcie pred Bohom. Toto „vzdanie sa hodnosti“ (*kenosis*), vyjadrené v starom kristologickom hymnuse vo Fil 2,6-11, znamená, že inkarnovaný Boh v človeku sa stáva obrazom poníženia svätého Boha s cieľom povýšenia poníženého človeka. Ospravedlnenie hriešneho človeka znamená darovanie dôstojnosti Božej spravodlivosti veriacemu bez ohľadu na zásluhy získané v živote. Tento moment je pre súčasné pochopenie dôstojnosti dôležitý v tom zmysle, že sa

¹⁹ Chcem poukázať na zaujímavý postreh Petra Sýkora, že socio-konstruktivistické koncepcie ľudských práv majú tiež svoje slabiny a kladie si otázku, či „nie je predsa len predčasné definitívne pochovať substanciálny prístup ku koncepcii univerzálnych ľudských práv?“ SÝKORA, P. O potrebe globálnej bioetiky v multikultúrnom svete, s. 201.

²⁰ OORSCHOT, J. Zur Grundlegung alttestamentlicher Anthropologie – Orientierung und Zwischenruf, s. 1-4

v ňom tak isto prejavuje univerzalistický rozmer a nescudziteľnosť dôstojnosti človeka, pretože je garantovaná Bohom.

Pápežská konštitúcia *Gaudium et spes* (1965)²¹ hovorí v článkoch 12-22 o dôstojnosti ľudskej osoby (*personae humanae dignitas*). Dôstojnosť pochádza zo skutočnosti, že ľudia sú stvorení na obraz a podobu Božiu. Táto dôstojnosť je rozpoznateľná ľudským rozumom, svedomím a slobodou. Christus zjavuje, čo znamená byť človekom.

Odvodzovanie normatívnosti ľudskej dôstojnosti zo samotného faktu stvorenia človeka Bohom (na obraz Boží) v sebe skrýva nebezpečenstvo naturalistického omylu.²² Zo samotného tvrdenia že to tak je, racionálne nevyplýva, že to tak naozaj má byť. Pre sféru náboženstva sa toto tvrdenie dá prijať iba vierou.

Ešte menej presvedčivým by bola argumentácia z pozície nesmrteľnosti duše, v zmysle, že ľudská dôstojnosť je nedoknuteľná, pretože duša človeka je v jej dôstojnosti nezničiteľná a nesmrteľná. (Nesmrteľné kráľiky by nemali viac dôstojnosti ako smrteľné kráľiky len preto, že sú nesmrteľné.) Cieľom práva nie je chrániť dôstojnosť ľudskej prirodzenosti. Cieľom práva je chrániť dôstojnosť ľudského individua.

2.2 DÔSTOJNOSŤ AKO SLOBODA

Téma dôstojnosti človeka sa vo filozofickom myslení objavuje v období stoicizmu, a to sprostredkované v myšlienkach svetoobčianstva a etického univerzalizmu. Stoická filozofia obsahuje myšlienku rovnosti všetkých ľudí s ohľadom na ich dôstojnosť.²³ Tieto myšlienky vychádzajú však z ontologických predpokladov o usporiadaní univerza a zvláštnom postavení človeka v prirodzenom poriadku vďaka rozumu človeka. V Cicerových myšlienkach by sa dalo nájsť rozlišovanie medzi osobnou, zvonku pridelenou „čťou“ jednotlivca a vnútornou, danou „dôstojnosťou“ každého človeka.²⁴

Ďalším významným obdobím pre úvahy o dôstojnosti bola renesancia. Na rozdiel od scholastického teocentrického myslenia v stredoveku začali renesanční myslitelia uvažovať antropocentricky. Keď človek rozvíja svoje poznanie a dosahuje čím vyššie vzdelanie (*eruditio*) formuje svoj obraz Boží na dosahuje najvyššiu dôstojnosť. Dialektika, morálna filozofia ale i samotné náboženstvo sa pod vplyvom renesančnej filozofie stávajú racionálnym prostriedkom na dosiahnutie božského kontemplatívneho života. Dôstojnosť človeka spočíva práve v tejto duševnej schopnosti dostať sa v pyramíde substancií na vyššiu úroveň.²⁵ Giannozza Manetti v diele *De dignitate et excellentia hominis* (1452) vidí dôstojnosť prevažne v jeho pozemskom určení, t.j. v ľudskej činnosti, ktorá má byť pokračovaním a dovŕšením božského diela.²⁶

Mnohými je oslavované dielo *Oratio de dignitate homini* (1486) od Pica della Mirandola. Hoci toto dielo sám tak nenazval a na žiadnom mieste nehovorí výslovné o dôstojnosti, dôstojnosť je vyjadrená pod dôrazom na ľudskú slobodu.²⁷ Mirandola prirovnáva človeka k chameleónovi. Človek

²¹ Dostupné na: http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651207_gaudium-et-spes_ge.html (29. marec 2020).

²² Pre naturalistický omyl (*naturalistic fallacy*) pozri SOBEK, T. Argumenty teorie práva, s. 68-72. Sobek rozoberá argumentáciu D. Huma. Uviest' možno aj dielo G.E. Moora *Principia ethica* (kap. 1, 10). Moore poukazuje na to, že nemôžeme dokázať to čo má byť, na základe toho, čo je. Faktický opis situácie je z mravného hľadiska neutrálny. Dobro nie je prirodzenou vlastnosťou, nemôžeme ho porovnávať s inými vecami. Poznávame ho intuitívne, podobne ako farby. Vieme, že je žltá farba, ale nemôžeme ju v skutočnosti nijako definovať. Je to vlastnosť nepopísateľná, ale predsa veciam daná.

²³ METENĀKANYČ, M. O. Soicizmus v Ríme a jeho miesto v antickej filozofii, s. 91: Pojmy ako občianstvo a svetoobčianstvo, ochrana slobôd, zrušenie otroctva a pod. „výrazným spôsobom smerujú k požiadavke univerzálneho chápania morálnych pojmov.“ Por. ROSENKRANZOVA, O. Etika ľudskej dôstojnosti, s. 170.

²⁴ POLLMANN, A., LOHAMN, G. Menschenrechte. Ein interdisziplinäres Handbuch, s. 147.

²⁵ Napr. podľa Marsilia Ficina v jeho diele *Theologia platonica* (1474) sa človek odlišuje od ostatného stvorenia tým, že v strede hierarchie stojí ľudská duša schopná odvrátiť sa od tela a od vonkajšieho sveta. Dôstojnosť človeka spočíva v tom, že iba racionálna duša môže prílnúť k Bohu. KRISTELLER, P. O. Osm filozofov italskej renesance, s. 47-61.

²⁶ GORFUNKEL A. Ch. Renesanční filosofie, s. 53. Manetti píše dielo protikladné k dielu Inocenta III z pomedzí rokov 1194/1195 *De miseria humanae conditionis*.

²⁷ Por. ROSENKRANZOVA, O. Etika ľudskej dôstojnosti, s. 177-187.

nie je odkázaný na jednu formu existencie a jeho dôstojnosť spočíva v ľudskej slobode rozhodnúť sa (*arbitrio*) znovuzrodiť sa (*regenerare*) na obraz Boží (resp. degenerovať na živočíšny život bez dôstojnosti): „Človeku je dané mať to, čo si praje a byť tým, čím byť chce.“²⁸ Dôstojnosť spočíva v slobode zaujať miesto v celku sveta a v zodpovednosti za to, či sa človek dokázal dostať k Bohu, alebo znížiť k zvieraciemu spôsobu života.

Ľudská dôstojnosť je v takomto nazeraní daná všetkým ľuďom univerzálne len ako potencialita.²⁹ Človek nie je obdarený dôstojnosťou, stáva sa jej tvorcom. Pozitívom týchto myšlienok je dôraz na to, že dôstojnosť spočíva v slobode žiť svoj vlastný život. Nebezpečenstvom takéhoto nazerania je, že sa dôstojnosť stáva opäťovne výsadou elity, síce nie politickej, no vzdelanej: ideálom pre človeka je filozof a človek kontemplujúci vnútro svojej vlastnej mysle.³⁰ Skutočnosťou zostáva, že napriek týmto silným dôrazom sa „dostojnosť“ nestala hlavnou antropologickou charakteristikou pre nasledujúce storočia, čo môže byť spôsobené aj inými antropologickými dôrazmi, ktoré prinieslo obdobie reformácie v 16. storočí.³¹

2.3 DÔSTOJNOSŤ Z ĽUDSKEJ SUBJEKTIVITY

Od čias modernizmu sa stredom univerza stáva mysliace ja „*cogito ergo sum*“. Angličtina odlišuje „ja“ (*ego*, „I“) od *self* ako vedomej prezentácie seba sebe samému ako subjektu. S uvedomením si seba súvisí aj vedomie oddelenosti od všetkého ostatného a moc (slobodne) konať. K vedomiu seba patrí vedomie o svete. Rovnako platí, že vedomie o svete je možné len na základe rozvinutého vedomia seba. Táto závislosť tvorí podľa existencialistického teológa Paula Tillicha „ontologickú základnú štruktúru“, ktorá nemôže byť odvodená, ale len - vo svojej polarite – akceptovaná: „*Self* bez sveta je prázdne, svet bez *self* je mŕtvy“³². Na tejto polarite stojí aj subjektovo-objektová štruktúra rozumu. Bez kapacity rozumu by sa všetko javilo ako chaos, resp. len ako možnosť bytia. To znamená, že ľudské bytosti sú ako *self* jediní nositelia subjektivity. *Self* uvažujúce v prvej osobe ako jediný dokáže vysvetliť seba samé. Z vecí, ktoré nemajú subjektivitu, nemôže byť *self* vysvetlené. (Radikálny empirizmus nemôže vysvetliť pochopiteľne proces poznávania seba samého, pretože empirické vedy dokážu hovoriť o veciach a objektoch len v tretej osobe.) Dôstojnosť človeka je v tomto spôsobe uvažovania ľahké spojiť s ľudskou subjektivitou ako s osobou. Každý človek je subjekt a „ja“ má nejakú dôstojnosť.

Pri odkaze na ľudskú subjektivitu vyvstáva otázka, čo presne subjektivitu konštituuje. Postulovanie subjektu nestačí, inak vyznieva naozaj ako metafyzická, ontologická kategória. Vo svojej kritike Ludwig Wittgenstein považuje subjekt za hraničný pojem, tak ako je moje oko hranicou medzi svetom a mojím zorným poľom, tak aj moja subjektivita nie je súčasťou sveta, len hranicou medzi svetom faktov a mojou interpretáciou sveta.³³ Preto vo svete neexistuje nijaká hodnota, ani etika. Etika sa nedá vysloviť a o „vôli ako nositeľovi etična nemožno hovoriť.“³⁴ V dôsledku Wittgensteinovej kritiky by bolo možné tvrdiť, že aj „ľudská dôstojnosť“ opierajúca sa o subjektivitu je len hranicou ale nie súčasťou sveta faktov a teda nemá ani nijaký význam. Treba si však všimnúť že v oblasti etiky Wittgenstein naráža na etiku povinnosti a za hlavnú charakteristiku etického subjektu považuje jeho vôľu.

3. DÔSTOJNOSŤ A ETIKA

Dôležité myšlienky o ľudskej dôstojnosti spojené s etikou predstavuje Immanuel Kant. Pre Kanta platí ľudská dôstojnosť bezpodmienečne, pri všetkej neurčenosti (*Unbestimmtheit*)

²⁸ MIRANDOLA, P. O dôstojnosti človeka s. 57. Por. KRISTELLER, P. O. Osm filozofov italské renesance, s. 74

²⁹ Medzi humanistami vynikol aj španielky humanista Pérez de Oliva Fernan (1490 - 1531) so svojím dielom „Dialogo de la dignidad del hombre“, v ktorom odmietol otroctvo a žiadal slobodu a rovnosť pred zákonom pre všetkých ľudí.

³⁰ MIRANDOLA, P. O dôstojnosti človeka s. 61: „Vidíš-li filozofa, který vše rozlišuje správným myšlením, můžeš si ho vážit: není to tvor pozemský, ale nebeský.“ Por. aj *ibid.*, s. 77.

³¹ BAYER, O. Martin Luther's conception of human dignity, s. 101-107.

³² TILLICH, P. Systematická teológia, s. 147.

³³ WITGENSTEIN, L. Tractatus logico-philosophicus, s. 139.

³⁴ WITGENSTEIN, L. Tractatus logico-philosophicus, s. 168-169.

a neurčiteľnosti (*Unbestimmbarkeit*) človeka. Je človeku vrodená a súvisí s jeho vnútornou slobodou stať sa morálnym bytím.

Kantov kategorický imperatív v druhej formulácii („Konaj tak, aby si používal ľudstvo ako vo svojej osobe, tak aj v osobe každého druhého vždy ako účel a nikdy nie iba ako prostriedok“) znamená, že žiadna rozumná bytosť nemá byť prostriedkom na dosahovanie vlastných záujmov, ale cieľom mravného konania. Toto je možné za predpokladu, že „osoba“ je vyňatá z kategórie „vecí“, ktoré majú nejakú cenu (*Preis*). Rozumná prirodzenosť existuje sama o sebe ako účel, neexistuje k nej žiaden ekvivalent, má svoju vnútornú hodnotu: „človek a vôbec každá rozumná bytosť existuje ako účel sám o sebe, nie je iba prostriedkom na ľubovoľné použitie pre tú či onú vôľu.“³⁵ Táto vnútorná hodnota (*innerer Wert*) ako bezpodmienečný účel sám o sebe je „dôstojnosť“: „To, čo vytvára podmienku, za ktorej jedinej môže byť niečo účelom samým osebe, nemá hodnotu, ktorá je iba relatívna, teda cenu – ale vnútornú hodnotu, t.j. dôstojnosť.“³⁶

Kant jasne spája koncept univerzálnej ľudskej dôstojnosti s praktickým rozumom, ktorý nie je viazaný na skúsenosť. K tomu, aby všeobecný kategorický imperatív platil ako morálny zákon je potrebné stanoviť aj jeho nutnosť. Aby Kant mohol považovať kategorický imperatív za vetu, ktorá nehovorí, čo je, ale čo byť má, spája s pojmom rozumnej bytosti pojem „vôle“.³⁷ Preto Kant zavádza praktický princíp vôle ako najvyššej podmienky jej súladu so všeobecným praktickým rozumom: „idea vôle každej rozumnej bytosti ako všeobecne zákonodarnej vôle.“³⁸ Presnejšie ide o vôľu podriadenú zákonu ale súčasne o „samozákonodarnú“ vôľu.³⁹ Taktó vzniká „moralita“ ako vzťah všetkého konania k zákonodarstvu, ktoré sa nachádza v každej rozumnej bytosti v súlade s vôľou, ktorej princípom je: „nekonať podľa nijakej inej maximy než tej, čo obstojí ako všeobecný zákon, a teda iba tak, aby vôľa mohla prostredníctvom svojej maximy pokladať seba samu zároveň za všeobecne zákonodarnú.“⁴⁰

Dôstojnosť ako podmienka, aby niečo mohlo byť účelom samým o sebe, je spätá s rozumnou bytosťou, ktorá pomocou samozákonodarnej vôle dosahuje mravnosť: „Teda mravnosť a ľudstvo, pokiaľ jej je schopné, sú tým jediným, čo má dôstojnosť“⁴¹ Autonómia je „základom dôstojnosti ľudskej a rozumnej prirodzenosti“, pretože o istej vznešenosti a „dôstojnosti“ možno hovoriť u tej osoby, „ktorá si plní všetky svoje povinnosti. Táto osoba nie je nijako vznešená, pokiaľ je iba podrobená morálnemu zákonu, je však vznešená, pokiaľ je s ohľadom naň zároveň aj zákonodarná, a iba preto mu i podriadená.“⁴²

Z povedaného možno konštatovať, že v Kantovom systéme sa „dôstojnosť“ týka len osôb, ktoré sú schopné konať autonómne v zmysle chceného podriadenia sa rozumnej bytosti pod morálny zákon, seba disciplinovanie v jeho plnení, bez ohľadu na svoje prirodzené sklony a túžby.⁴³ Kant (ako aj biblické podanie) na jednej strane nechápe *dignitas* ako *meritum*, ale ako niečo, čo platí bezpodmienečne. Na druhej strane je ale dôstojnosť ako autonómia len tam, kde je možnosť chcenia a voľby etického konania.

Avšak, ľudská životná skúsenosť v sebe zahŕňa viac ako vôľu. Ak chránime ľudskú dôstojnosť chránime viac ako len jeden aspekt ľudskosti, chceme chrániť celého človeka: „To v sebe zahŕňa spôsob akým [ľudia] vnímajú svet – vnemy, vášne, utrpenia, reflexie, vzťahy a záväzky, to na čom ľuďom záleží.“⁴⁴ To, na čom ľuďom záleží je viac ako vec ich autonómnej voľby. Je to niečo, čo sa realizuje vo vzájomnom vzťahu, v ktorom sa človeka zmocňuje niečo zvonku. Vhodným je príklad narodenia dieťaťa v rodine: rozhodnutie mať dieťa môže byť voľbou, ale prítlučie k nemu rodičovskou láskou je niečo, čo sa človeka zmocňuje zvonka.

³⁵ KANT, I. Základy metafyziky mravov, s. 56.

³⁶ KANT, I. Základy metafyziky mravov, s. 63.

³⁷ HÁLA, V. Impulzy Kantovy etiky, s. 31.

³⁸ KANT, I. Základy metafyziky mravov, s. 59.

³⁹ KANT, I. Základy metafyziky mravov, s. 59.

⁴⁰ KANT, I. Základy metafyziky mravov, s. 62-63.

⁴¹ KANT, I. Základy metafyziky mravov, s. 64.

⁴² KANT, I. Základy metafyziky mravov, s. 69.

⁴³ LUBAN, D. Lawyers as Upholders of Human Dignity s. 76: „Kantian autonomy represents freedom achieved through stoic self-control and self-command; it means reasoned self-restraint.“

⁴⁴ LUBAN, D. Lawyers as Upholders of Human Dignity, s. 76.

4. ĽUDSKÁ DÔSTOJNOSŤ V PRÁVNEJ ETIKE

Z pozície, ktorá nazerá na človeka ako relacionálnu bytosť, ktorá sa nachádza v spleti vzťahov na ktorých jej záleží, sú pre ňu dôležité, je hľadanie jedného prameňa subjektivity (ako napr. vôľa, autonómia) redukcionistické. Ukotvenie „ľudskej dôstojnosti“ na nejakej vlastnosti človeka môže viesť k naturalistickému omylu alebo nemožnosti dôstojnosť naplniť nejakým významom. Z hľadiska práva je tiež žiaduce, aby „dôstojnosť“ nebola výsadou elity ale bola nescudziteľnou hodnotou pre každého človeka.

David Luban, člen Americkej akadémie pre umenie a vedu, profesor práva a filozofie na Georgetownskej univerzite, ktorý sa tejto téme venoval vyše dvadsať rokov vo svojom diele hovorí o tom, že hlavnou úlohou právnikov a advokátov je prispievať k zvyšovaniu úrovne ľudskej dôstojnosti a ľudských práv. Vyjadrené inak, v prvej línii snahy o rešpektovanie hodnoty ľudskej dôstojnosti stoja advokáti.

V článku *Lawyers as upholders of human dignity*⁴⁵ je Lubanovým hlavným východiskom predpoklad, že „ľudská dôstojnosť“ nie je metafyzickou vlastnosťou jednotlivých ľudí, ale skôr vlastnosťou vzťahov medzi ľuďmi: „Ľudská dôstojnosť určuje spôsob (*way*) ako byť ľudským, nie vlastnosť (*property*) ľudského bytia.“⁴⁶ Existuje konanie, ktoré ľudí ponižuje. Ponižovanie ľudí je konaním, ktoré nie je ľudské, a to nie preto, že popiera vlastnosť ľudského bytia, ale preto, že popiera spôsob ako je ľudská dôstojnosť tvorená.

Luban sa prikláňa k pozícii Henryho Harta (v diele *The Aims of the Criminal Law*, 1958), že trestné právo sa odlišuje od ostatných oblastí práva v prvku morálneho odsúdenia pri udelenom treste. To znamená špecifickú situáciu, v ktorej sa ľudská dôstojnosť formuje za rámcom etického konania. Podľa Lubana je právom obžalovaného, aby mal možnosť predstaviť svoj pohľad na vec, svoju verziu prípadu, a to dokonca aj s predbežnou garanciou prijatia v dobrej viere. Toto vytvára priestor na rešpektovanie hodnoty ľudskej dôstojnosti. Napriek všetkej formálnej forme akou sa vedie súdne pojednávanie, alebo akou sa daný pohľad klienta podáva v jazyku právnikov, alebo ako právnicí dokážu čítať práve medzi riadkami povedaného, je situácia v ktorej má klient priestor na vlastné podanie prípadu, a prechodne platná ochota veriť tomuto podaniu, špecifickým spôsobom vytvárania ľudskej dôstojnosti.

Z premisy neponižovať iného človeka (Luban rozlišuje medzi „pokorením“ (*humbling*), ktorého sa niekomu dostane zaslúžene, a „ponižením“ (*humiliating*), ktoré sa deje nezaslúžene)⁴⁷ vyplýva relacionálny postup pre to, ako môže byť vzťah advokáta a klienta cestou zachovávaní ľudskej dôstojnosti. Analogicky k myšlienke, že „pomáhanie núdznym je interakcia, a nie len akcia“⁴⁸ sa dôstojnosť tvorí vo vzťahu dvoch ľudí, ktorý je založený na ochote vypočuť príbeh (*story*) toto druhého. V takomto vzťahovom koncepte sa ľudská dôstojnosť formuje v priestore advokátom garantovaného práva byť subjektom príbehu, ktorý klient smie rozpovedať v dobrej viere svojmu advokátovi. Prakticky to znamená, že rešpektovanie individuality človeka, ktorý je subjektom svojho príbehu, je rešpektované jeho právo povedať svoj príbeh tak, aby sa nikto nemusel samo-obviňovať. Táto myšlienka je kompatibilná s teóriou uznania rozpracovanú v dielach Ch. Taylora a A Honnetha, ktorí poukazujú na to, že „iba z perspektívy súhlasného postoja druhých osôb si človek utvára základné vzťahy k sebe samému: sebadôveru, sebaúctu a sebaocenenie.“⁴⁹

Byť subjektom príbehu je viac ako informovanie o faktoch. Je to perspektíva, ktorá uznáva, že každý je človekom zapojeným do siete iných vzťahov, záväzkov, ale aj odovzdania sa iným ľuďom. Z hľadiska právnej etiky sa potom dá zdôvodniť prečo advokát nebude tieto vzťahy paternalisticky negovať. z pozície profesionála, ktorý vie najlepšie čo klient chce a potrebuje. Paternalistický prístup nie je problematický v nerešpektovaní voľby klienta, ale je paternalistický vtedy, keď nerešpektuje príbeh, záväzky a to, na čom klientovi záleží.

Očividne sa tento Lubanov prístup celkom jasne odlišuje od antického nazerania na dôstojnosť ako výsledok cnostného konania. Dôstojnosť je možné zachovávať a tvoriť pri každom

⁴⁵ LUBAN, D. *Lawyers as Upholders of Human Dignity*, s. 65-95. Za povšimnutie stojí i vtipný podnázov: „When they aren't busy assaulting it.“

⁴⁶ LUBAN, D. *Lawyers as Upholders of Human Dignity*, s. 66.

⁴⁷ Podobne aj SCHACHTER, O. *Human Dignity as a Normative Concept* s. 850.

⁴⁸ LUBAN, D. *Lawyers as Upholders of Human Dignity*, s. 96: „Helping those in need is an interaction, not an action.“

⁴⁹ PALOVIČOVÁ, Z. *Formy sociálneho uznania a individuálna sebarealizácia*, s. 126.

človeku bez ohľadu na status. Lubanov prístup je zaujímavý aj z jeho dôrazu na človeka ako relacionálnu bytosť, čo je reálnejší a holistickejší pohľad ako len zdôrazňovanie slobody, racionálnej, či vôľovej schopnosti človeka. V otvorenom prístupe k príbehu a záväzkom klienta (ktoré môžu byť individuálne ale aj príslušnosť k určitej komunite osôb, ktoré spája určitá viera, presvedčenie, životná situácia, či skúsenosť) človeku (alebo skupine) garantujeme priestor rozširujúcej sa ľudskej dôstojnosti.

Z etického hľadiska je Lubanov prístup prínosný aj v tom, že ľudské práva stanovuje ako cieľ, nie východisko. Správanie, ktoré neponižuje umožňuje posúvať hranice priestoru praktizovanej ľudskej dôstojnosť aj *pro futuro*.⁵⁰ Ako príklad možno poukázať na pôvodný zámer odkazu na ľudskú dôstojnosť vo *Všeobecnej deklarácii ľudských práv* a to, že o 50 rokov neskôr bolo možné posúvať hranice ochrany ľudskej dôstojnosti v novom kontexte možností genetických zásahov do dedičnej línie ľudskej DNA. Ako iný príklad možno uviesť výpočet Christiana Waltera, ktorý poukázal ako v posledných desaťročiach Ústavný súd SRN z ľudskej dôstojnosti odvodil ďalšie práva: ústavné hranice umelého prerušenia tehotenstva, príkaz resocializácie ľudí, ktorí sa dopustili trestného činu, hranice pri vynášaní rozsudku o doživotnom odňatí slobody, právne zaobchádzanie s transsexuálnymi ľuďmi, minimálne požiadavky ochrany dát, zákaz nátlaku k sebaobviňovaniu a zabezpečenie existenčného minima.⁵¹

Záver

Z našej analýzy môžeme dospieť k záveru, že to minimálne, čo hodnota ľudskej dôstojnosti obsahuje, je záväzok k pokračujúcemu etickému diskurzu. Dôstojnosť človeka nebola v minulosti všeobecnou kategóriou platnou pre každého človeka rovnako. Dôstojnosťou sa vyznačovala spoločenská a politická elita, ktorá vzišla zo zásluh pre *res publica*. Ak sa dnes chápe ľudská dôstojnosť ako hodnota všetkých hodnôt, ktorá určuje iné práva, sme nútení uvažovať o rôznosti tradícií, ktoré nielen formovali jej význam ale sa stále znova objavujú ako interpretácie tejto hodnoty. Oplatí sa ňou zaoberať, aj keď sa nevyhneme zápasu o obraz človeka. Pri opise tohto obrazu má ísť viac o to preskriptívny obraz človeka ako deskriptívny. Aj keď súhlasíme s názorom, že hodnota ľudskej dôstojnosti si vyžaduje obsahové spresnenie, napriek tomu má normatívnu hodnotu v novodobom univerzalistickom charaktere. Každý človek získava ľudskú dôstojnosť v spleti spoločenských vzťahov. Bez iného človeka je dôstojnosť nemysliteľná. V etike sa prejavuje ako postoj a spôsob prístupu k iným ľuďom: človek nie je prostriedkom ale cieľom konania. V oblasti práva to znamená, že „každý človek má podľa práva nárok na úctu od iného a súčasne je ňou k inému tiež viazaný.“⁵² Právnicki sa zasadujú o to, aby sa nárok na rovnaký rešpekt ľudskej dôstojnosti uplatňoval pri každom človeku.

Použitá literatúra:

- BALÍK, S. Etika advokátů a notařů, s. 221-235. In: SOBEK T. Právní etika. Praha: Leges, 2019. 462 s. ISBN 978-80-7502-333-9.
- BAYER, O. Martin Luther's conception of human dignity, s. 101-107. In: DÜWELL, M., et. al. The Cambridge Handbook of Human Dignity. Interdisciplinary perspectives. Cambridge: CUP, 2014. 608 s. ISBN 978-0-521-19578-2.
- FÁBRY, B. Nové biotechnologické výzvy hodnote ľudskej dôstojnosti. In: Právny obzor, 2005, č. 4, s. 370-379. ISSN 0032-6984.
- FÁBRY, B. Človek ako osoba v práve a bioetike. In: Filozofia, 2007, č. 3, s. 216-222. ISSN 0046-385X.
- GORFUNKEL A. Ch. Renesanční filosofie. Praha, Svoboda 1987. 377 s.
- HÁLA, V. Impulsy Kantovy etiky. Praha: Filosofia 1994. 120 s. ISBN 80-7007-061-7.
- KÁBRT, J., KUCHARSKÝ, P. (eds.), Latinsko – český slovník, 4. vyd., SPN, Praha 1996. 483 s. ISBN 80-04-26657-6.
- KANT I. Základy metafyziky mravov, Kalligram, Bratislava 2004. 96 s. ISBN 80-7149-635-9.

⁵⁰ Prehľad myšlienok a spôsobov konania, ktoré nie sú kompaktilné s rešpektom dôstojnosti podáva SCHACHTER, O. Human Dignity as a Normative Concept, s. 852-853.

⁵¹ WALTER, Ch. Menschenwürde im nationalen Recht, Europarecht und Völkerrecht, s. 131.

⁵² FÁBRY, B. Nové biotechnologické výzvy hodnote ľudskej dôstojnosti, s. 372.

- KRISTELLER, P. O. Osm filosofů italské renesance, 2007, Praha, Vyšehrad 2007. 203 s. ISBN 978-80-7021-832-7.
- LUBAN, D. Lawyers as Upholders of Human Dignity, s. 65-95. In: Legal Ethics and Human Dignity, Cambridge: CUP, 2007. 337 s. ISBN 978-0-511-35551-6.
- METEŇKANYČ, M. Olexij. Soicizmus v Ríme a jeho miesto v antickej filozofii. In: *Historia et theoria iuris*, roč. 12, 2020, č. 1, s. 79-92. ISSN 1338-0753.
- MIRANDOLA, P. O dôstojnosti človeka, Praha, Oikumene 2005. 135 s. ISBN 80-7298-164-1.
- OORSCHOT, J. Zur Grundlegung alttestamentlicher Anthropologie – Orientierung und Zwischenruf, s. 1-41. In: OORSCHOT, J., IFF, M. (eds.). Der Mensch als Thema theologischer Anthropologie. Beiträge in interdisziplinärer Perspektive. Neukirchen: Neukirchener Verlag, 2010. 177 s. ISBN 978-3-7887-2429-0.
- PALOVIČOVÁ, Z. Formy sociálneho uznania a individuálna sebarealizácia, s. 125-141. In: SMREKOVÁ, D., PALOVIČOVÁ, Z. Dvojznačnosť etických pojmov. Bratislava: Filozofický ústav SAV, 2009. 166 s. ISBN 978-80-969770-6-2.
- POLLMANN, A., LOHAMN, G. Menschenrechte. Ein interdisziplinäres Handbuch. Stuttgart: Metzler, 2012. 466 s. ISBN 978-3-476-02271-4.
- ROSENKRANZOVÁ Olga. Etika lidské důstojnosti, s. 159-193. In: SOBEK T., Právní etika. Praha: Leges, 2019. 462 s. ISBN 978-80-7502-333-9.
- SCHACHTER, O. Human Dignity as a Normative Concept. In: American Journal of International Law 1983, č. 77, s. 848-854. ISSN 0002-9300.
- SCHADE, S. Würde – eine ideengeschichtliche Annäherung, s. 7-69. In: BAHR, P., HEINIG, H. M. Menschenwürde in der säkularen Verfassungsordnung. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, 417 s. ISBN 3-16-149021-5.
- SOBEK, T. Argumenty teorie práva. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2008. 330 s. ISBN 978-80-904024-5-4.
- SÝKORA, P. Konceptia ľudskej dôstojnosti v Európskej únii, s. 25-30. In: SÝKORA, P. KOPECKÝ, P., KUHNOVÁ, V. (eds.), Slovensko v priestore Európskej únie – výzva pre sociálne, ekonomické a právne vedy. FSEV UK – SAEŠ : Bratislava 2004. 106 s. ISBN 80-969258-0-6.
- SÝKORA, P. Treba život každej zygoty bezpodmienečne chrániť? In: Filozofia, 2006, č. 7, s. 562-568. ISSN 0046-385X.
- SÝKORA, P. O potrebe globálnej bioetiky v multikultúrnom svete, Filozofia 2007, č.3, s. 191-202. ISSN 0046-385X.
- TILLICH, P. Systematická teológia 1-3. Liptovským Mikuláš: Tranoscius, 2009. 744. s. ISBN 978-80-7140-319-7.
- WALTER, Ch. Menschenwürde im nationalen Recht, Europarecht und Völkerverrecht, s. 127-147. In: BAHR, P., HEINIG, H. M. Menschenwürde in der säkularen Verfassungsordnung. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, 417 s. ISBN 3-16-149021-5.
- WITGENSTEIN, L. Tractatus logico-philosophicus. Wittgensteinove spisy. Bratislava: Kalligram 2003. 231 s. ISBN 80-7149-600-6.

Kontaktné údaje:

Prof. Lubomír Batka, Dr. theol.
lubomir.batka@flaw.uniba.sk
Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Šafárikovo nám. 6
81 499 Bratislava
Slovenská republika

PRÁVNÍ VĚDCI A/VS. KOMUNISTICKÁ MOC V ČESKOSLOVENSKU V LETECH 1948-1989

Pavel Maršálek

Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta

Abstract: The paper explores the ideological and political aspects of the relation between the legal scientists and the communist power in Czechoslovakia in the period 1948–1989.

Abstrakt: Příspěvek se zabývá ideologickými a politickými aspekty vztahu právních vědců a komunistické moci v Československu v letech 1948–1989.

Key words: Czechoslovak legal science, communist power, Czechoslovakia 1948–1989

Klíčové slová: československá právní věda, komunistická moc, Československo 1948–1989

1 INKVIZITOŘI A EXORCISTI

Problematika právní vědy a postavení právních vědců v Československu 1948–1989 vyvolává již delší dobu intenzivní zájem odborné a laické veřejnosti. Byla právní věda rozvíjena v područí komunistické moci a ideologie vůbec vědou, kolaborovali právní vědci s komunistickou mocí, nebo ne? To jsou neodbytné a často kladené otázky, na něž si žádá odpověď především mladá generace. Má být angažmá právního vědce v normalizační právní vědě handicapem či přímo neodpustitelným stigmatem v politických ambicích a při kandidování na nejvyšší posty v justici? To už zajímá celou veřejnost, pokud není úplně lhostejná nebo znechucená z vývoje po roce 1989. Je tedy dost dobrých důvodů proč se těmito otázkami zabývat.¹

Bohužel se však zároveň jedná o téma kontroverzní až třaskavé. Důvodů je více. Toto téma totiž není apolitické, naopak má silné politické konotace: jde v něm o hodnocení naší nedávné minulosti a také současnosti. Jak ukazují sociologické výzkumy, společnost je v pohledu na komunistický včerejšek beznadějně rozdělená: větší část je ve vztahu k němu kritická, menší část ho nevidí příliš černě. Totéž je zaznamenatelné u právních vědců a historiků, kteří se pokusí toto téma zpracovat. Zde se tato schizofrenie ještě navíc projevuje jako generační spor. Starší generace, pokud nebyla režimem postižena, je většinou smířlivější než mladá generace, která už minulý režim nezažila.² Těžkosti působí i malý časový odstup od předlistopadových časů zabraňující mít dostatečný nadhled a přístup ke všem archiváliím. Naproti tomu s ubíhajícím časem ustupuje do pozadí dříve silná autocenzura u mladších autorů. Ta byla vyvolaná snahou nepřijít do konfliktu se staršími, v minulosti zkompromitovanými, kolegy, kteří jsou stále ještě činní nebo ve funkcích.

Všechny tyto komplikace se promítly do tří hlavních, víceméně komplexních, zpracování sledované problematiky. První projekt většinou starších autorů soustředěných okolo K. Malého a L. Soukupa vyústil ve vydání dvou sborníků (Příspěvek k vývoji právního řádu v Československu 1945–1990, Praha 2002, a Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989, Praha 2004), které reprezentovaly uvážlivou kritiku předlistopadové éry a její vědy. V protikladu k tomu kniha

¹ Zájem veřejnosti o tyto otázky vyvolává zvláště obsazování pozic ústavních a dalších nejvyšších soudců a v poslední době i funkce veřejného ochránce práv. Pozornost lidí umocňují mediální kampaně. Ty se často nesnaží jen zjistit pravdu o minulosti kandidátů, ale jde jim o to uchazeče co nejvíce zdiskreditovat. Možná že zájem veřejnosti zvyšuje i to, že se do těchto funkcí snaží stále více dostat lidé s problematickou minulostí či jinak těžko akceptovatelní.

² Viz KURAS, B.: Češi na vlásku. Praha: Baronet, 1998, s. 190. Podle většiny sondází si prý 70 % lidí myslí, že se má dnes lépe než před r. 1989 a jen asi 15 % má pocit, že to je přesně naopak. Srov. ŠUBRT, J. – VINOPAL, J. a kol.: Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu. Praha: Karolinum, 2013, s. 141 an., kde se poukazuje na méně pozitivní vidění dneška ve srovnání s dobou před r. 1989 o několik procent, jeho kolísání i výskyt zhruba pětiny dotázaných, kteří hodnotí obě doby jako stejné. Nicméně návrat včerejška si drtivá většina lidí nepřeje a ještě větší procento jej má za nepravděpodobný.

Komunistické právo v Československu s podtitulem Kapitoly z dějin bezpráví (Brno 2009) editovaná M. Bobkem, P. Molkem a V. Šimíčkem byla v odsudku daleko radikálnější. Sama sebe vymezila jako antitezi výše uvedeného projektu. Podle slov editorů autorský kolektiv tvořili buď mladí, anebo hodně staří přispěvatelé. Záměrně byli vynecháni lidé středního věku, kteří za normalizace působili na fakultách či v jiných vědeckých pracovištích, a to pro konflikt zájmů. Třetí zpracování – učebnice J. Kuklíka a kolektivu Dějiny československého práva 1945–1989 (Praha 2011) – se opírá o účastníky obou předchozích projektů a s ohledem na účel, jemuž slouží, nabízí kriticky vyvážený přístup.³

Z výše uvedeného plyne jedno podstatné poučení. Při psaní o právní vědě let 1948–1989 je nezbytné se vyvarovat extrémů: na jedné straně nekritického přijetí, protože člověk píše o lidech, kteří fungovali mnohdy jako inkvizitoři, na druhé straně hyperkritického zavržení, protože i když píše o inkvizitorech, nesmí se sám stát exorcistou. Zásadní je zůstat objektivní.

2 VĚDA, NEBO IDEOLOGIE?

Právní věda z časů komunistického panství nezřídka nebývá vůbec považována za vědu. Argumentuje se tím, že byla pouhým derivátem komunistické moci a ideologie. Oficiální mocenské struktury ji přikly úkol ospravedlňovat komunistický režim, teoreticky fundovat socialistické právo a kritizovat právo a právní vědu buržoazní čili stanovily její cíle a marxisticko-leninská ideologie jí nadekretovala výsledky, k nimž má dospět, a metody, kterých má přitom používat. Vychází se tak z toho, že této vědě chyběla jakákoli autonomie ve stanovení toho, co se bude zkoumat, dále z toho, že metoda výzkumu nebyla kritická a že o pravdivosti poznání nerozhodovali sami vědci, ale komunistická elita. V této souvislosti se také běžně připomíná, že v totalitních a totalitarizujících systémech věda vlastně není možná, protože oficiální ideologie, která zcela ovládá prostor, hraje roli jakéhosi náboženství či kvazináboženství a vědecká pravda by se trestala jako kacířství nebo odpadlictví od víry.⁴

Tento v zásadě pravdivý obraz je třeba ještě upřesnit o charakteristiku marxisticko-leninské ideologie a jejího vlivu na právní vědu. Především tato ideologie nebyla „vědeckým“ učením, i když to o sobě tvrdila. Bránila ji v tom její stranickost, vulgární ekonomismus a dogmatismus. Hlásala panství dělnické třídy nebo spíše komunistické strany jako vědecky poznatelnou nutnost, dále určující vliv ekonomických faktorů ve společnosti, a to vše s platností evangelia. Podle J. Přibáně šlo o filozofii historického vykoupení zatíženou schematismem, eklekticismem a rozpory. Tato ideologie poznamenala právní vědu naprosto zásadním způsobem: redukovala celou státoprávní problematiku na ekonomicky determinované mocenské vztahy. Právo se stalo na zákon povýšenou vůlí dělnické třídy a stát nástrojem sloužícím k potlačení nepřátel komunistického pořádku. Spravedlnost v jejím pojetí zcela zdegenerovala přidáním přívlastku „třídní“.⁵

Ačkoli byl vliv ideologie na právní vědu mimořádně silný, nelze ho úplně absolutizovat. V úvahu se musí vzít dvě skutečnosti: právní věda se z části zabývá materií, která je svou povahou neideologická, a situace v právní vědě se v průběhu času značně měnila, a to v úzké souvislosti zejména s vývojem politickým.

Léta následující po únorovém převratu v roce 1948 až do r. 1960 byla obdobím výstavby lidově-demokratického režimu a sovětizace čs. práva a právní vědy. Prosadila se marxisticko-leninská ideologie jako ideové východisko právní vědy. Plně se uplatnila volitivní definice práva (právo jako výraz vůle dělnické třídy) a také instrumentální pojetí státu (stát – nástroj k potlačení nepřátel nového režimu). Tomu byly přizpůsobeny i úkoly právní vědy. Ta se nakonec ocitla v naprostém područí vládnoucí ideologie. Ve všech oblastech se prosadily sovětské vzory, jen nesměle bylo namítáno, že bychom měli sledovat vlastní cestu. K lepšímu se poměry měnily teprve pozvolna od poloviny 50. let

³ Spor o komunistickou minulost se i personalizoval v diskuzi o V. Knappovi, jeho vědeckém významu a morální integritě. Viz Právník č. 12/2013 s názvem Viktor Knapp – 100 let. Též GERLOCH, A. (ed.): Viktor Knapp. Vědecké dílo v proměnách času. Pízeň: Aleš Čeněk, 2014.

⁴ Blíže viz MARŠÁLEK, P.: Teorie státu a práva v kontextu proměn právního myšlení v českých zemích 1948–1989. Právněhistorické studie 39, 2007.

⁵ Více o tom PŘIBÁŇ, J.: Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 39 an. Též viz KLUKNAVSKÁ, A. (zost.): Marx stále živý. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, zvláště studie M. Večeří Marxovo pojetí společnosti a práva, s. 4 an.

(v souvislosti s kritikou Stalinova kultu). Zájem právní vědy, zpočátku personálně oslabené poučovací čístkou, se upíral k problému kodifikací a postupně i k otázce právní systematiky.⁶

Doba mezi lety 1960 a 1969 byla obdobím částečného uvolnění a určité deideologizace právní vědy. Na jeho počátku stála fikce vítězství socialismu, které mnozí podlehlí. Postupně mizela dosavadní strnulost ve společnosti i v různých oborech právní vědy. Do života pronikaly dříve potlačované západní vlivy a narůstala kritika dogmatických přístupů předchozího desetiletí. Za této situace se mezi právními vědci rozproutila delší čas trvající výměna názorů ohledně nových kodexů, které měly rozpracovat zásady obsažené v tzv. „socialistické“ ústavě z r. 1960. Zároveň s tím i vyvrcholila polemika ohledně systému socialistického práva. Předmětem sporu se také stal pojem socialistické zákonnosti a otázka garancí práv a svobod občanů. Postupně začala být připravována základní systémová změna dosavadního fungování společnosti. Rodil se projekt „socialismu s lidskou tvář“.⁷ Uvažováno bylo o nové ústavě, prosadila se federalizace státu. Nic z toho se neobešlo bez diskuze v odborných časopisech a účasti právních expertů. Slibný vývoj přerušil vpád vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968.⁷

Od r. 1969 nastoupilo období normalizace a reálného socialismu. Došlo k potlačení obrodného procesu a ke slovu opět přišly personální čistky, které zasáhly jak právnické fakulty, tak Ústav státu a práva ČSAV. Zanedlouho bylo obnoveno panství ideologie nad právní vědou. Určité zlepšení nastalo teprve v polovině 80. let – po nástupu M. S. Gorbačova k moci, kdy byl podniknut marný pokus reformovat komunistický systém zevnitř. V této době se právní věda věnovala především analýze platného práva, problémům socialistické zákonnosti a úloze práva při řízení procesů ve společnosti. Před pádem komunismu se zabývala též postavením práva v reformním procesu a reformou právního řádu.⁸

Do života právních vědců se ideologie opřená o moc promítala v různých dobách rozdílně, přesto ale nepopíratelným způsobem. Pregnantně to vyjádřil Z. Kryštůfek:

V komunisty ovládnutých zemích se prosadil názor, „že je veškeré společenské poznání jednou provždy hotovo a bezezbytku shrnuto ve spisech marx-leninských klasiků. Základem teorie i praxe mělo proto být několik málo úředně uznaných dogmat, jejichž naučení bylo vcelku snadné a každému přístupné. Požadavek odbornosti byl nahrazen požadavkem politického uvědomění, což je jen eufemistickým výrazem pro ideologickou konformitu. Vzdání se vlastního názoru nebo alespoň práva na jeho projev, manifestované vstupem do komunistické strany, bylo prvním stupněm na cestě k úspěšné „vědecké“ kariéře. ... Význam vědecké práce ustupoval do pozadí a vědecké grady byly rozděleny spíše jako odměny za politické zásluhy – od malé bronzové plakety docenta až po zlaté rouno akademika. Těm nejtvárnějším byla pak svěřena „tvůrčí“ ideologická role, spočívající v rozpracování daných dogmat do rozvětvené šíře nižších poloh aplikovaných věd, kam spadá i ekonomika a právo. Někteří se dokonce podíleli i na uzpůsobování oficiálních pravd potřebám okamžiku. Byli přítomni vzdání scholastickou metodou, kterou již do detailu rozpracoval středověk, a povinností nepřiznat, že jde právě o ni.“⁹

Vliv ideologie, za níž stála komunistická moc, se tragicky odrazil na úrovni vědecké produkce. Drtivá většina publikací byla jí a režimu poplatná. Nadčasových prací bylo skutečně minimum, i když se publikovalo poměrně čile. Práce s trvalou rezonancí by bylo možné spočítat na prstech jedné ruky. Až na tyto čestné výjimky nebyly práce z této doby později nikým citovány. Platilo to dokonce o dílech, která vyšla v zahraničí.¹⁰

Za připomenutí stojí některé monografie z právních dějin, na něž se dodnes odkazuje – např. Klabouchovy Osvícenské právní nauky v českých zemích (Praha 1958), nebo z romanistiky (práce J. Kincla a K. Rebra) a dále pak z okruhu právněteoretického a politického myšlení ze 60. let a z konce 80. let minulého století. Svou dobu překročily analýzy práva z pohledu sociologického (Šamálkova

⁶ Nejnověji viz KLUKNAVSKÁ, A.: Československá právní věda po roku 1948. In.: LACLAVÍKOVÁ, M. – VYŠNÝ, P. (eds.): Právo-historické trendy a výhledy IV. Trnava: Trnavská univerzita, 2019, s. 235 an.

⁷ Podrobně JIČÍNSKÝ, Z.: Právní myšlení v 60. letech a za normalizace. Praha: Prospektrum, 1992.

⁸ K tomu MARŠÁLEK, P.: Proměny české právní vědy 1945–1989. In.: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha: Karolinum, 2004, s. 50 an.

⁹ KRYSTUFEK, Z.: Komunistické právo v Československu. In.: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo..., s. 931.

¹⁰ Např. KNAPP, V.: Vlastnictví v lidové demokracii. Praha: Orbis, 1952.

kniha *Právo a společnost*, Praha 1965, a Boguszakem redigovaná učebnice *Teorie státu a práva I–II*, Praha 1967–1968), politologického (Lakatošovy knihy *Občan, právo a demokracie*, Praha 1966, a *Úvahy o hodnotách demokracie*, Praha 1968), filozofického (Knappovy *Filosofické problémy socialistického práva*, Praha 1967) a logického (Weinbergerovy učebnice *logiky pro právníky*), které vznikaly v období politického uvolnění 60. let (tzv. Pražské jaro). Z konce 80. let je dodnes z části použitelná Čapkova studie *Interpretace socialistického práva* (Praha 1983) a nadčasově působí Knappova a Gerlochova kniha *Logika v právním myšlení* (Praha 1985). V oblasti právnědogmatických disciplín je takových knih nepatrně. Jmenujme např. knihu civilisty Š. Lubyho *Prevenca a zodpovednosť v občianskom práve* (Bratislava 1958), dále civilistky M. Knappové *Povinnost a odpovědnost v občanském právu* (Praha 1968) nebo penalisty V. Solnaře *Základy trestní odpovědnosti* (Praha 1972). Tyto tři práce se dočkaly reedice po r. 1989.¹¹

Skutečně hodnotné práce vznikaly v této době zcela nebo zčásti ilegálně přičiněním právních vědců vyhozených z právnických fakult nebo z akademie věd a byly psány zpravidla do šuplíku. Vyjít mohly (nepočítáme-li v některých případech samizdat nebo cizojazyčnou publikaci v zahraničí) až po r. 1989. To se týká např. stěžejního díla B. Tomsy *Kapitoly z dějin filosofie práva a státu* (Praha 2005).¹²

3 V SOUKOLÍ KOMUNISTICKÉ MOCI

Není nadsázkou tvrdit, že v nedemokratických systémech nemá člověk skutečnou svobodu rozhodování a mnohdy nemá vůbec na výběr, pokud si chce zachovat život svůj, svých bližních, práci, běžný životní standard. Obzvláště to platí pro lidi na exponovaných místech. Takovými byli zřejmě i právní vědci, kteří se ocitli v soukolí komunistické moci. Zvláštností však bylo, že nezřídka nebyli jen oběťmi, nýbrž i spoluaktéry útlatku, spoluviníky.

Bylo to dáno tím, že právní vědě a institucím, na nichž byla provozována, připadla služební role – měly plnit konkrétní zadání režimu: kromě péče o právo i indoktrinovat. To se týkalo hlavně právnických fakult, které měly připravovat adepty na právnické profese. Šlo o to, aby budoucí právníci byli přesvědčení nebo k režimu alespoň loajální. K tomuto úkolu se ale příliš nehodil demokraticky smýšlející starý profesorský sbor, nebo spíše to, co z něj po válce na všech právnických fakultách zbylo. Proto byl většinou vyakčněn. Na právnické fakulty byli pak režimem vysláni komunistům věrní lidé z praxe a jmenováni do profesorských postů. Časem k nim přibývali další režimu věrní – již produkt ideologii podřízeného a sovětizovaného právnického vzdělávání.¹³

Nedobrou personální situaci na pražské právnické fakultě výstižně popsal ve svých pamětech *Proměny času* V. Knapp: „Z dřívějších učitelů jich zůstalo velmi málo. Někteří zemřeli a většina byla ‚vyakčněna‘. Místo nich nastoupili praktikové bez vědecké kvalifikace a bez učitelských zkušeností a často i schopností, anebo mladí lidé se zkušenostmi velmi omezenými...“¹⁴ Jinde byla situace podobná.

Novou orientaci v právní vědě tvrdě prosazovala celá řada komunistických právníků, resp. právních vědců. Patřili mezi ně např. J. Bartuška, A. Čepička, I. Daxner, A. Dressler, V. Procházka, Š. Rais, V. Knapp, F. Boura, I. Bystřina, R. N. Foustka, P. Levit a po nějakou dobu také Z. Jičínský a J. Boguszak (oba posledně jmenovaní byli ale později čelnými stoupenci reformního hnutí).¹⁵

Tím seznam změn nekončil. Sovětizace ovládla jak výuku práva, tak témata, kterým se právní vědci věnovali. Na právnických fakultách byl zaveden katedrální systém se seminárním výukovým

¹¹ Komentované bibliografie a rozborů vědecké produkce viz SOUKUP, L. (eds.): *Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu (1945–1990)*. Praha: Karolinum, 2002, s. 13 an. Též MALÝ, K. V. (red.): *Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348–1998*. Praha: PF UK, 1998.

¹² Bohužel vyjít mohlo jen torzo. Část rukopisu se v důsledku neustálých domovních prohlídek a snah o zabavení ze strany státní bezpečnosti ztratilo. Viz SKŘEJPKOVÁ, P. (ed.): *Antologie československé právní vědy v meziválečném období (1918–1938)*. Praha: Linde, 2009, s. 130 an., 266 an.

¹³ Důkladně LITSCH, K.: *Proměny právnického studia 1945–1989*. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): *Vývoj práva...*, s. 89 an.

¹⁴ KNAPP, V.: *Proměny času*. Praha: Prospektrum, 1998, s. 129. Na právnickou fakultu byli někteří lidé z praxe překládáni za trest.

¹⁵ Viz ADAMOVÁ, K.: *Vývoj právní vědy v českých zemích v letech 1945–1989*. In: SOUKUP, L.: *Příspěvky k vývoji právního řádu...*, 2002, s. 52 an.

drilem místo tradičního profesorského systému a studia in absentia. V. Knapp o tom napsal: „Byly zřízeny katedry jako byrokratické a monokraticky vedené jednotky ... úkolem vedoucího katedry bylo sjednocovat učební proces ... měl bdít nad tím, aby nikdo z jeho poddaných neřekl studentům jediné ... slovo, které by nebylo bývalo předem požehnáno.“¹⁶ Masivně se překládala sovětská literatura a sakralizovaly se sovětské zkušenosti. K fungujícím právnickým fakultám (brněnská byla zrušena z ideologických důvodů v r. 1950) přibyl po sovětském vzoru v únoru 1955 Ústav práva ČSAV, později přejmenovaný na Ústav státu a práva ČSAV. Právní vědci se ve výběru témat řídili diktátem ideologie i potřebami právní praxe (např. se podíleli na přípravách ústavních dokumentů a nových kodexů). Praxi často vykonávali na úkor výuky na právnických fakultách.¹⁷

Mocenský vliv na právní vědu byl tedy zajišťován především v rovině institucionální. Kromě výše uvedených opatření musíme připomenout zbavení autonomie všech vysokých škol, které zasáhlo i právnícké fakulty. Nadto se realizoval vliv mocenských struktur neformálně – působením stranických funkcionářů na personální politiku vědeckých pracovišť, problémy činila studentokracie na vysokých školách, reprezentovaná radikály mezi studenty a mladými učiteli. Mnohé ovlivnil strach z probíhajících politických procesů na sklonku 40. a v první polovině 50. let a z osudu některých kolegů, obětí represe (k 25 letům vězení byl odsouzen Z. Peška, vězněn byl i např. V. Kubeš, a to v letech 1949-1956).¹⁸

Účinným prostředkem usměřování situace v právní vědě byla kritika z oficiálních stranických míst, na níž obvykle navázala sebekritika čelných představitelů právní vědy. Tak např. na prosincovém zasedání ÚV KSČ v r. 1953 konstatoval A. Novotný, že věda o státu a právu neplní svoje vědecké závazky vůči přítomnosti a že zaostává. Totéž potvrdil X. sjezd KSČ a vyzval k nápravě. Na to reagoval děkan pražské právnícké fakulty F. Boura obsáhlým rozбором stavu právní vědy v časopisu *Nová mysl*. V něm přiznal četné problémy. Zatímco ocenil publikační činnost v oboru občanského a státního práva, jakož i teorie státu a práva, za slabé prohlásil dosažené výsledky na úseku právních dějin, trestního, správního a mezinárodního práva. Nevyhýbal se ani otevřené kritice celebrit tehdejší právní vědy, jako byl akademik V. Procházka, jemuž vyčítal publikační nečinnost, nebo V. Vaněček, kterého obvinil z toho, že podléhá vlivu buržoazní ideologie. Celým jeho rozбором proniká přesvědčení, že právní věda příliš neplní úkol, který jí uložily stranické orgány: být předvojem a pomocníkem právní praxi, a to pro „marxistickou polovzdělanost“, „oportunismus a smířlivost vůči buržoazní ideologii“.¹⁹

Režimní tlak nepatrně povolil od poloviny 50. let, více pak v 60. letech. Vysoké školy získaly částečnou autonomii, pozitivně působila pomalu se prosazující svoboda projevu. Právní vědci se významně podíleli na projektu socialismu s lidskou tváří (např. Z. Mlynář, J. Hájek, J. Boguszak, Z. Jičínský, P. Pithart, V. Klokočka, F. Šamalík, V. Mikule). Zkušenosti hledali i jinde než u sovětů, např. v Polsku nebo na západ od nás. Zasazovali se pro demokratizaci a zavádění záruk zákonnosti do praxe. V jejich pojetí přestávala mít zákonost třídně represivní, politický charakter a stávala se skutečným právním pojmem vztahujícím se na aplikaci i tvorbu práva. V této skutečnosti se odrážel nástup všelidového státu po odeznění diktatury proletariátu. Nakonec však ze všech jejich vznešených plánů zůstalo jen prosazení federalizace státu a etablování socialistického legalismu čili určité změkčení socialistické zákonnosti. Naděje jim vzala okupace vojsky Varšavské smlouvy v r. 1968.²⁰

Následné období normalizace bylo návratem do 50. let. Čistky zasáhly všechny právnícké fakulty i Ústav státu a práva ČSAV. Do r. 1971 museli pražskou právníckou fakultu opustit zejména J. Boguszak, Z. Jičínský, F. Šamalík, P. Pithart, B. Rattinger, V. Baudyšová, O. Novotný, I. Tomeš, V.

¹⁶ KNAPP, V.: *Proměny času...*, s. 129 an.

¹⁷ Přehledně ADAMOVI, K.: *Vývoj právní vědy...*, s. 52 an.

¹⁸ Kromě Knappových *Proměn času* viz KUČERA, S.: *Sine ira et studio*. Praha: PF UK, 2016, na více místech. SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.): *Encyklopedie českých právních dějin*. V. svazek. Pízeň: Aleš Čeněk – Ostrava: Key Publishing, 2016, heslo *Právnícká fakulta Univerzity Karlovy v Praze*.

¹⁹ BOURA, F.: *Ke stavu naší právní vědy*. *Nová mysl* č. 12/1954, s. 1447 an.

²⁰ Viz JIČÍNSKÝ, Z.: *Právní myšlení v 60. létech a za normalizace*. Praha: Prospektrum, 1992. K reformním plánům viz *Výňatky z textů ke studiu teorie práva a politologie II*. Praha, PF UK 1990. O prosazení socialistického legalismu KÜHN, Z.: *Aplikace práva soudcem v éře střeoevropského komunismu a transformace*. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 53 an.

Pavliček a V. Mikule, v zahraničí zůstal O. Weinberger. Stejně tomu bylo i na nedávno obnovené brněnské právnické fakultě. Také zde byli propuštěni všichni, kdo byli režimu nepohodlní. Týkalo se to zvláště jejího děkana V. Klokočky a lidí jako V. Kubeš, kteří z ní byli po únoru 1948 vyakčňeni a na konci 60. let dostali možnost znovu učit. Na bratislavské právnické fakultě byly rozvázány pracovní poměry se třemi profesory: s V. Hatalem, M. Vietorem a J. Spišiakem, donuceni k odchodu ze školy byli ještě např. O. Novotný a V. Kolesár. Dalším byl zastaven kvalifikační postup nebo nemohli zastávat funkce či publikovat. Patříčnou očistu prodělal rovněž Ústav státu a práva ČSAV.²¹

Normalizační bezvětrí znamenalo znovuobnovení panství ideologie a moci nad vědou. Většina právních vědců se sklonila, někteří i vsadili na režim, našly se však též výjimky angažované v disentu (např. Z. Jičínský, P. Pithart a F. Šamalík). Ti, co byli k režimu konformní, mohli dále vyučovat komunistická dogmata na právnických fakultách a přistupovali na různá další omezení. Protirežimně orientovaní museli snášet profesní ústrky a byli vystaveni různé míře represe. Např. Z. Jičínský, který organizoval petice na podporu vězněných a mezi prvními podepsal Chartu 77, byl po propuštění z práce téměř dva roky nezaměstnaný. Byl trestně stíhán a nějakou dobu vězněn kvůli importu zakázané literatury. Přesto neustal ve svých aktivitách a spoluzakládal Čs. Helsinský výbor a organizoval pomoc vězněným.²² Jiní nemohli jen učit a publikovat, a to převážně doma. Byli ovšem i takoví, jimž režim umožnil angažmá v zahraničí (V. Kubeš), asi v domnění že z republiky dobrovolně odejdou.²³

Znovuoživení přinesla až druhá polovina 80. let v souvislosti s přestavbou. Nastal marný pokus reformovat nereformovatelné. Do listopadu 1989 zbýval už jen okamžik.

4 OTÁZKA KOLABORACE PRÁVNÍCH VĚDCŮ A PŘÍSTUPOVÝCH BARIÉR K FUNKCÍM

Na začátku mých úvah byly položeny dvě poněkud expresivní otázky: zda právní vědci kolabovali s komunistickou mocí a zda je to má handicapovat nebo přímo vyřazovat z angažování ve vysokých politických a justičních funkcích. Tyto otázky není snadné jednoduše zodpovědět, nemá-li člověk příliš paušalizovat.

Obecně vzato platí pro všechny nedemokratické režimy, že příliš nepodporují svobodu volby a obyčejně vyvíjejí tlak na konformitu, oddanost a mnohdy i aktivní zapojení občanů. Také je jasné, že hrdinů stavějících se útlaku na odpor bývá málo stejně jako režim fanaticky podporujících stoupců (jejich počet bývá i vyšší, ovšem časem, s ústupem revolučního étosu, se snižuje). Většina lidí nereprezentuje takovou vyhraněnou reakci na útlak a snaží se pouze přežít, přizpůsobit se dané situaci – v jejich rozhodování hraje podstatnou roli strach a sebezáchovný instinkt.²⁴

Právníci, včetně právních vědců, jsou v nedemocraciích, tedy i v režimech komunistického typu, v nezáviděníhodné situaci. Není to přitom jen proto, že právo úzce souvisí s mocí. Důvod je ten, že jim režim určil služebnou roli. Konkrétně právní vědci měli spoluvytvářet nové právo a to ospravedlňovat, jakož i kritizovat právo a právní vědu buržoazní. To z nich už předem dělalo nejen utlačované (někdy též oběti represe), ale i utlačovatele, spoluviníky komunistického bezpráví.²⁵

Míra podpory komunistického režimu i její důvody se u právních vědců postupně měnily. Nejsilnější byla na sklonku 40. a v první polovině 50. let minulého století. Bylo to dáno mohutným příklonem k levíci v poválečných letech a ztotožněním se celé řady právních vědců s komunistickou politikou. Z právních vědců, kteří většinou přicházeli na právnické fakulty z praxe, se stali skuteční budovatelé socialismu. Podobný vývoj bylo možné sledovat např. také v justici. Postupně, zhruba od poloviny 50. let je ale u některých právních vědců patrné určité vystřízlivění. Svou roli v tomto

²¹ MARŠÁLEK, P.: Česká právní teorie před Sametovou revolucí a po ní. In: KLUKNAVSKÁ, A. (zost.): Rok 1989 jako medzník vo vývoji štátu a práva. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019, s. 48 an. KLUKNAVSKÁ, A.: Rok 1989 na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Tamtéž, str. 24 an. SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.): Encyklopedie českých právních dějin. V. svazek. Plzeň: Aleš Čeněk – Ostrava: Key Publishing, 2016, heslo Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, s. 899.

²² PAVLIČEK, V.: Košatý život Zdeňka Jičínského. Právo z 26. 2. 2019, s. 7.

²³ Viz SKŘEJKOVÁ, P. – SOUKUP, L. (eds.): Antologie české právní vědy. Praha, Univerzita Karlova, 1993, s. 158 an.

²⁴ Srov. ŽÁČEK, P. – KOŠICKÝ, P. – GULDANOVÁ, E. (eds.): Moc versuz občan. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005.

²⁵ Viz ULČ, O.: Komunistická justice a třídní boj. Brno: Stillus Press – Vojenský historický ústav, 2016.

nenáhlém „prozření“ sehrála kritika stalinismu a represí. S tím, jak se zmenšoval revoluční entuziasmus, však v řadách právních vědců přibývalo množství pragmatiků, kteří vnímali působení ve vědě jako sázku na dobrý život a cestu k politickým postům.²⁶

V 60. letech se motorem společenských změn stali četní právní vědci. Někteří s ním se nejdříve veřejně distancovali od svých předchozích stanovisek. Přerod to nebyl úplně bezbolestný, protože většinou byli vedeni idealistickými, nikoli pragmatickými motivy.²⁷ Konvertité byli v menšině. Starší generaci pak doplnilo množství mladších právních vědců, kteří už nebyli v takovém sevření ideologických manter. Mohli se také poučit z chyb svých předchůdců.

Vztah většiny právních vědců ke komunistickému režimu byl po provedených čistkách na počátku normalizace převážně pragmatický. Kdo chtěl vykonávat tuto intelektuální práci, musel být přizpůsobivý. Znamenalo to sázku na jistotu. Ti, co z jakéhokoli důvodu nesouhlasili, si museli hledat jinou obživu. Život v normalizačních poměrech ale nebyl tak nesnesitelný, jak by se mohlo zdát, protože režim dával dobrý pozor na to, aby přehnaným tlakem nevháněl většinu společnosti do opozice. Vyslovených podporovatelů režimu nebylo mnoho. Ani nebyli potřeba. Zato seděli na klíčových místech a rozhodovali o životě ostatních. Systém připomínal hru na vědu a byl obchodem s poctivostí. Tato situace vydržela víceméně až do r. 1989.²⁸

Celkově můžeme říct, že drtivá část právních vědců kolaborovala s komunistickým režimem. Bylo to dáno základním systémovým nastavením, jejich přidělenou služební rolí. Jejich počet závisel na vývojové etapě, v níž se režim nacházel. Motivace právních vědců k podpoře režimu byla proměnlivější. Zahrmovala idealistickou i pragmatickou orientaci, ale na základním faktu spolupráce právních vědců s režimem nemohla změnit nic, protože ten byl dán objektivně. Spíše byla důležitá pro ohodnocení vědců z morálního hlediska: je totiž rozdíl, zda někdo podporuje režim pro ideové souznění s ním, nebo pro hmotný prospěch, anebo ze strachu. Ke cti řady právních vědců slouží to, že se pokoušeli systém změnit, demokratizovat, i když většinou nepříliš úspěšně.

Zbývá poslední otázka: zda a do jaké míry má být angažmá v normalizační právní vědě pro právní vědce překážkou v přístupu do nejvyšších pater politiky a justice. Domnívám se, že v této věci nelze zvolit úplně nejpřísnější měřítko už s ohledem na výše představené realie (zejména nátlak režimu na vědce). Samotný podíl na fungování normalizační právní vědy by neměl nikoho vyřazovat, pokud se tento jedinec zároveň nezkompromitoval např. spoluprací se státní bezpečností, zastáváním vysokých stranických postů nebo udáváním kolegů. To zabrání „honu na čarodějnice“ a zajistí, aby se do funkcí nedostávali lidé skutečně nevhodní.

ZÁVĚR

Příspěvek se zabývá ideologickými a politickými aspekty vztahu právních vědců a komunistické moci v Československu v letech 1948–1989. Ukazuje, jak československá právní věda fungovala v područí komunistické ideologie a moci, a to různou měrou – nejvíce v 50., 70. a většinou i v 80. letech, zčásti autonomně v 60. letech. Příslušela jí služební role. Právní vědci však nebyli jen oběťmi, ale i významnými spoluaktéry útlaku, spoluviníky režimu. Jejich vina byla nesporná: podíleli se na pokřivení právní teorie, na indoktrinaci při výuce práva i na deformacích právní praxe. Pravdu měl F. Šamalík, když napsal, že tyran a právník tvořili „nerozlučnou dějinnou dvojici“. „Zvůli tyrana retušoval právník k obrazu zákonnosti, vynalézal a obhajoval pro jeho libovůli náhradní postupy a prostředky tam, kde se nemohla prosadit řádnou právní cestou.“²⁹ Přesto bychom ale neměli právní vědce soudit tím nejpřísnějším metrem vzhledem k silnému nátlaku režimu na ně a proto, že řada z nich usilovala o změnu systému, i když převážně neúspěšně. Je třeba vždy pečlivě rozlišovat. Bohužel se to dnes často neděje.

Použitá literatura:

ADAMOVIČ, K.: Vývoj právní vědy v českých zemích v letech 1945–1989. In: SOUKUP, L.: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu (1945–1990). Praha: Karolinum, 2002.
BOGUSZAK, J. a kol.: Teorie státu a práva I–II. Praha: Orbis, 1967–1968.

²⁶ MARŠÁLEK, P.: Proměny české právní vědy..., s. 42 an.

²⁷ GERLOCH, A. – MARŠÁLEK, P.: Prof. Boguszak oceněn zlatou medailí Univerzity Karlovy. Právník č. 3/2017, s. 257.

²⁸ Srov. KUČERA, S.: Sine ira et studio... a kritikou předmluvu P. Pitharta k těmto vzpomínkám.

²⁹ ŠAMALÍK, F.: Právní stát kontra stalinismus. Praha: Svoboda, 1991, s. 7.

- BOURA, F.: Ke stavu naší právní vědy. Nová mysl č. 12/1954.
- ČAPEK, J.: Interpretace socialistického práva. Praha: Univerzita Karlova, 1983.
- GERLOCH, A. – MARŠÁLEK, P.: Prof. Boguszak oceněn zlatou medailí Univerzity Karlovy. Právník č. 3/2017.
- GERLOCH, A. (ed.): Viktor Knapp. Vědecké dílo v proměnách času. Plzeň: Aleš Čeněk, 2014.
- JIČÍNSKÝ, Z.: Právní myšlení v 60. letech a za normalizace. Praha: Prospektrum, 1992.
- KLABOUC, J.: Osvětské právní nauky v českých zemích. Praha: ČSAV, 1958.
- KLUKNAVSKÁ, A. (zost.): Marx stále živý. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019.
- KLUKNAVSKÁ, A.: Československá právní veda po roku 1948. In: LACLAVÍKOVÁ, M. – VYŠNÝ, P. (eds.): Právo-historické trendy a výhledy IV. Trnava: Trnavská univerzita, 2019.
- KLUKNAVSKÁ, A.: Rok 1989 na Právnické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. In: KLUKNAVSKÁ, A. (zost.): Rok 1989 jako medzník vo vývoji štátu a práva. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019.
- KNAPP, V. – GERLOCH, A.: Logika v právním myšlení. Praha: Ústav státní správy, 1985.
- KNAPP, V.: Filosofické problémy socialistického práva. Praha: Academia, 1967.
- KNAPP, V.: Proměny času. Praha: Prospektrum, 1998.
- KNAPP, V.: Vlastnictví v lidové demokracii. Praha: Orbis, 1952.
- KNAPPOVÁ, M.: Povinnost a odpovědnost v občanském právu. Praha: Academia, 1968.
- KRYSTUFEK, Z.: Komunistické právo v Československu. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Brno: Masarykova univerzita, 2009.
- KUČERA, S.: Sine ira et studio. Praha: Univerzita Karlova, 2016.
- KÜHN, Z.: Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace. Praha: C. H. Beck, 2005.
- KUKLÍK, J. a kol.: Dějiny československého práva 1945–1989. Praha: Auditorium, 2011.
- KURAS, B.: Češi na vlásku. Praha: Baronet, 1998.
- LAKATOŠ, M.: Občan, právo a demokracie. Praha: Svobodné slovo, 1966.
- LAKATOŠ, M.: Úvahy o hodnotách demokracie. Praha: Melantrich, 1968.
- LITSCH, K.: Proměny právního studia 1945–1989. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha: Karolinum, 2004.
- LUBY, Š.: Prevencia a zodpovednosť v občianskom práve. Bratislava: SAV, 1958.
- MALÝ, K. V. (red.): Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348–1998. Praha: Univerzita Karlova, 1998.
- MARŠÁLEK, P.: Česká právní teorie před Sametovou revolucí a po ní. In: KLUKNAVSKÁ, A. (zost.): Rok 1989 jako medzník vo vývoji štátu a práva. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019.
- MARŠÁLEK, P.: Proměny české právní vědy 1945–1989. In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.): Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Praha: Karolinum, 2004.
- MARŠÁLEK, P.: Teorie státu a práva v kontextu proměn právního myšlení v českých zemích 1948–1989. Právněhistorické studie 39, 2007.
- PAVLÍČEK, V.: Košatý život Zdeňka Jičínského. Právo z 26. 2. 2019.
- Právník č. 12/2013: Viktor Knapp – 100 let.
- PŘIBÁŇ, J.: Na stráži jednoty světa: marxismus a právní teorie. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Brno: Masarykova univerzita, 2009.
- SHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.): Encyklopedie českých právních dějin. V. svazek. Plzeň: Aleš Čeněk – Ostrava: Key Publishing, 2016, hesla: Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě.
- SKŘEJPKOVÁ, P. – SOUKUP, L. (eds.): Antologie české právní vědy. Praha, Univerzita Karlova, 1993.
- SKŘEJPKOVÁ, P. (ed.): Antologie československé právní vědy v meziválečném období (1918–1938). Praha: Linde, 2009.
- SOLNAŘ, V.: Základy trestní odpovědnosti. Praha: Academia, 1972.
- SOUKUP, L. (eds.): Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu (1945–1990). Praha: Karolinum, 2002.
- ŠAMALÍK, F.: Právní stát kontra stalinismus. Praha: Svoboda, 1991.
- ŠAMALÍK, F.: Právo a společnost. Praha: ČSAV, 1965.
- ŠUBRT, J. – VINOPAL, J. a kol.: Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu. Praha: Karolinum, 2013.
- TOMSA, B.: Kapitoly z dějin filosofie práva a státu. Praha: Karolinum, 2005.

- ULČ, O.: Komunistická justice a třídní boj. Brno: Stillus Press – Vojenský historický ústav, 2016.
- VEČEŘA, M.: Marxovo pojetí společnosti a práva. In: KLUKNAVSKÁ, A. (zost.): Marx stále živý. Bratislava: Wolters Kluwer, 2019.
- Výňatky z textů ke studiu teorie práva a politologie II. Praha, Univerzita Karlova, 1990.
- WEINBERGER, O.: Logika. Praha: SPN, 1959.
- ŽÁČEK, P. – KOŠICKÝ, P. – GULDANOVÁ, E. (eds.): Moc versus občan. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005.

Kontaktné údaje:

Doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.
marsalep@prf.cuni.cz
Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
nám. Curieových 901/7
116 40 Praha 1
Česká republika

POZNÁMKA K PROBLÉMU METODOLOGICKEJ (NE)KONZISTENTNOSTI SUDCU

Martin Turčan

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: Paper deals with methodological aspect of judicial profession. Author asks about importance of methodological consistency of a judge in the process of legal interpretation. The author expresses his approach to given issue and points to ethical and legal contexts of the issue. Character of the paper is basically theoretical.

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá metodologickou stránkou výkonu sudcovskej funkcie. Autor si kladie otázku o význame metodologickej konzistentnosti sudcu pri interpretácii práva. Vyjadruje svoje stanovisko k tejto otázke a poukazuje na jej etické a právne kontexty. Charakter príspevku je viacmenej teoretický.

Key words: legal methodology, justice, judges.

Kľúčové slová: právna metodológia, spravodlivosť, sudcovia.

1 ÚVOD

Je právnik povinný byť pri výklade právnych textov v procese aplikácie práva kontinuálne metodologicky konzistentným? Advokáti by zrejme na túto otázku za seba odpovedali záporne. To, že advokát A včera v spore X tvrdil P, zatiaľ čo dnes pri výklade tej istej alebo podobnej právnej normy v spore Y tvrdí Q, mu asi bude zazlievať málokto. Úlohou advokáta je predsa hájiť záujmy svojho klienta a bežne sa predpokladá, že advokát smie pri obrane týchto záujmov využiť na zostavenie svojho argumentu všetky dostupné interpretačné nástroje. Zaujímavejšou než vo vzťahu k advokátom je však naša otázka vo vzťahu k sudcom. Tí majú predsa v prejednávanej veci posledné slovo a ich úlohou je nestranne *nachádzať spravodlivosť*.¹ Je teda sudca povinný byť pri výklade práva priebežne metodologicky konzistentným?

Z určitej perspektívy sa zdá odpoveď na túto otázku jednoznačná: Samozrejme, že áno. Sudca nesmie interpretovať jedno a to isté ustanovenie viackrát odlišne,² inak sa dopustí narušenia právnej istoty.³

Z inej perspektívy však už odpoveď na položenú otázku až taká jednoznačná byť nemusí. Môžeme sa totiž spýtať, či by mal sudca (či už ústavný alebo všeobecný) usilovať i v nerovnakých veciach o osobnú metodologickú konzistentnosť, a to, povedzme, najmä v rámci svojej výkladovej meta-perspektívy, teda pri voľbe výkladového cieľa.⁴ Čiže, či by mal napríklad sudca, ktorý sa prikláňa k originalizmu (k výkladu práva podľa pôvodného zámeru autora textu alebo podľa objektívneho významu textu určitého právneho predpisu v dobe jeho vzniku), byť v tomto svojom

¹ Pozri napríklad rozhodnutie ÚS SR č. III. ÚS 194/2012-50.

² Respektíve prinajmenšom sa nesmie neodôvodnene odkloniť od ustálenej rozhodovacej praxe. Vyplýva z toho, že napríklad, že pri „narovnávaní“ vlastného vybočenia od ustálenej judikatúry v nejakej ním samým v minulosti rozhodnutej veci sa sudca v aktuálnom prípade môže, ba má odchýliť od toho, čo povedal predtým v danom excesívnom rozhodnutí, aby sa dostal do zákrytu s väčšinou praxou.

³ Predpokladajme, že rôzne výkladové závery sú spôsobené rôznou výkladovou metodológiou. K princípu právnej istoty pozri napríklad: OPETT, L. Právna istota a predvídateľnosť súdnych rozhodnutí, In: Právny obzor, 2008, s. 317-326; pozri tiež KLUČKA, J. Odôvodnenie rozsudku a právna istota účastníka konania, In: Justičná revue, 2013, s. 826-829.

⁴ K problematike výkladových cieľov pozri napríklad: MELZER, F. Metodologie nalézání práva: Úvod do právní argumentace, s. 80-86; pozri tiež: MRVA, M. – TURČAN, M. Interpretácia a argumentácia v práve, s. 19-28.

východisku dôsledný a interpretovať právne predpisy zásadne ako originalista. Alebo naopak, či sudca, ktorý sa hlási k progresívnemu výkladu práva, má právny text interpretovať zásadne progresívne (pokiaľ je, samozrejme, progresívne čítanie v hre), alebo sa môže niekedy „skrýť“ za jeho viditeľne odlišný pôvodný význam.

Načrtnutý problém sa týka interpretačnej zodpovednosti sudcu, hodnoty jeho metodologickej konzistentnosti a tiež spravodlivosti, ktorú má sudca nachádzať.⁵ V nasledovných riadkoch sa pri tomto probléme v krátkosti zastaví. Moje úvahy budú mať pritom viac-menej teoretický ráz (čím prosím prípadného kritika z praxe o porozumenie).⁶

2 SUDCA A VÝKLADOVÁ METODOLÓGIA

Popri klasickom výkladovom inštrumentáriu stelesnenom v základných výkladových metódach (jazyková, teleologická, systematická) predstavuje výklad podľa výkladových cieľov interpretačný meta-prístup, ktorý dal, najmä v anglo-americkom prostredí, vznik rozdielnym výkladovým smerom.⁷ Zastávam názor, že v rámci ktoréhokoľvek z výkladových cieľov možno v zásade uplatniť ktorúkoľvek zo základných výkladových metód (napríklad s jazykovým či s teleologickým výkladom môže pracovať originalista rovnako dobre, aj keď iným spôsobom, ako zástanca progresívnej interpretácie a pod.).⁸

Konflikt interpretačných cieľov je významný najmä na úrovni ústavného práva, no netreba ho zužovať len naň.⁹ Originalistický a modernistický prístup k právu súvisí s chápaním (pozitívneho)

⁵ Známe je Aristotelovo delenie spravodlivosti na *legálnu* a *etickú*. Prvá podoba spravodlivosti predstavuje súlad rozhodnutia s formálne platným právom, druhá súlad s požiadavkami morálky. (ARISTOTELES. *Etika Nikomachova*, s. 130 a nasl.). Ak je úlohou sudcu nachádzať spravodlivosť, potom sa ponúka otázka, akú: Legálnu alebo etickú? Odpoveď na túto otázku závisí od doktríny, ktorú budeme zastávať. Pokiaľ budeme predpokladať oddeľujúcu tézu vzťahu pojmov práva a morálky, potom etická spravodlivosť pochopiteľne nebude v našom zornom poli a odpovie, že sudca má ako právnik nachádzať len legálnu spravodlivosť (čo nevylučuje, že ako človek má nachádzať etickú spravodlivosť). Pokiaľ naopak budeme zastávať non-positivistickú spojovaciu tézu, potom sa nám pojem morálky nejakým spôsobom premietne do pojmu práva a úlohou sudcu ako právnika bude z tejto perspektívy nachádzať aj etickú spravodlivosť. (K spojovacej a oddeľujúcej téz pozri napríklad: ALEXY, R. *Pojem a platnosť práva*).

⁶ Z pragmatických dôvodov na účely tohto príspevku dovoľm ignorovať tézu Ronalda Dworkina o jedinom správnom riešení každého právneho prípadu (k tomu pozri napríklad: DWORKIN, R. M. *Když se práva berou vážně*, s. 344 a nasl.; DWORKIN, R. M. *Riší práva*, s. 232 a nasl.; pozri prípadne tiež: TURČAN, M. *K zásade presvedčivosti rozhodnutia*).

⁷ Originalisti kritizujú modernistov za neprimeraný súdny aktivizmus a za narušanie princípov delby moci. Delba moci každopádne predstavuje už sama osebe určitý ideový problém. Napríklad v monografii *Dělba moci a nezávislost justice* naň poukazuje Martin Hapla, ktorý tu do značnej miery prítakáva skeptikom, ktorí delbu moci pokladajú za iluzórnu, v konečnom dôsledku však zdôrazňuje praktickú užitočnosť tejto doktríny a uzatvára, že „[p]ři naší snaze dosáhnout dobré vlády si tedy musíme vystačit s těmi instrumenty, které máme po ruce a dělba moci je navzdory všem svým nedokonalostem jedním z nich. Sice sama o sobě nám není schopna dobrou vládu zajistit, ale možná, že by bylo příliš obtížné dosáhnout tohoto ideálu bez ní. Sice toho doopravdy mnoho nevíme o její funkčnosti, ale rizika, kterým se vystavujeme s jejím možným zavržením, se stále zdají být dost vysoká na to, aby vyznívalo jako rozumnější zaujímat vůči ní vstřícný přístup.“ (HAPLA, M. *Dělba moci a nezávislost justice*, s. 83). V súvislosti s problematikou delby moci možno poukázať aj na myšlienku autorov Aleša Gerlocha a Jana Tryznu, ktorí podotýkajú, že odlišenie tvorby a aplikácie práva (teda zákonodarnej a súdnej moci) „nemůže být dosaženo pouze propracovanou metodologií, nýbrž vědomým sebeomezením soudní moci v procesech aplikace práva. Metodologie interpretačních postupů však k tomu může přispět.“ (GERLOCH, A. – TRYZNA, J. *Úvodní teze metodologie interpretace práva*. In: GERLOCH, A. – TRYZNA, J. – WINTR, J. (eds.). *Metodologie interpretace práva a právní jistota*, s. 14).

⁸ K tomu pozri: MRVA, M. – TURČAN, M. *Interpretácia a argumentácia v práve*, s. 19 a nasl.

⁹ Existujú každopádne názory, že metodológia interpretácie ústavného práva je v niečom principiálne odlišná od metodológie interpretácie podústavného práva. Napríklad Tomáš Lálík uvádza, že „ústava vyžaduje iné interpretačné postupy než podústavné právo. Interpretácia

práva ako takého. Aj keď v európskom prostredí nemá spor originalizmu a modernizmu také pevné miesto ako v Amerike, i tu platí, že je rozdiel medzi chápaním pozitívneho práva ako vôle historického zákonodarcu či rozumného objektívneho významu právneho textu v dobe jeho vzniku, a jeho chápaním ako „živého nástroja“, ktorý má relatívne premenlivým spôsobom odrážať aktuálny vývoj života spoločnosti.¹⁰

Ústava SR explicitne nefavorizuje žiadnu z výkladových metód ani žiadny z výkladových cieľov.¹¹ Je pravdou, že interpretačný priestor sudcu všeobecného súdu je v právnom štáte istým spôsobom limitovaný existujúcou ustálenou judikatúrou a tým implicitne aj jej metodológiou.¹² Čo však v prípadoch, keď ustálená judikatúra k nejakému právnomu problému u nás ešte neexistuje? Je vtedy úlohou sudcu, ktorý chápe právo napríklad ako vôľu historického zákonodarcu¹³ a na základe svojho presvedčenia uplatňuje výklad okom autora textu vždy, keď sa to čo i len trochu dá, ostať osobne metodologicky konzistentným a interpretovať určité zákonné ustanovenie v súlade s príslušnou dôvodovou správou či inými prameňmi, z ktorých bude zámer „pôvodného autora“ zrejmý, a to napriek tomu, že si aktuálne uvedomí existenciu nejakého pádneho dôvodu pre inú než intencionalistickú interpretáciu? Záleží na tom, aby bol sudca takto názorovo a metodologicky konzistentný?

Na (nielen etickú) otázku položenú týmto spôsobom sa už neodpovedá tak ľahko. Prečo? Pretože nie je jasné, či dôsledná osobná metodologická konzistentnosť vo výklade práva na takejto úrovni zaručuje nachádzanie spravodlivosti. A vlastne, jasné nie je ani to, či nachádzanie spravodlivosti zaručí dôsledná (hyper)konzistentnosť, či už osobná alebo skupinová, v používaní niektorej z výkladových metód (jazyková, teleologická, systematická). Mám namysli situáciu, keď k aktuálnemu právnomu problému absentuje ustálená judikatúra, no keď existuje ustálená judikatúra k nejakému čiastočne príbuznému právnomu problému a otázkou je, či aj vtedy netreba v záujme širšej konzistentnosti práva využiť v danej veci metodológiu, ktorou sa riadi spomenutá čiastočne príbuzná judikatúra.

3 NAJLEPŠIE PRESVEDČENIE SUDCU

Podľa čl. 145 ods. 4 Ústavy SR sa sudca v sľube zaväzuje, že bude „vykladať zákony a rozhodovať podľa svojho najlepšieho presvedčenia, nezávisle a nestranne.“ Z konštrukcie i z celkového kontextu tohto ustanovenia je zrejmé, že slová „podľa svojho najlepšieho presvedčenia“ sa vzťahujú na oba výrazy – *rozhodovať* i *vykladať*; Ústava teda výslovne ukladá sudcovi (morálnu) povinnosť *vykladať zákony podľa svojho najlepšieho presvedčenia*.¹⁴

v ústavnom práve je ťažšia najmä tým, že na spory v rámci neho vznikajúce, sa vzťahujú atribúty tzv. hard cases.“ (L'ALÍK, T. Interpretácia ústavy a úloha ústavného súdu. In: Justičná revue, 2010, s. 1314).

¹⁰ Čisto teoreticky však nemusíme zaujať ani jeden z týchto prístupov. Pozitívne právo totiž možno vnímať aj ako akýsi čisto formálny rámec vymedzujúci mantinely spôsobom dosahovania spravodlivosti v praxi (a to bez ohľadu na to, ktoré výkladové hľadisko zrovna použijeme, teda či hľadisko autora textu alebo hľadisko aktuálnej spoločnosti a pod.).

¹¹ Predmetom kritiky Ústavného súdu SR sa v minulosti už viac krát stal prehnaný právny formalizmus spočívajúci v príliš doslovnom čítaní resp. v príliš mechanickom narábaní s právnym textom (k tomu pozri napríklad: TURČAN, M. K myšlienkam Ústavného súdu SR o právnom formalizme, In: OSINA, P. Právní formalismus, s. 75-83). Za zmienku stojí aj skutočnosť, že Ústavný súd SR v svojej rozhodovacej činnosti (pozri odôvodnenie rozhodnutia č. II. ÚS 81/2018-19) už vyjadril rezervovaný postoj voči interpretačnému významu dôvodovej správy a podotkol, že dôvodová správa má pri výklade len podporný charakter. Odvolal sa pri tom na Radbruchovu myšlienku, že interpret môže, resp. musí rozumieť zákonu lepšie ako jeho autor. Určite tým však nezavrhol intencionálny výklad práva ako taký.

¹² Hoci i tá má svoje obmedzenia a nemožno ju celkom stotožňovať s anglo-americkým precedensom. S ohľadom na princíp právnej istoty má u nás každopádne ustálená rozhodovacia prax veľký význam, ktorý zvyrazňuje jednak doktrína ÚS SR a jednak tiež pozitívno-právne zakotvenie tejto doktríny v procesných kódexoch.

¹³ Aj keď takých asi u nás veľa nebude; na účely nášho argumentu si však vezmeme tento príklad.

¹⁴ Podobnú formuláciu obsahuje čl. 134 ods. 4 Ústavy, ktorý stanovuje znenie sľuby ústavného sudcu, avšak s tým rozdielom, že výslovne nehovorí o *výklade a rozhodovaní* podľa svojho

Apelom na najlepšie presvedčenie sudcu Ústava vyzdvihuje osobnú integritu a svedomie sudcu, čím nepriamo vytvára jednu zo záruk sudcovskej nezávislosti.¹⁵ Medzi relevantné hodnoty tak zaraďuje úprimnosť, ktorú buď považuje za morálnu hodnotu *per se*,¹⁶ alebo aspoň za akúsi inštrumentálnu hodnotu, ktorá umožňuje realizáciu všeobecného prospechu, spoločného dobra či inak definovaného morálne relevantného cieľa života spoločnosti. Ústava teda vlastne predpokladá, že v štáte sa spravodlivosti darí najviac vtedy, keď sudcovia interpretujú zákony podľa svojho najlepšieho presvedčenia. Táto skutočnosť znamená, že (odhliadnuc teraz od potreby nasledovať metodológiu ustálenej judikatúry) v zásade nie je prípustná žiadna „oficiálna“ výkladová metodológia, ktorá by bola sudcovi daná ako povinná predloha, a že sudca má pri interpretácii a aplikácii práva vystupovať autenticky.

Ak teda bude náš pomyslený sudca napríklad známy tým, že je presvedčeným intencionalistom, mal by zásadne odmietnuť použiť na úkor výkladu založeného na historickom subjektívnom výkladovom ciele napríklad progresívny výklad založený na recentnom objektívnom výkladovom ciele, inak sa stane pokrytcom, ktorý aktuálne rozhoduje (alebo hlasuje v senáte) tendenčne a nie podľa svojho najlepšieho presvedčenia?¹⁷ Čo, ak budú existovať rozumné dôvody (morálne), ktoré budú sudcu v konkrétnom prípade silno nabádať na porušenie svojej štandardne uznávanej výkladovej metodológie? A čo ak bude nejaký sudca naopak zástancom progresívneho výkladu, avšak progresívny výklad určitého zákonného ustanovenia mu bude v aktuálnej kauze pripadať vo svojich praktických dôsledkoch ako tvrdý a nespravodlivý, zatiaľ čo z originalistickej perspektívy by k takémuto tvrdeniu záveru nedospel? (Stále uvažujeme o situácii absencie ustálenej judikatúry). Má vykladať a rozhodovať podľa svojho rámcového metodologického presvedčenia alebo skôr podľa svojho presvedčenia o spravodlivosti v aktuálnej veci?

Otázka, ktorá pred naším pomyselným sudcom stojí, teda znie, či napomôže spravodlivosti skôr (1) pridržením sa výkladovej metodológie (výkladových cieľov a metód), o ktorej je presvedčený, že principiálne najvernejšie opisuje podstatu (pozitívneho) práva, príp. aspoň napohľad zabezpečuje čo najväčšiu logickú konzistentnosť práva ako systému, resp. konzistentnosť v aplikácii práva, alebo či spravodlivosti napomôže skôr (2) uprednostnením takej rozumnej výkladovej metodológie, ktorá povedie k individuálnej spravodlivosti v konkrétnom aktuálne rozhodovanom prípade.

najlepšieho presvedčenia, ale len o *rozhodovaní* podľa svojho najlepšieho presvedčenia. Na základe analogického úsudku či na základe úsudku zo silnejšieho, resp. i na základe samotného pojmu *rozhodovania*, ktorý predpokladá predchádzajúcu interpretáciu aplikovaných ustanovení, však možno pokladať obe formulácie za principiálne významovo rovnocenné, s jedným rozdielom, na ktorý poukazuje Ján Drgonec: „Obsahom *sľubu sudcu Ústavného súdu nie je iba prísľub spravovať sa Ústavou a zákonmi, ktorý je spoločný pre sľuby všetkých ústavných činiteľov, ale aj prísľub chrániť neporušiteľnosť prirodzených práv človeka a občana, prísľub chrániť princípy právneho štátu a tiež prísľub rozhodovať podľa svojho najlepšieho presvedčenia, nezávisle a nestranne. Takto koncipovaný sľub zakladá záväzok sudcu uplatňovať nielen pozitívne právo. Je základom pre 'nadústavné' rozhodovanie, najmä pri ochrane neporušiteľnosti prirodzených práv človeka a pri ochrane princípov demokratického a právneho štátu. Tam, kde existuje bariéra nedostatočnej právnej úpravy, aj tam, kde právna úprava vôbec neexistuje, sľub vytvára ústavný základ pre zdanlivo nedostupnú ochranu jednotlivca a právneho štátu.“ (DRGONEC, J. Ústava Slovenskej republiky: Teória a prax, s. 1471).*

¹⁵ O zárukách sudcovskej nezávislosti pozri napríklad: OTTOVÁ, E. Teória práva, s. 79 a nasl. Eva Ottová v danom kontexte výslovne pripomína aj *nestrannosť* súdu resp. sudcu: „Nestrannosť súdu znamená stav jeho vnútornej nepredpojatosti (...). Ide teda o nezávislosť psychologickú, podmienenú jeho svedomím.“ (Tamtiež, s. 82). Sudcovská nezávislosť predstavuje podmnožinu nezávislosti súdnej moci a ako poukazuje Michal Krajčovič, nezávislosť súdnej moci je potrebné vnímať ako súčasť materiálneho jadra Ústavy: „Princíp nezávislosti súdnej moci pod implicitné materiálne jadro jednoznačne spadá, keďže je to práve súd, ktorý je najvýznamnejším garantom ochrany práva a spoločnosti.“ (KRAJČOVIČ, M. Nezávislosť súdnej moci z pohľadu právneho princípu, s. 836).

¹⁶ Napríklad podobne ako v kantovskej deontologickej etike (pozri: KANT, I. Základy metafyziky mravov).

¹⁷ Za predpokladu, že ani ustálená judikatúra v danej veci ešte nebola vytvorená.

4 KONZISTENTNOSŤ A SPRAVODLIVOSŤ V ROZHODOVANÍ

Domnievam sa, že možné odpovede na túto otázku sa napriek relatívnej zložitosti nastoleného problému dajú rozpracovať pomerne kompaktné:

(1) K prvej z dvoch uvedených možností sa dá prikloniť pri presvedčení, že spravodlivosti bude (1a) *principiálne* alebo (1b) *v celkovom meradle* učinené zadosť lepšie, keď sudca zotrvá na nejakej konkrétnej predstave o správnej výkladovej metodológii, bez ohľadu na bezprostrednú spravodlivosť výsledku aktuálnej kauzy (pôjde o silný dôraz na hodnotu nadosobných pravidiel, a to ako právnych, tak metodologických). Pôjde teda buď o (1a) nejakú racionalistickú predstavu o spravodlivosti (čiže o nejakú deontologickú koncepciu), alebo o (1b) nejakú predstavu o spravodlivosti založenú na komplexnom hodnotení dôsledkov (teda o nejakú teleologickú resp. konzekvencialistickú koncepciu sledujúcu „väčšie dobro“). K slovu sa v takomto prípade dostávajú etické teórie, ako je kantovstvo a millovský utilitarizmus pravidiel. Tie môžu teoreticky skutočne viesť k dôrazu na metodologickú konzistentnosť na úkor individuálnej spravodlivosti, a to buď z dôvodu principiálnosti (kantovstvo) alebo z dôvodu pravdepodobnosti maximalizácie utility (millovstvo).¹⁸ Kantovec sa môže dokonca búriť proti ustálenej rozhodovacej praxi a zakaždým trvať na nasledovaní svojho rámcového metodologického presvedčenia, pretože je podľa neho jednoducho *objektívne správne*. Millovec zas môže poukazovať na potrebu zohľadňovať celospoločenské *dôsledky a celkový úžitok*, ku ktorým bude pridŕžanie sa jednej konkrétnej výkladovej metodológii viesť, resp. na horšie dôsledky pri jej nerešpektovaní, avšak na rozdiel od kantovca si pritom nevystačí s hodnotou *osobnej* metodologickej konzistentnosti, ale bude potrebovať záruku uplatňovania rovnakej metodológii u všetkých alebo aspoň u väčšiny sudcov (aj preto sa napokon možno pýtať, či by millovec v skutočnosti nemal ísť skôr cestou uprednostňovania individuálnej spravodlivosti pred snahou o čo najväčšiu metodologickú konzistentnosť, a to vzhľadom na praktickú otáznosť dostatočnej homogénosti v metodológii rozhodovacej činnosti celkovej skupiny sudcov).

(2) Osobne sa prikláňam k druhej z možných odpovedí na našu otázku, teda k myšlienke, že pred snahou o dôsledné zachovanie osobnej metodologickej konzistentnosti, či pred snahou o metodologický súlad s iba čiastočne príbuznou ustálenou judikatúrou, treba v situácii absencie ustálenej judikatúry k danému problému v zásade uprednostniť dosiahnutie individuálnej spravodlivosti v aktuálnej kauze. Samozrejme v rozumných medziach; nehovorím o zjavne tendenčnom výklade, ale o rozumne možnom výklade; teda, povedzme, o situácii, keď sú viaceré výkladové prístupy, čo do kvality zdôvodnenia, zhruba rovnocenné.

Silným dôvodom v prospech takejto odpovede je, domnievam sa, samotný fenomén ustálenej judikatúry. Tá sice na jednej strane pôsobí ako zjednocujúci činiteľ v rozhodovacej praxi súdov, no na druhej strane (ako heteronómny činiteľ) v podstate rozbíja osobnú metodologickú homogénosť práce niektorých sudcov. Ustálená judikatúra totiž vyzerá v nejednom prípade nepochybne inak, ako by si to niektorí sudcovia úprimne predstavovali. V záujme zachovania právnej istoty teda musí sudca-jednotlivec niekedy nasledovať prax, s ktorou sa vlastne osobne nestotožňuje. Z hľadiska metodológii môže pritom jeho nestotožnenie sa existovať ako na úrovni voľby výkladového cieľa, tak na úrovni voľby (uprednostnenia) niektorej z výkladových metód.

Tým samozrejme vôbec nechcem podceňiť význam výkladovej metodológii. Nechcem ho však ani preceniť. Ak teda k nejakému právnemu problému ešte neexistuje ustálená judikatúra, domnievam sa, že skôr, než trvať na dôslednom nasledovaní svojho osobného presvedčenia o správnosti určitej výkladovej metodológii (ako takej) či na metodologickej koherencii s ustálenou rozhodovacou praxou v nejakej nerovnakej, ale v určitom zmysle podobnej právnej téme, by mal sudca za pomoci rozumnej výkladovej metodológii usilovať viac o dosiahnutie individuálnej spravodlivosti v aktuálne rozhodovanej veci.¹⁹

Prikláňam sa teda k názoru, že pojem najlepšieho presvedčenia sudcu, o ktorom hovorí čl. 145 Ústavy, treba chápať ako pojem zahŕňajúci aj presvedčenie sudcu o individuálnej spravodlivosti, čiže o spravodlivosti v konkrétnej právnej kauze, nie ako pojem zahŕňajúci iba osobné presvedčenie sudcu o principiálne správnej metodológii interpretácie práva. Domnievam sa, že z autentickej snahy o nachádzanie spravodlivosti v individuálnych prípadoch sa v konečnom dôsledku vytvára lepšia

¹⁸ MILL, J. S. Utilitarismus.

¹⁹ Pričom platí, že ak je sudca schopný predvídať ďalekosiahlejšie dôsledky svojho jednotlivého rozhodnutia (najmä dopady na ďalšiu rozhodovaciu prax), potom by ich mal nejakým spôsobom zohľadniť.

ustálená judikatúra, než zo snahy o príliš prísnu konzistentnosť v metodologickom postupe, či už s ohľadom na sudcom všeobecne preferovanú metodológiu alebo s ohľadom na súlad s metodológiou ustálenej judikatúry v len čiastočne príbuzných veciach. Zastávam názor, že toto platí napriek riziku určitého subjektívizmu, ktoré so sebou apel na nachádzanie (individuálnej) spravodlivosti zrejme vždy poniesie...

Aj presvedčený originalista teda, podľa môjho názoru, smie, ba dokonca sa žiada povedať, že má, pri absencii ustálenej judikatúry v záujme spravodlivosti (ako sa mu táto úprimne javí) podporiť progresívny výklad práva, modernista zas historický.²⁰ Podobné platí aj o metódach – napríklad systematický výklad uprednostnený v minulosti v nejakej len čiastočne príbuznej veci, ktorý by sa na prvý pohľad aktuálne hodilo použiť tiež, môže, resp. má, v záujme individuálnej spravodlivosti ustúpiť rozumne zdôvodnenému jazykovému výkladu a pod. (podotýkam, že nehovorím o opakovanom rozhodovaní sudcu v rovnakých veciach, kde by mal, pochopiteľne, využívať zásadne rovnaký metodologický postup). Dôležité je náležité pomeriavanie „teoretickej“ rozumnosti a „praktickej“ spravodlivosti v právnom probléme, ktorý má sudca aktuálne na stole. Takéto chápanie v podstate vychádza z nazerania na právo ako na *umenie dobra a spravodlivosti*, vôbec však nechce smerovať k radikálnym záverom odobrovania zrejmeho výkladu *contra legem*, ani nemá za cieľ úmyselne podporovať logické či kvázi-logické diskrepancie v systematickej aplikácii práva. V kontexte problematiky výkladu práva len predpokladá, že subjekt nie je menej než systém.

Zastávam teda názor, že sudca nie je povinný vystupovať stále ako jeden konkrétny typ právneho interpreta (hoci je určite dobre, ak sa mu v tom inak darí), a to či už s ohľadom na ním všeobecne preferovanú výkladovú metodológiu, alebo s ohľadom na jeho snahu o čo najplnší metodologický súlad s ustálenou judikatúrou v len čiastočne príbuzných veciach. Týka sa to voľby výkladového cieľa i voľby výkladovej metódy. Pri rozhodovaní právneho sporu je totiž v hre zásadná hodnota spravodlivosti, ktorú má sudca nachádzať a ktorej by mala byť aj výkladová metodológia nejakým spôsobom nápomocná. Koherentnosť je z hľadiska právnej istoty a širšieho nazerania na pojem spravodlivosti samozrejme potrebná. Je však tiež potrebné, aby prinajmenšom v situáciách, keď má sudca relatívne „čisté pole“ a rozhoduje vec, ku ktorej priamo ešte neexistuje ustálená judikatúra, dal priestor nachádzaniu individuálnej spravodlivosti pred prílišným bazírovaním na nejakej konkrétnej výkladovej metóde alebo výkladovom ciele, ktoré sa mu môžu inak javiť ako zásadne relevantné, a to či už z hľadiska jeho osobnej metodológie alebo z hľadiska jeho záujmu na širšej koherencii s aplikačnou praxou v čiastočne podobných veciach. Podstatné je, aby vždy išlo o voľbu jednej z objektívne rozumných výkladových alternatív podopretých serióznou argumentáciou a nie o zrejmu svojvoľu.

5 ZÁVER

Otázka, ktorú som si v tomto príspevku položil, znela, či je sudca povinný byť pri výklade práva sústavne metodologicky konzistentným. Jednota rozhodovania súdov a rešpekt ustálenej judikatúry sú z hľadiska princípu právnej istoty nepochybne podstatné.²¹ Pokiaľ však ide o *osobnú* konzistentnosť sudcu v jeho rámcovom preferovaní určitej výkladovej metodológie *ako takej*, táto je už samotnou existenciou ustálenej judikatúry *de facto* narušená. Domnievam sa, že aj preto by mala vo veciach, v ktorých ešte ustálená judikatúra neexistuje, zásadne ustúpiť požiadavke nachádzania individuálnej spravodlivosti. Požiadavku výkladu a rozhodovania podľa svojho najlepšieho presvedčenia, o ktorej v súvislosti s výkonom sudcovskej funkcie hovorí Ústava, chápem ako požiadavku zohľadňovať nie výlučne osobné rámcové presvedčenie sudcu o teoreticky správnej metodológii interpretácie práva, ale aj jeho presvedčenie o spravodlivosti v konkrétnej aktuálne

²⁰ Samozrejme, môžu vzniknúť dilemy. Svojskou dilemou by pre presvedčeného modernistu bola napríklad situácia, keby mal rozhodnúť (či už v pozícii sudcu všeobecného súdu alebo v pozícii sudcu ústavného súdu) o výklade nejakého ustanovenia, ktoré, povedzme, pred desiatkami rokov ešte ako poslanec či zamestnanec ministerstva osobne navrhol a skoncipoval k nemu aj dôvodovú správu. Hodnotový zámer, ktorý vtedy ako tvorca (či spolutvorca) daného predpisu dotýčny mal a ktorý trebárs i dodnes zastáva, by sa mohol dostať do rozporu s hodnotami súčasnej spoločnosti, ktoré však ako sudca-modernista potrebuje v zmysle recentného objektívneho výkladového cieľa interpretačne zohľadniť.

²¹ Dworkin hovorí v podobnom zmysle o tzv. *horizontálnej konzistentnosti*, ktorej potreba vyplýva z požiadavky integrity práva (DWORKIN, R. M. Ríša práva, s. 293 a nasl.).

rozhodovanej veci (samozrejme za dodržania podmienky náležitého zdôvodnenia svojho rozhodnutia). Záver príspevku teda znie, že sudca pri výklade práva nemusí nasledovať vždy jednu teoreticky preferovanú výkladovú metodológiu (opakujem, že tu nehovorím o jeho rozhodovaní v ideálnych veciach, kde by mal, pochopiteľne, využívať zásadne rovnaký metodologický postup), ani nutne nemusí kráčať v zákrýte s metodológiou ustálenej judikatúry v len čiastočne príbuzných veciach (v akejsi principiálnej snahe byť čo najkonzistentnejším s širším celkom práva). V aktuálnej právnej veci to dokáže opodstatniť hodnota spravodlivosti, rozumné nachádzanie ktorej predstavuje dôležitú úlohu sudcovskej funkcie.

Použitá literatúra:

- ALEXY, R.: Pojem a platnosť práva. Bratislava: Kalligram, 2009, 112 s. ISBN 978-80-8101-062-0.
ARISTOTELES.: Etika Nikomachova. Bratislava: Kalligram, 2011, 296 s. ISBN 978-80-8101-417-8.
DRGONEC, J.: Ústava Slovenskej republiky: Teória a prax. Bratislava: C. H. Beck, 2015. 1622 s. ISBN 978-80-89603-39-8.
DWORKIN, R. M.: Kedyž se práva berou vážně, 2001, 456 s. ISBN 978-80-7298-022-2.
DWORKIN, R. M.: Ríša práva. Bratislava: Kalligram, 2014, 533 s. ISBN 978-80-8101-812-1.
GERLOCH, A. – TRYZNA, J. – WINTR, J. (eds.): Metodologie interpretace práva a právní jistota. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012, 4977 s. ISBN 978-80-7380-388-9.
HAPLA, M.: Dělbá moci a nezávislost justice. Brno: Masarykova univerzita, 2017, 96 s. ISBN 978-80-210-8478-0.
KANT, I.: Základy metafyziky mravov. Bratislava: Kalligram, 2004, 96 s. ISBN 978-80-7149-635-9.
KLUČKA, J.: Odôvodnenie rozsudku a právna istota účastníka konania, In: Justičná revue, 2013, č. 6-7, s. 826-829.
KRAJČOVIČ, M.: Nezávislosť súdnej moci z pohľadu právneho princípu, In: Justičná revue, 2016, č. 8-9, s. 829-856.
L'ALÍK, T.: Interpretácia ústavy a úloha ústavného súdu. In: Justičná revue, 2010, č. 12, s.1307-1318.
MELZER, F.: Metodologie nalézáni práva: Úvod do právní argumentace. Praha: C. H. Beck, 2010, 304 s. ISBN 978-80-7400-149-9.
MILL, J. S.: Utilitarismus. Praha: Oikumené, 2011, 184 s. ISBN 978-80-7429-140-1.
OPETT, L.: Právna istota a predvídateľnosť súdnych rozhodnutí, In: Právny obzor, 2008, č. 4, s. 317-326.
MRVA, M. – TURČAN, M.: Interpretácia a argumentácia v práve. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, 196 s. ISBN 978-80-8168-309-9.
OTTOVÁ, E.: Teória práva. Šamorín: Heuréka, 2006, 306 s. ISBN 978-80- 89122-37-X.
TURČAN, M.: K myšlienkam Ústavného súdu SR o právnom formalizme, In: OSINA, P.: Právní formalismus: Sborník příspěvků sekce teorie práva přednesených na mezinárodní vědecké konferenci Olomoucké právnické dny 2014. Olomouc: Univerzita Palackého, 2014, s. 75-83, ISBN 978-80-87382-57-8.
TURČAN, M.: K zásade presvedčivosti rozhodnutia. In: Právny obzor, 2017, č. 5, s. 503-512.

Kontaktné údaje:

doc. JUDr. Mgr. Martin Turčan, PhD.
martin.turcan@flaw.uniba.sk
Katedra teórie práva a sociálnych vied,
Právnická fakulta UK
Šafárikovo nám. č. 6
810 00 Bratislava
SR

POSTAVENÍ ŽEN V ISLÁMSKÉM SOUDNICTVÍ

Petr Osina

Univerzita Palackého, Právnická fakulta

Abstract: The paper deals with the position of women in Islamic judiciary. It first analyzes the views of Islamic lawyers and their interpretation of religious law and then discusses the current situation in particular Islamic countries.

Abstrakt: Příspěvek se zabývá postavením žen v rámci islámského soudnictví. Nejdříve analyzuje názory islámských právníků a jejich interpretaci náboženského práva a poté se věnuje současné situaci v některých islámských zemích.

Key words: women, judiciary, islamic law.

Klíčové slová: ženy, soudnictví, islámské právo.

1 ÚVOD

V některých muslimských zemích je stále kladena otázka, jestli mohou ženy vykonávat funkci soudkyň, případně se jiným způsobem podílet na fungování justice. Přesto v mnoha islámských zemích učinily ženy v oblasti práva a soudnictví velký pokrok. Podle mnoha současných islámských právních autorit neexistují zákazy ani překážky pro ženy jako potenciální soudkyně. Mnoho renomovaných právníků přesvědčivě argumentuje, že ženy mají v soudnictví stejná práva jako muži. Vědecký přínos tohoto příspěvku spočívá v tom, že analyzuje islámské náboženské právo a situaci v některých islámských zemích.

2 SOUDNICTVÍ Z POHLEDU NÁBOŽENSKÉHO PRÁVA

Většina islámských právních učenců se v minulosti spíše vyslovovala ve prospěch zákazu ženských soudkyň. Když však zkoumáme jejich právní názory, zjistíme, že často nejsou založeny na jasných důkazech z Koránu nebo Sunny, dvou základních pramenů islámského práva. Spíše vycházejí z různých interpretací, které jsou mnohdy velmi ovlivněny patriarchálními předsudky.

Menšina učenců proto tvrdí, že v případě neexistence zákazu v Koránu ani Sunně nemá nikdo právo zakázat ženám vstup do soudnictví kvůli vlastním preferencím, kulturním tradicím nebo patriarchálním zvyklostem. Tato skutečnost je založena na základním právním principu, který říká, že v islámu se všechno považuje za přípustné, pokud tomu nebrání náboženská norma. Abychom mohli tvrdit, že je něco zakázáno, musíme jako důkaz uvést autentický text božského zjevení. V případě žen soudkyň takový text neexistuje.

Islámští učenci, kteří ženám zakazují, aby se staly soudkyněmi, nabízejí na podporu své pozice dva hlavní argumenty. První je založen na interpretaci hadísu Proroka Mohameda: „Lidé, kteří z ženy udělají vládcu, nikdy nebudou prosperovat.“ Když se podle tohoto hadísu dostaly k Prorokovi zprávy, že Peršané vybrali jako svého vládce dceru svého zesnulého císaře, prohlásil, že lidé ovládaní ženou by nikdy neprosperovali. Patriarchální muslimští právníci používají tento hadís k argumentaci, že žena by se neměla stát chalífou (hlavou muslimského státu) ani soudcem, jelikož role soudce je součástí role chalífy.¹

Jiní právníci ale argumentovali tím, že tento hadís nelze z mnoha důvodů použít jako odůvodnění zákazu. Jedním z těchto důvodů je, že se jedná o izolovaný hadís, který je v rozporu s veršem Koránu, a proto není spolehlivý. Pasáže přímo v Koránu naznačují, že vedení žen je přijatelné. To údajně vyplývá z příběhu Balqis, královny ze Sáby. Korán kritizoval její uctívání slunce, ale nekritizoval ji za to, že byla královnou a vůdcem lidu.²

¹ MUEENZA, A. Appointment of Female Judges in Muslim Countries. *European Journal of Law Reform*, Vol. 16, No. 2, 2014, s. 320.

² Korán 27:22-26: A zdržel se dudek nepřilíš dlouho a po příchodu pravil: „Zjistil jsem něco, co ty sám dosud nevíš, a přicházím k tobě ze Sáby se zvěstí jistou: shledal jsem, že nad ní žena vládne, jež

Naopak, Korán chválil Balqis jako moudrou královnu, která se radila se svým lidem a vedla jej.³ Mnoho islámských právníků tvrdilo, že výše uvedený hadís se zabýval konkrétní historickou situací. Při pohledu hlouběji na okolnosti hadísu dospěli k závěru, že Prorok sdělil svým společníkům svůj názor, že Perská říše selhala, protože byla založena na nespravedlnosti a útlaku. Hadís tedy nesděluje ani neospravedlňuje obecné pravidlo nebo zákaz. Poskytuje odůvodnění jak pro zákaz, tak pro podřízení žen mužské autoritě.

Většina názorů mezi sunnitskými právními školami (Šáfiovci, Málíkovci a Hanbalovci) se shodovala, že ženy byly vyloučeny z možnosti působit jako soudkyně. Bylo to kvůli interpretaci súry 4:34.⁴ Mezi Málíkovci však existoval také menšinový názor, že ženy by mohly být jmenovány soudkyněmi. Šáfiovci také připouštěli ženy jako soudkyně, pokud jsou jejich služby potřeba. Pouze škola Hanbalovská byla jednomyslná v názoru, že ženy by neměly být jmenovány soudci.⁵

Sunnitský pohled Hanafitské školy spočíval v tom, že autorita soudce není platná, pokud soudce nemá kvalifikaci nezbytnou pro svědka. Vyplyvá to z interpretace súry 2:282,⁶ která se týká způsobilosti žen být svědky v obchodních transakcích. V důsledku toho převládaly určité genderové hierarchie týkající se svědectví u soudu. Muži byli považováni za lepší než ženy, protože jejich svědectví nebylo považováno za rovnocenné. Právníci přijímali ženské svědectví ve věcech týkajících se majetku, ale za okolností protichůdných důkazů někteří právníci namítali, že svědectví dvou mužů je lepší než svědectví muže a dvou žen. Klasičtí právníci tvrdili, že ženy nemohou předsedat soudu, v rámci kterého jejich svědectví není přijímáno.⁷

Jiné pohledy uvádějí, že žena může být soudkyní ve všech případech bez výjimky, pokud splňuje požadavky na tuto pozici. Zdá se, že to plyne ze čtení súry 9:71.⁸ Existují také koránské verše a hadísy, které zdůrazňují rovnost mužů a žen před Bohem, ale ty, které jsou pro mužskou dominanci,

byla obdařena věcmi všemi a trůnu mohutného je majitelkou; a shledal jsem, že ona i lid její se slunci místo Bohu klaní; Satan pak okrášlil pro ně jejich počínání a svedl je z cesty pravé, takže nejsou vedeni správně a Bohu se neklaní, jenž tajemství nebes i země odkrývá a dobře zná, co skrýváte i co dáváte najevo veřejně, a Bůh - není božstva kromě Něho - je trůnu nesmírného Pánem!

³ Korán 27:43-44: „Byla však svedena tím, co místo Boha uctívala, vždyť byla z lidu nevěřícího. A bylo jí řečeno: „Vstup do paláce!“ A když jej spatřila, domnívala se, že je to plocha vodní, a vykasala si oděv až k lýtkům svým. I řekl Šalomoun: „To je jen palác křišťálem vydlážděný.“ Zvolala: „Pane můj, sama sobě jsem ukřivdila, avšak nyní se odevzdávám spolu se Šalomounem do vůle Boha, Pána lidstva veškerého.“

⁴ Korán 4:34: „Muži zaujímají postavení nad ženami proto, že Bůh dal přednost jednomu z vás před druhými, a proto, že muži dávají z majetků svých (ženám). A ctnostné ženy jsou pokorně oddány a střeží skryté kvůli tomu, co Bůh nařídil střežit. A ty, jejichž neposlušnosti se obáváte, varujte a vykažte jim místa na spaní a bijte je! Jestliže vás jsou však poslušny, nevyhledávejte proti nim důvody! A Bůh věru je vznešený, veliký.“

⁵ HALLAQ, W. B. Sharia: Theory, Practice, Transformations, Cambridge University Press, 2009, s. 342.

⁶ Korán 2:282: „Vy, kteří věříte, dáváte-li úvěr dlužníkovi na lhůtu stanovenou, zapište to! Necht' písař to mezi vámi sepíše spravedlivě, necht' žádný písař neodmítne to napsat tak, jak jej tomu Bůh naučil, a necht' zapisuje, zatímco mu bude dlužník diktovat, a necht' bojí se Boha, Pána svého, a necht' ničeho z dluhu neubere! A jestliže dlužník je choromyslný či slabý anebo nemůže sám diktovat, necht' diktuje jeho poručník, a to spravedlivě! A žádejte svědectví dvou svědků z mužů vašich, a nemáte-li dva muže, pak vezměte jednoho muže a dvě ženy z těch, které uznáte za vhodné svědkyně; aby, kdyby jedna z nich se zmýlila, druhá ji mohla připomenout. A necht' se svědkové nezdráhají, jsou-li přizváni. Nezanedbávejte zapsat dluh, ať již je malý či velký, až do lhůty jeho! A toto je u Boha spravedlivější a přímější pro svědectví a jistější pro potlačení pochybností, pokud se ovšem nejedná o přímý obchod mezi vámi; tehdy není pro vás hříchem, jestliže to nezapišete. A berte svědky, jestliže mezi sebou obchodujete, avšak neublížujte ani písaři, ani svědkovi. Jestliže tak učiníte, jest to hanebnost. A bojte se Boha, vždyť Bůh vás věru učí a ví o všech věcech.“

⁷ TUCKER, J. E. Women, Family, and Gender in Islamic Law. Cambridge University Press, 2008, s. 143-144.

⁸ Korán 9:71: „Věřící muži a věřící ženy jsou si vzájemně přáteli a přikazují vhodné a zakazují zavrženíhodné, dodržují modlitbu, dávají almužnu a jsou poslušní vůči Bohu a Jeho poslu. Nad těmi se Bůh věru slituje, neboť Bůh mocný je i moudrý.“

často přehlíží. Otázka schopnosti žen vést a zastávat důležité funkce, včetně funkce soudce, souvisí s touto větší otázkou rovnosti mezi muži a ženami.⁹

3 ISLÁMSKÉ SOUDNICTVÍ V SOUČASNOSTI

Až na několik výjimek přijala většina islámských států právní systémy založené na kontinentálním právu s prvky islámského náboženského práva, které se obvykle zabývají otázkami osobního stavu (jako jsou manželství, rozvod, dědictví a péče o děti). Zde je kariéra soudce obvykle specifickou profesní dráhou v kontextu právnických profesí. Obvykle je vyžadována formální kvalifikace, odborná příprava v justičním systému a absolvování zvláštní zkoušky. V takových systémech jsou soudci státními zaměstnanci a jejich kariérní postup je od soudu prvního stupně směrem nahoru.

Vysoký počet kandidátů na přijetí do soudních vzdělávacích institucí v celém regionu Blízkého východu ukazuje, že ženy v arabském regionu obecně považují práci v soudnictví za atraktivní kariérní volbu. Mezi běžně uváděné motivační faktory pro vstup do soudnictví patří touha sloužit veřejnosti, sociální postavení a prestiž, jistota zaměstnání a relativně flexibilní pracovní podmínky. Smíšený regionální obraz však naznačuje, že ženy se při výkonu soudní kariéry stále potýkají se zvláštními výzvami.

Historicky bylo vyloučení žen ze soudnictví vedeno negativními genderovými stereotypy, například pokud jde o neschopnost žen soudit objektivně kvůli domnělé emocionalitě nebo biologicky řízeným změnám nálad. Některé náboženské interpretace dále přispěly k vyloučení žen z veřejné sféry. Takové argumenty postupně ztratily přesvědčivost, což vedlo arabské státy k odstranění formálních plošných zákazů týkajících se přítomnosti žen v soudnictví.¹⁰

Rostoucí zastoupení žen v soudnictví je třeba chápat v souvislosti s rostoucí přítomností žen v právnických profesích v arabském regionu. Celkově vzrůstá podíl mladých žen, které se účastní právnických programů, právnických škol a skládají advokátní zkoušky. Například v Tunisku tvořily v roce 2016 ženy 75% studentů právnických studií. V Jordánsku bylo v roce 2016 44% všech studentů přijatých ke studiu ženského pohlaví. V Saúdské Arábii, kde ženy mají povoleno vykonávat advokátní praxi až od roku 2013, tvoří 28% advokátních koncipientů. Navzdory tomuto nárůstu však ženy zůstávají nedostatečně zastoupeny na vyšších úrovních v advokátních kancelářích a advokátních komorách.¹¹

Značné rozdíly lze nalézt také na státní úrovni, a to i v těch arabských zemích, které mají v soudnictví podstatný podíl žen. Ve všech arabských státech se podíl žen v soudnictví snižuje se zvyšováním stupně soudů. Obecně existuje mnohem méně žen na vyšších soudech (včetně odvolacích a ústavních soudů) než na soudech prvního stupně, kde soudci obvykle začínají s kariérou. Ženy jsou ve funkcích předsedy nebo místopředsedy soudu nedostatečně zastoupeny. Tento model platí i v těch státech, které směřují k rovnoměrnějšímu zastoupení žen v soudnictví. Například v Tunisku tvoří ženy pouze 28% soudců na nejvyšším soudu, ve srovnání s 56% u soudů s nejnižší úrovní. Pro srovnání lze uvést, že v České republice je na Ústavním soudu 13% soudkyň, na Nejvyšším soudu asi 19%, na Nejvyšším správním soudu asi 35%; celkový podíl žen mezi soudci je ovšem asi 65%.¹²

Obecně platí, že soudkyně jsou méně často přítomné u soudů zabývajících se trestními, bezpečnostními nebo vojenskými záležitostmi. Častěji se vyskytují u správních soudů nebo soudů zabývajících se mladistvými. Stejně tak je méně pravděpodobné, že ženy budou rozhodovat u soudů zabývajících se otázkami osobního stavu (manželství, rozvod, dědictví), což je možné vnímat jako

⁹ Korán 33:35 výslovně oslovuje muže a ženy bez diskriminace, když uvádí: „Muslimové a muslimky, věřící muži a věřící ženy, poslušní a poslušné, pravdomluvní a pravdomluvné, trpěliví a trpělivé, pokorní a pokorné, dárci a dárnyně almužny, postíci se muži a postíci se ženy, cudní a cudné, muži a ženy hojně Boha vzpomínající - těm všem Bůh věru připravil odpuštění i odměnu nesmírnou.“

¹⁰ Policy Brief Women in the Judiciary: A Stepping Stone towards Gender Justice, Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), United Nations Beirut, 2018, s. 9 – Dostupné na: <http://arabdevelopmentportal.com/sites/default/files/publication/956.women-judiciary-gender-justice-arab-countries-english.pdf>.

¹¹ Tamtéž, s. 7.

¹² <https://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?j=33&o=23&k=7039&d=360282>.

paradoxní vzhľadom k tomu, jak se tyto oblasti práva bezprostředně dotýkají života žen. Některé arabské státy i nadále zakazují ženám vykonávat funkci soudce z náboženských důvodů.

Mezi země bez soudkyň patří především Kuvajt, Omán, Somálsko, Írán. Mizivé zastoupení (maximálně okolo 1%) mají také v Saúdské Arábii, Spojených Arabských Emirátech, Kataru, Jemenu a Egyptě. Naopak více než 40% podíl mají ženy v justici v Tunisku, Alžírsku nebo Libanonu, přes 20% pak Maroko nebo Jordánsko. Tunisko, Alžírsko, Maroko a Súdán měly ženské soudkyně od šedesátých let, zatímco Jordánsko jmenovalo své první soudkyně v roce 1996, Egypt v roce 2003 a Bahrajn v roce 2006. V roce 2019 došlo k prvním jmenováním ve Spojených arabských emirátech a Saúdské Arábii.

Arabské ženy najdeme dokonce zastoupeny u některých mezinárodních soudů. Příkladem je libanonská soudkyně Micheline Braidy, která je soudcem zvláštního tribunálu pro Libanon. Jordánská soudkyně Taghreed Hikmat zasedala v letech 2003 až 2011 u Mezinárodního trestního tribunálu pro Rwandu. Jejich počet však zůstává velmi omezený kvůli malému počtu soudkyň ve vnitrostátních soudních systémech islámských zemí, z nichž jsou mezinárodní soudci jmenováni.¹³

Podívejme se ale také do nearabských zemí islámského světa. Již v roce 1934 přijal Írán svůj první zákon týkající se soudních jmenování, který nerozlišoval pohlaví. Ženy však nebyly soudkyněmi jmenovány až do roku 1970 a poté v těchto funkcích pracovaly jen do islámské revoluce v roce 1979, která nepříznivě ovlivnila otázky ženských práv. Bezprostředně po revoluci ajatolláh Chomejní zakázal jmenování soudkyň, protože tvrdil, že ženský mozek nebyl dostatečně vyvinutý a jako takový postrádal dostatečné schopnosti.

Během přechodného období byly všechny soudkyně degradovány do správních funkcí, včetně nositelky Nobelovy ceny za mír Shirin Ebadi. Ta byla v té době jednou z přibližně stovky žen, které působily jako soudkyně. Ústava z roku 1979 nekodifikovala výslovný právní zákaz soudkyň, ale v roce 1982 nový zákon vyloučil ženy ze soudnictví. Otázka, zda by ženy mohly být jmenovány soudkyněmi, se stala jednou z hlavních kontroverzních otázek, protože řada duchovních věří, že by to bylo proti skutečnému významu Koránu.

V roce 2017 byla Hana Mansour Khatib jmenována první soudkyní v islámském soudním systému v Izraeli. Její jmenování může být významné také pro Židy a křesťany, kteří se stejně jako muslimové musí ženit a rozvádět prostřednictvím svých příslušných náboženských autorit, protože v Izraeli neexistuje civilní manželství. Židovskými a křesťanskými právními autoritami zůstávají pouze muži.¹⁴

Ve srovnání s ostatními muslimskými zeměmi byla Indonésie v popředí snahy umožnit ženám zastávat pozice soudkyň islámských soudů. Nicméně i přesto, že již v 60. letech 20. století několik indonéských žen sedělo v islámských soudních síních při projednávání případů týkajících se rodinného práva a hospodářských případů, teprve v roce 1989 Indonésie naplno umožnila jmenovat soudkyně k náboženským soudům.¹⁵

Od tohoto roku byly stále více přijímány soudkyně, které měly přístup k řadě práv a pozic rovnocenných právním a pozicím jejich mužských protějšků. Zatímco některé soudkyně byly povýšeny na odvolací soudy na provinčních úrovních, řadě ostatních byla nabídnuta nejvyšší pozice ve správě obecních nebo okresních náboženských soudů v konkrétních regionech Indonésie. Přesto je stále méně soudkyň než soudců, i když se uznává, že ženy mají při interpretaci zákona stejné dovednosti jako jejich mužští kolegové.¹⁶

V Egyptě v roce 1953, po vydání fatvy na Univerzitě Al-Azhar, správní soud vydal rozhodnutí o vyloučení žen ze soudnictví, protože tradice a zvyky učinily jmenování soudkyň nevhodným. V roce 1973 správní soud vydal další rozhodnutí odkazující na islámské právo jako na hlavní zdroj práva a

¹³ Policy Brief Women in the Judiciary: A Stepping Stone towards Gender Justice, Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA), United Nations Beirut, 2018, s. 8 – Dostupné na: <http://arabdevelopmentportal.com/sites/default/files/publication/956.women-judiciary-gender-justice-arab-countries-english.pdf>.

¹⁴ <https://www.pri.org/stories/2017-06-01/muslim-woman-breaks-century-high-glass-ceiling-first-religious-court-judge-israel>.

¹⁵ SONNEVELD, N., LINDBEKK, M. Women Judges in the Muslim World: A Comparative Study of Discourse and Practice. Brill, 2017, s. 101.

¹⁶ NURLAELAWATI, E., SALIM, A. Gendering the Islamic Judiciary: Female Judges in the Religious Courts of Indonesia. Al-Jāmi'ah: Journal of Islamic Studies, Vol. 51, No. 2, 2013, s. 249.

prohlásil, že ačkoli žádný zákon výslovně nezakazoval jmenovat ženy jako soudkyně, žádné ustanovení výslovně toto právo nestanovilo.

V roce 2000 egyptský prezident Mubarak jmenoval první ženskou soudkyni Tahani El-Gebali k Ústavnímu soudu, který ovšem nezahmnoval rozhodování v občanskoprávních nebo trestních řízeních. V té době ženy tvořily přibližně dvacet procent členů právníkové profese. V roce 2003 přijaly egyptské náboženské autority názor Hanafitské školy, že ženy mohou soudit podstatné věci, ve kterých je jejich svědectví považováno za přijatelné.

V roce 2007 pak prezident Mubarak jmenoval třicet jedna žen, které dříve působily jako státní zástupci, aby soudily na rodinných soudech. Zde bylo rozhodující úsilí a podpora několika významných politických osobností, včetně předsedy Nejvyšší soudní rady a ministryně spravedlnosti, kteří se dívali na jmenování soudkyň příznivě.¹⁷

4 ZÁVĚR

Historická mužská nadvláda v rámci islámské kultury stále vytváří překážky pro ženy, které se snaží vstoupit do soudnictví. Absence ženských vzorů by mohla zabránit nadějným mladým ženám ve výkonu soudní kariéry, zejména proto, že jen málo islámských států usiluje o nějakou formu pomoci ženským kandidátkám. Omezená transparentnost výběrových procesů pro vstup do systému justičního vzdělávání bývá také zdůrazňována jako potenciální problém ženských kandidátek na soudkyně. Dlouhodobá kontrola mužů nad instituty justičního vzdělávání a podvědomá zaujatost vůči ženám vede nadále k určitým předsudkům ve prospěch mužských kandidátů.

Použitá literatura:

1. ABDELKADER, E.: To Judge or Not to Judge: A Comparative Analysis of Islamic Jurisprudential Approaches to Female Judges in the Muslim World (Indonesia, Egypt and Iran). In: Fordham International Law Journal, 2014, Vol. 37, No. 2, s. 309-372.
2. HALLAQ, W. B.: Sharia: Theory, Practice, Transformations. Cambridge University Press, 2009. 626 s. ISBN 978-0521678742.
3. MUEENZA, A.: Appointment of Female Judges in Muslim Countries. In: European Journal of Law Reform, 2014, Vol. 16, No. 2, s. 317-328.
4. NURLAELAWATI, E., SALIM, A.: Gendering the Islamic Judiciary: Female Judges in the Religious Courts of Indonesia. In: Al-Jāmi'ah: Journal of Islamic Studies, 2013, Vol. 51, No. 2, s. 247-278.
5. TUCKER, J. E.: Women, Family, and Gender in Islamic Law. Cambridge University Press, 2008. 268 s. ISBN 978-0521537476.
6. SONNEVELD, N., LINDBEKK, M.: Women Judges in the Muslim World: A Comparative Study of Discourse and Practice. Brill, 2017. 324 s. ISBN 978-9004306912.

Kontaktné údaje:

JUDr. Petr Osina, Ph.D.
Petr.osina@upol.cz
Univerzita Palackého, Právnická fakulta
Tř. 17. listopadu 8
771 11 Olomouc
Česká republika

¹⁷ ABDELKADER, E. To Judge or Not to Judge: A Comparative Analysis of Islamic Jurisprudential Approaches to Female Judges in the Muslim World (Indonesia, Egypt and Iran). Fordham International Law Journal, Vol. 37, No. 2, 2014, s. 356.

RADIKÁLNA KRITIKA ĽUDSKÝCH PRÁV A JEJ DOPADY NA PRÁVNU PRAX¹

Nikolas Sabján

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: Human rights have long been discussed within the Marxist and Post-Marxist tradition. There have been debates since Marx with respect to the nature of human rights, in particular the question if human rights may be considered as an appropriate tool to achieve social change and emancipation. In general, the question which cropped up was whether human rights are actually a progressive force or they merely legitimize the status quo. This question caused disagreement among those belonging to the Marxist tradition. In the field of law, there was a similar discussion among the theoreticians of Critical Legal Studies (CLS). The submitted paper's aim is to contribute to this discussion by analyzing the critiques from the Central European perspective and provide some reflection on the consequences of such critiques for the legal practice.

Abstrakt: Ľudské práva sú dlho diskutovanou problematikou v marxistickej, ako aj post-marxistickej tradícii. Už od čias Marxa sa vedú diskusie ohľadom charakteru ľudských práv v uvedených tradíciách, a to najmä otázka, či ľudské práva predstavujú vhodný nástroj na dosiahnutie spoločenskej zmeny alebo emancipácie. Vo všeobecnosti, či ľudské práva majú naozaj progresívny charakter alebo slúžia skôr len na legitimizáciu status quo. V rámci marxistickej tradície existovali rozpory ohľadom tejto otázky. V oblasti práva v minulom storočí sa viedla podobná diskusia medzi predstaviteľmi kritickej právnej školy (CLS). Cieľom príspevku je prispieť k predmetnej debate, zasadiť problematiku ľudských práv z kritickej perspektívy do súčasného, stredo európskeho kontextu a poskytnúť niekoľko úvah k potenciálnym dopadom takejto kritiky na právnu prax.

Key words: Human Rights, Marxism, Post-Marxism, Radical Critique, Indeterminacy, Critical Legal Theory, Left Critique

Kľúčové slová: ľudské práva, marxizmus, post-marxizmus, radikálna kritika, neurčitosť, kritická práva teória, ľavicová kritika

1 ÚVOD

Ľudské práva sú v súčasnosti považované za pevný základ liberálno-demokratických štátov v európskom, resp. západnom svete. Na ľudské práva sa odvolávajú v rôznych kontextoch rôzni aktéri, či už akademici a akademičky z odlišných vedných disciplín a teoretických perspektív, politici a političky z protichodných ideologických pozícií, alebo aj „bežní“ občania a občianky. Najväčší rozmach zažili ľudské práva zrejme v 90. rokoch minulého storočia. Z tohto dôvodu Martti Koskenniemi považuje ľudské práva za fenomén, ktorý je absolútne charakteristický pre predmetné obdobie, t. j. ľudské práva sú „so 90's“.² Ak hovoríme o stredo európskom kontexte, k zrodu a vývoju ľudských práv dochádza paralelne so zásadnou socio-ekonomickou transformáciou (liberalizáciou, resp. v súčasnosti viac pejoratívny pojem „neo-liberalizácia“), teda prechod od štátom riadenej ekonomiky k ekonomickému systému, základom ktorého je voľný trh. Postupne sa do popredia dostávajú občianske a politické práva, ktoré boli potlačené a absentovali počas bývalého režimu, dochádza k ich formalizovaniu a presadzovaniu (aspoň v určitej miere) v praxi. Vo všeobecnosti sa však ľudské práva považovali (a považujú) za pozitívny fenomén a dlhodobo sú predmetom akademického, politického a právneho diskurzu.

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 1/0138/18 „Marxizmus stále živý? K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení“.

² Pozri LANGFORD, M.: Critiques of Human Rights. In: Annual Review of Law and Social Science, 2018, č. 14, s. 71.

Po skúsenosti s bývalým režimom, počas ktorého sa síce prikladal dôraz na hospodárske a sociálne práva, ale občianske a politické práva boli takmer v plnom rozsahu odopierané³, je kritika ľudských práv pomerne náročná a v určitom zmysle môže vzbudiť aj podozrenia. Uvedené platí dvojnásobne pri radikálnejších kritikách, ktorým sa budeme venovať v predmetnom príspevku. Tieto kritické prístupy sú bežnou súčasťou diskurzu v západnej Európe alebo v Spojených štátoch, no dôvodom ich absencie v periférii Európy je niekoľko. Jednak historický, t. j. negatívna skúsenosť s bývalým režimom, ako aj politický - kritické prístupy sú typické najmä pre hnutie *Critical Legal Studies* (ďalej v texte ako „CLS“)⁴ alebo iné, kriticko-právne školy, ktoré sympatizujú a zastávajú ľavicové, niekedy až radikálno-ľavicové pozície.⁵

Domnievame sa však, že týmto kritickým prístupom je potrebné venovať väčšiu pozornosť a v našom príspevku sa pokúsime obhájiť tézu, že na jednej strane predstavujú dôležitý príspevok v právnej a politickej filozofii, a zároveň majú veľkú relevanciu aj v stredo európskom priestore. Na druhej strane je potrebné, a to v duchu kritickej tradície⁶, predísť nekritickému akceptovaniu a aplikovaniu aj týchto teoreticko-právnych kritik. V predmetnom príspevku sa takisto budeme zaoberať aj vzťahom radikálnych kritik ľudských práv a právnou praxou. Inými slovami sa pokúsime predstaviť niekoľko úvah týkajúcich sa toho, aké dopady by takáto kritika mala pre presadzovanie ľudských práv v praxi.

2 MARX, CRITICAL LEGAL STUDIES A RADIKÁLNA KRITIKA PRÁV

Za jedného z prvých kritikov práv v radikálnejšom zmysle možno považovať Karla Marxa. V spise *K židovskej otázke*⁷ Marx rozoberá a pomerne radikálnym spôsobom kritizuje Deklaráciu práv človeka a občana a okrem iného poukazuje na nedostatočnosť *politckej* emancipácie, ktorú v určitej miere Deklarácia chcela zabezpečiť a tvrdí, že na skutočnú, *ľudskú* emancipáciu, Deklarácia nie je dostatočná. Ľudskú emancipáciu možno dosiahnuť iba prekonaním existujúceho spoločenského zriadenia (kapitalizmu).

Marx odlišuje práva človeka od práv občana. Medzi práva občana patria rovnosť, sloboda, bezpečnosť a súkromné vlastníctvo. Tieto práva však potvrdzujú, resp. neprekonávajú „egoistického človeka“, ktorý je oddelený od komunity a vzťahy medzi týmito ľuďmi vznikajú iba z dôvodu súkromného záujmu. Výsledkom je spoločnosť, ktorá sa vyznačuje súťaživosťou, egoizmom a atomizáciou, v ktorej sa osoby vnímajú ako potenciálni nepriatelia. Na druhej strane politické práva umožňujú ľuďom participovať v politickom živote a komunite.

Ku kritike práv, resp. konkrétne formálnej rovnosti, sa Marx vyjadruje aj v *Kritike gothajského programu*.⁸ Marx upozorňuje na rozdiel medzi formálnou a tzv. materiálnou alebo substantívnou rovnosťou a kritizuje nedostatočnosť formálnej rovnosti, ktorá je iba abstraktnou rovnosťou ale ignoruje materiálne nerovnosti medzi ľuďmi.

V každom prípade sa však v marxistickej tradícii vedú dodnes spory o tom, či marxistická doktrína je v súlade s ľudskými právami a či Marx bol zástancom ľudských práv. Túto debatu „spopularizoval“ Steven Lukes, ktorý argumentoval v článku *Can a Marxist Believe in Human*

³ WAGNEROVÁ, E.: Základní práva. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno : Masarykova univerzita, 2009. 330-363 s. ISBN 978-80-210-4844-7.

⁴ Pozri napríklad UNGER, R.: *The Critical Legal Studies Movement. Another Time, A Greater Task.* London : Verso, 2015. ISBN 978-1-78168-666-9; MINDA, G.: *Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence At Century's End.* New York: New York University Press, 1995. ISBN: 9780814755112 alebo PŘIBÁŇ, J.: Kritická právní věda a sociologie práva. In: *Právník*, 2001, roč. 140, č. 12.

⁵ TUSHNET, M.: *Critical Legal Studies: A Political History.* In: *Yale Law Journal*, 1991, roč. 100, č. 5.

⁶ CHRISTODOULIDIS, E. a kol.: *Research Handbook on Critical Legal Theory.* Massachusetts : Edward Elgar Publishing, 2019. ISBN 978178643881; BOHMAN, J.: *Critical Theory*, 2005. Dostupné online: <https://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/>.

⁷ MARX, K.: *K židovské otázce, 1844.* Dostupné online: <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1843/101843.htm>.

⁸ MARX, K.: *Kritika gothajského programu, 1875.* Dostupné online: <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1875/051875.html>.

*Rights?*⁹, že ide o kontradiktórnú pozíciu, t. j. ľudské práva jednoducho nie sú kompatibilné s marxizmom. Uvedený názor bol dominantným aj v marxistickej tradícii, no v súčasnosti sa teoretici a teoretičky prikláňajú k tomu, že v skutočnosti nejde o kontradikciu a Marx nebol *per se* proti právam.¹⁰ S týmto záverom sa stotožňujeme. Napriek tomu, že Marx v hore uvedených spisoch práva kritizoval, nešlo o ich popieranie, ale skôr o snahu poukázať jednak na ich abstraktný charakter a na druhej strane na to, že ľudské práva alebo rovnosť v kapitalistickej spoločnosti nemôžu byť nikdy, a to zo štrukturálnych dôvodov, realizované v plnom rozsahu. Ľudské práva jednoducho nedokážu vyriešiť inherentné nerovnosti kapitalizmu, ktoré sú ním produkované. Marx však nebol v žiadnom prípade proti samotným právam. Sám napríklad podporoval tzv. *Ten Hours Bill*, ktorým sa mala zaviesť 10-hodinová pracovná doba, bol horlivým zástancom slobody slova a podporoval všeobecné volebné právo.¹¹ Ďalej takisto tvrdil, že „*boj za emancipáciu pracujúcej triedy nespočíva v boji za triedne privilégiá a monopoly, ale v rovnosť v právach a povinnostiach a v odstránení triednej vlády.*“¹² Marx ale veril, že ľudské práva môžu v určitých prípadoch pomôcť pracujúcej triede pri snahe o prekonanie, resp. transformáciu existujúceho socio-ekonomického systému.

Problematický bol ale postoj vládnucej strany v bývalých socialistických krajinách (napr. Česko-Slovensko) k predmetnej „dileme“ (t. j. vzťah ľudských práv marxizmu), ktorá sa z mocenských a ideologických dôvodov priklonila k tomu, že tieto dva doktríny sú v kontradikcii, čo ale viedlo k tomu, že boli občanom a občiankam upierané základné práva a slobody. Ľudské práva pokladali za buržoázny prvok, ktorý musí byť prekonaný, avšak za tým cieľom, aby si legitimizovali svoju moc.

Odhliadnuc od toho, ku ktorej strane sa prikloníme v predmetnej debata, Marx ponúkol vskutku originálnu a radikálnu (v pozitívnom zmysle slova) kritiku práv a stále zostáva inšpiráciou pre niektorých predstaviteľov kritической teórie. Jeho odkaz čiastočne prebrali aj predstavitelia CLS, ku ktorým teraz obrátime našu pozornosť.

Hnutie CLS, najmä jej prvá generácia (D. Kennedy, P. Gabel, M. Tushnet atp.), prechovávala určitú nedôveru voči ľudským právam, čo bolo reflektované aj v ich kritických analýzách. Vo všeobecnosti možno rozdeliť tieto kritiky do trochu skupín: po prvé, tzv. politická kritika; po druhé, fenomenologická kritika; a po tretie, kritika práv z dôvodu ich neurčitosti.¹³

Čo sa týka tzv. politickej kritiky, predstavitelia CLS poukazujú na to, že ľudské práva majú v skutočnosti skôr regresívny ako progresívny charakter a historicky slúžili na legitimizáciu bohatstva, privilégií a potvrdzovali status privilegovaných vlastníkov namiesto demokratickej redistribúcie majetku.¹⁴ Tento aspekt práv je však typický pre anglo-americké krajiny, pretože práva boli vždy chápané skôr ako negatívne (t. j. išlo o ochranu voči zásahu zo strany štátu), čím sa posilňovali vlastnícke práva a materiálne nerovnosti. Sice sa rozširovali práva v niektorých oblastiach (desegregácia, sloboda prejavu, právo na súkromie atp.), otázky bohatstva, majetku a redistribúcie zostali nedotknuté. CLS taktiež tvrdí, že sa kladie príliš veľký dôraz na jednotlivé porušenia práv zo strany štátu, ale zároveň sa ignorujú, resp. legitimizujú porušenia a nerovnosti v súkromnej sfére a odvracia sa pozornosť od inštitucionálnej a spoločenskej diskriminácie.¹⁵

Fenomenologickú kritiku práv vypracoval Peter Gabel¹⁶, ktorý argumentuje, že práva regulujú vzťah a interakcie medzi ľuďmi, ale zároveň ľudia internalizovali nesprávne presvedčenie o tom, že mimo tohto rámca práv je vzťah medzi ľuďmi inherentne nepriateľský a antagonistický. Sice práva umožňujú ľuďom vstupovať do vzťahov, ako napríklad zmluvných, manželských a iných, ale

⁹ LUKES, S.: Can a Marxist Believe in Human Rights. In: Praxis International, 1981, č. 4.

¹⁰ K uvedenému pozri: O'Connell, P. On Human Rights Question. In: Human Rights Quarterly, 2018, č. 40; LACROIX, J. – PRANCHÉRE, Y. J.: Was Karl Marx Truly Against Human Rights? In: Revue française de science politique, 2012, č. 62; BARTHOLOMEW, A.: Should a Marxist Believe in Human Rights? In: The Socialist Register, 1990, č. 26; BOYD, M. J. C.: Can a Marxist Believe in Human Rights? In: Critique, 2009, č. 37.

¹¹ O'Connell, P. On Human Rights Question, s. 969-971.

¹² Tamže, s. 971.

¹³ WEST, R.: Normative Jurisprudence. Cambridge : Cambridge University Press, 2012, s. 122. ISBN 9781139043922.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ Tamže, s. 122-124.

¹⁶ GABEL, P. The Phenomenology of Rights-Consciousness and the Pact of the Withdrawn Selves. In: Texas Law Review, 1984, č. 62.

interakcie mimo „zóny práv“ sú konštituované na základe falošného presvedčenia o sebe a iných – na druhých nazeráme ako na nepriateľov a konkurentov na trhu, alebo v horšom prípade sa riadime „Hobbovským“ inštinktom, a to s cieľom získať majetok, moc a dominanciu na úkor iných. V kontexte tejto „procedúry“, pri ktorej vnímame iných ľudí ako potenciálne ohrozenie, je samozrejme prirodzené, že vkladáme dôveru a obraciame sa na štát, ktorý považujeme za najlepšiu ochranu voči týmto „Hobbovským“ inštinktom. Týmto sa implicitne legitimizuje samotný štát.¹⁷ Podľa Gabela je navyše takýto naratív o ľudských právach problematický aj z toho dôvodu, že vedie k atomizácii spoločnosti a odcudzeniu.

Posledný typ kritiky ľudských práv, ktorý je aj v súčasnosti aktuálny, je kritika z dôvodu ich neurčitosti. CLS rozšírili túto kritiku na celú oblasť práva, ale prispeli taktiež aj k diskusiám ohľadom neurčitosti ľudských práv. Do tejto skupiny patrí napríklad Morton Horwitz¹⁸, Mark Tushnet¹⁹ a Duncan Kennedy²⁰, ktorý bol v súvislosti s neurčitou ľudských práv z uvedených predstaviteľov najradikálnejší. Kým ostatní predstavitelia CLS sa zamerali skôr na morálnu kritiku práv, Kennedyho „strata viery“ v právach spočíva v tom, že podľa neho práva nie sú samo o sebe progresívne ani regresívne. Jednoducho práva „sú“ a slúžia ako médium, cez ktoré si subjekty presadzujú svoje záujmy. Práva nedokazujú nič o ontológii našej morálky a víťazstvo určitých práv nehovorí nič o tom, či sú pravdivé alebo nie. Jednoducho nemajú žiadny „pevný základ“. Skôr sú využívané ako politické argumenty v rôznych kontextoch – právnom alebo v iných. Cez práva si môžu presadzovať svoje záujmy subjekty z rôznych ideologických a politických perspektív, čo samozrejme vedie k tomu, že nevyhnutne dochádza ku konfliktom. V určitom momente môže dôjsť aj k legalizácii niektorých záujmov (t. j. budú napríklad zakotvené v ústave danej krajiny, resp. v medzinárodnej zmluve atď.), avšak naďalej zostanú nestabilné. Následkom zmeny politického kontextu môže ľahko dôjsť aj k zmene týchto práv/záujmov. Kennedy teda dospieva k záveru, že práva takpovediac neškodia a nie sú ani v progresívne. Ide o presadzovanie si záujmov prostredníctvom týchto práv, čo samo o sebe nie je dobré ani zlé. To je aj dôvod, pre ktorý Kennedy „stratil vieru“ v koncepte ľudských práv.²¹

Znova je vhodné pripomenúť si skutočnosť, že žiadny z uvedených predstaviteľov CLS neodmietal ľudské práva *per se*. Práve naopak, chceli sa vyhnúť nekritickému oslavovaniu ľudských práv a poukázať na niektoré problematické aspekty práv. Vzhľadom k tomu, že z vyššie uvedených kritik je predmetom súčasného právneho diskurzu v zásade už iba kritika neurčitosti práv, je nutné zaoberať sa ňou trochu detailnejšie. V prvom rade sa domnievame, že Kennedyho záver možno považovať za čiastočne správny (napriek tomu, že ide o mierne skeptický postoj), ale uvedieme aj niekoľko výhrad. Charakter práv je skutočne natoľko abstraktný a všeobecný, že umožňuje subjektom preformulovať si svoje záujmy a pocity do jazyka práv, ktoré následne môžu byť aj presadené, resp. môžu byť pretavené do pozitívneho práva. Nestotožňuje sa však názorom, že práva sú akési „neutrálne“ a nemajú progresívny alebo regresívny charakter, resp. že ide o presadzovanie záujmov, ktoré nemajú pozitívny ani negatívny efekt. Práva v niektorých momentoch skutočne napomáhajú v materiálnom zmysle občanom a občiankam. V iných prípadoch môžu priamo alebo nepriamo ovplyvňovať negatívnym spôsobom ich život. Takisto, ak dôjde k transformácii záujmov do právnej formy, ich zmena nie je až taká jednoduchá a môže predstavovať aspoň určitú mieru stability.²² Okrem takejto stability dochádza aj k zmene samotného právneho diskurzu, ktorý následne ovplyvňuje aj právne vedomie ľudí v spoločnosti – to znamená, že sa stabilita nezabezpečuje iba tým, že sú tieto práva vynútiteľné, ale celkovo sa mení charakter diskurzu a možno hovoriť o akejsi „naturalizácii“, t. j. tieto práva sa vnímajú ako prirodzené.

Vo vzťahu k neurčitosti práv uvádzame aj nasledovné: podľa nášho názoru nie je samotná neurčitosť nevyhnutne negatívnym javom. Domnievame sa, že takáto neurčitosť umožňuje

¹⁷ WEST, R.: Normative Jurisprudence, s. 125-126.

¹⁸ HORWITZ, J. M.: Rights. In: Harvard Civil Right-Civil Liberties Law Review, 1988, č. 23.

¹⁹ TUSHNET, M.: An Essay on Rights. In: Texas Law Review, 1984, č. 62.

²⁰ BROWN, W. – HALLEY, J.: Left Legalism/Left Critique. Durham : Duke University Press, 2002. 178-229 s. ISBN 978-0-8223-2968-8.

²¹ WEST, R.: Normative Jurisprudence, s. 129-131.

²² Pri tomto bode by sme navyše chceli upozorniť na kontradikciu aj v rámci CLS: podľa ich doktríny právo legitimizuje a naturalizuje existujúce spoločenské vzťahy a štruktúry, ale na druhej strane tu Kennedy implicitne hovorí, že ľudskoprávny diskurz nemá žiaden dopad na právne vedomie spoločnosti.

presadzovať aj progresívnejšie alebo radikálnejšie požiadavky prostredníctvom diskurzu ľudských práv. Uznávame, že opak môže byť pravdou, a teda že práva môžu byť zneužitá na upevňovanie a reprodukciu hierarchií, dominancie a nerovností. Práva majú jednoducho jánusovský charakter. Je však otázne, či je možné dospieť k alternatívnej koncepcii práv, ktorou by sme predišli takejto neurčitosti. Ďalšou možnosťou by bolo upustiť od ľudskoprávneho diskurzu. K tejto otázke sa ešte vrátíme neskôr, no v každom prípade sme toho názoru, že takýto postup by nebol vhodný, ba bol by až kontraproduktívny.

V závere tejto časti sa ešte pozrieme na kritiku neurčitosti práv od Marttiho Koskenniemiho, významného historika a teoretika medzinárodného práva, ktorý podľa nášho názoru prišiel s prepracovanejšou kritikou. Koskenniemi tiež poukazuje na to, že je problematické jednoznačne oddeliť „skutočné“ práva od egoistických záujmov jedincov.²³ Zároveň upozorňuje na „infláciu“ práv, čoho následkom je ich nevyhnutný konflikt riešený porovnávaním a balansovaním (test porporcionality). Pri riešení týchto konfliktov sa však sudy a iné inštitúcie odvolávajú na mimoprávne faktory – t. j. ekonomická efektivita, verejný záujem alebo rôzne politiky.²⁴ Tieto prvky vnášajú do diskurzu práv ešte väčšiu mieru neurčitosti a zároveň sa práva podliehajú byrokratizácii. Inými slovami, o týchto právach rozhodujú experti a expertky a toto rozhodovanie je iba zdanlivo neutrálne, keďže prítomnosťou uvedených mimoprávných faktorov sa práva vystavujú ideológii, resp. ideologizácii.

Koskenniemiho sa v rámci jeho kritiky zameriava na ďalší zaujímavý aspekt spojený s ľudskými právami, a to na inherentný antagonizmus medzi ľudskoprávnym diskurzom a inštitucionalizáciou práv. Kým diskurz ľudských práv je fluidný a neurčitý, inštitúcie sú rigidné a neflexibilné. Koskenniemi teda dospieva k názoru, že *„kým rétorika ľudských práv mala historicky pozitívny a oslobodzujúci efekt v spoločnosti, v momente, keď sa práva inštitucionalizujú a stanú sa hlavnou súčasťou politickej a administratívnej kultúry, stráca sa ich transformatívny efekt a sú upevnené v legalistickej paradigme, ktorá marginalizuje hodnoty a záujmy, ktoré nie je možné pretvoriť do jazyka práv.“*²⁵ Toto súvisí aj s konfliktom práv, o ktorom sme sa zmienili vyššie. Ak existuje určitý konflikt medzi právami (k čomu nevyhnutne dôjde) a prostredníctvom týchto práv sa presadzujú aj určité hodnoty alebo záujmy, o týchto konfliktoch budú rozhodovať sudy alebo byrokrati, pričom pri dané rozhodnutia môžu reflektovať vlastné záujmy, hodnoty a záujmy elít, môžu smerovať k zachovaniu týchto inštitúcií, môžu taktiež potvrdzovať a reprodukovať hegemonickú ideológiu alebo jednoducho môžu byť chybné.²⁶ Zároveň práva privilegujú určité hodnoty a záujmy na úkor iných. Síce ľudia môžu bojovať proti nespravodlivosti a nerovnostiam cez ľudskoprávny diskurz, ale ak sa tieto inštitucionalizujú a bude im daná pozitívno-právna forma, stávajú sa „iba“ jedným z mnohých práv, ktoré sa dostanú nevyhnutne do konfliktu a môžu byť tým pádom obmedzené.²⁷ Domnievame sa, že Koskenniemiho analýza je zaujímavá hlavne tým, že správne poukazuje na emancipačný a progresívny charakter ľudskoprávneho diskurzu, ale rovnako neignoruje jeho „deradikalizáciu“ ich inštitucionalizáciou.

3 KRITIKA ĽUDSKÝCH PRÁV DNES

Ak sa pozrieme bližšie všetky radikálno-kritické prístupy k ľudským právam, spája ich jedna dôležitá otázka: sú ľudské práva skutočne progresívnym nástrojom, prostredníctvom ktorého možno dosiahnuť zásadnejšie zmeny, napríklad aj prekonanie existujúceho spoločenského zriadenia, štrukturálnych nerovností a nespravodlivosti, alebo ľudské práva v skutočnosti iba legitimizujú *status*

²³ Podobne ako Kennedy, aj Koskenniemi argumentuje, že neexistuje autoritatívny zoznam práv a tým pádom môžu politickí a iní aktéri formulovať svoje požiadavky a záujmy do jazyka práv. Každé právo je určitým obmedzením pre iných, no aj títo ďalší aktéri majú možnosť proti týmto právam bojovať tým, že svoje záujmy rovnako formulujú v kontexte ľudskoprávneho diskurzu. Pozri KOSKENNIEMI, M.: Human Rights Mainstreaming as a Strategy for Institutional Power. In: *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, 2010, č. 1, s. 49.

²⁴ Tamže.

²⁵ KOSKENNIEMI, M.: *The Politics of International Law*. Oxford : Hart Publishing, 2011. 133 s. ISBN 978-1-84113-939-5.

²⁶ WERNER, W. a kol.: *The Law of International Lawyers*. Reading Martti Koskenniemi. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 123 s. ISBN 9781108147620.

²⁷ Tamže.

quo a predstavujú iba akési „morálne minimum“? Práve Koskkeniemi nepriamo adresoval túto otázku a pokúsil sa na ňu podať komplexnejšiu odpoveď, ktorú sme aspoň v krátkosti načrtli vyššie. V tejto časti sa však detailnejšie pozrieme práve na túto dilemu a prejdeme k súčasným kritickým analýzám ľudských práv.

Je tak trochu paradoxom, že sa v súčasných diskusiách častokrát skloňuje „súmrak“ ľudských práv, no na druhej strane sa sociálne hnutia snažia realizovať svoje požiadavky prostredníctvom ľudskoprávneho diskurzu, resp. využívajú jazyk ľudských práv. Z tohto dôvodu vzniká paradox: na jednej strane sa produkuje stále väčšie množstvo kritiky a kritických prístupov k ľudským právam, ktoré sú, podľa nášho názoru, opodstatnené a pomerne sofistikované, no naproti tomu ľudské práva v spoločenskom a právnom diskurze okupujú stále významnejšie miesto.

Z nášho pohľadu je problematický najmä ideologický charakter ľudských práv, resp. ľudskoprávneho diskurzu.²⁸ Na tento aspekt čiastočne poukazujú aj viacerí teoretici a teoretičky, ako napríklad Wendy Brown²⁹, Susan Marks³⁰, Costas Douzinas³¹, Samuel Moyn³² alebo Slavoj Žižek.³³ Ideologickosť ľudských práv (v právnej sfére) nespočíva iba v tom, že pri súdnych rozhodnutiach alebo v samotnej doktríne ľudských práv sú prítomné určité politické ideológie, ktoré túto analýzu a rozhodovanie, resp. interpretáciu ovplyvňujú (s čím sa taktiež stotožňujeme). O ideologickej kritike však možno hovoriť aj v inom, radikálnejšom zmysle. Ľudské práva sice môžu, na jednej strane, predstavovať vhodný nástroj na ochranu pred zásahmi zo strany štátu a zároveň sú subjektom garantované občianske a politické práva, vrátane princípu rovnosti, resp. zákazu diskriminácie. Na druhej strane však ľudskoprávny diskurz častokrát ignoruje nerovnosti (alebo všeobecnejšie, sociálnu stratifikáciu), násilie a nespravodlivosť, ktoré sú produkované a reprodukované na štrukturálnej, resp. systematickej úrovni. Iné spoločenskovedné disciplíny, ako napríklad sociológia, ekonómia alebo psychológia už dlhodobo poukazujú práve na to, že sociálna hierarchia a vzťahy dominancie, útlak alebo popieranie základných slobôd nie sú výlučne výsledkom konania individuálnych aktérov, ale aj pôsobenia existujúcich socio-ekonomických štruktúr.³⁴ Porušenia ľudských práv sú vnímané ako „excesy“ alebo zlyhania tých „nesprávnych“ ľudí, proti ktorým je možné bojovať práve tým, že sa osoby domáhajú svojich práv. Implicitným následkom je však to, že sa ignorujú systematické/štrukturálne problémy a zároveň sa tým legitimizuje existujúce spoločenské zriadenie.

Nedostatky v oblasti ľudských práv a ich riešenie, ktoré sa navrhujú, sú taktiež problematické. Má ísť najmä technické riešenie problémov – upraviť a zreformovať procedúry, pravidlá, presadzovať „správne“ myšlienky a zapojiť skutočných expertov.³⁵ Samozrejme netvrdíme, že uvedené zmeny nie sú potrebné. Avšak ani pri týchto riešeniach sa neprihliada na širšie, štrukturálne problémy a na existujúce socio-ekonomické zriadenie, ktoré sú základom problému.

Nemožno nespomenúť ďalší problematický aspekt diskurzu ľudských práv, ktorý sme načrtli už vyššie. Bez ohľadu na to, či sa pozrieme na ľudskoprávny aktivizmus alebo na teoretické reflexie, porušenia ľudských práv a slobôd sa väčšinou spájajú so štátom. Nepopierame samozrejme skutočnosť, že štáty častokrát nepriznávajú, resp. nedodržiavajú práva ich občanov a občanok. Na druhej strane sa však implicitne vytvára presvedčenie o tom, že k produkovaniu nerovností a k porušeniu ľudských práv dochádza iba vo verejnej sfére, kým súkromná sféra je prezentovaná ako priestor slobody, rovnosti atp. Tento záver je však problematický. V postmodernom svete sa moc

²⁸ Ideológiu tu chápeme v kritickom zmysle. K tomuto pozri MARKS, S.: Big Brother is Bleeping Us – With the Message that Ideology Doesn't Matter. In: European Journal of International Law, 2001, č. 12, s. 111-112 alebo EAGLETON, T.: Ideology. An Introduction. London : Verso, 1991. 51-61 s. ISBN 0-86091-319-8.

²⁹ BROWN, W.: The Most We Can Hope For... Human Rights and the Politics of Fatalism. In: The South Atlantic Quarterly, 2004, č. 103.

³⁰ MARKS, S.: Four Human Rights Myths. In: LSE Law, Society and Economy Working Papers, 2012, č. 10; Marks, S.: Human Rights and Root Causes. In: The Modern Law Review, 2011, č. 74.

³¹ DOUZINAS, C.: The Radical Philosophy of Rights. Oxon : Routledge, 2019. ISBN 978-1-138-02509-7.

³² MOYN, S.: A Powerless Companion: Human Rights in the Age of Neoliberalism. In: Law and Contemporary Problems, 2014, č. 77.

³³ ŽIŽEK, S.: Against Human Rights. In: New Left Review, 2005, č. 34.

³⁴ DOUZINAS, C.: The Radical Philosophy of Rights, s. 141.

³⁵ Marks, S.: Human Rights and Root Causes, s. 71.

nesústreduje výlučne v štátnych inštitúciách, ale je prítomný aj v súkromnej sfére, v rámci ktorej pôsobia aktéri, ktorí majú niekedy rovnocenné, ba až silnejšie postavenie ako štáty.³⁶ Nerovnosť, vzťahy dominancie, útlak a vykorisťovanie sú každodennou súčasťou aj súkromnej sféry. Napriek tomu, že v posledných rokoch vznikajú iniciatívy na medzinárodnej a národnej úrovni, ktoré sa snažia adresovať tento problém (napríklad *business and human rights* alebo spoločenská zodpovednosť podnikov³⁷), ide zväčša o nezáväzné dokumenty (*soft law*), alebo akési všeobecné zásady, ktoré štáty, ako ani súkromné podniky, nemusia implementovať.

Príliš veľký dôraz na nedodržiavanie ľudských práv zo strany štátov vytvára aj ďalší paradox: na jednej strane chceme rozširovaním katalógu ľudských práv získať väčšiu slobodu od štátu a chrániť sa pred zásahmi zo strany štátu. Na druhej strane sa v posledných dekádach zdôrazňujú nie iba tzv. negatívne práva, ale aj práva pozitívne³⁸ a požaduje sa napĺňanie hospodárskych a sociálnych práv. Predpokladom oboch uvedených fenoménov sú ale stále väčšie zásahy a závislosť od štátu, ktorý by mal tieto práva zabezpečiť a realizovať. Dochádza tu teda k určitej kontradikcii.

Takáto forma diskurzu (t. j. spájanie ľudských práv a štátu) je tiež problémová aj z toho dôvodu, že sa ľudské práva dostávajú a sú chápané v určitom inštitucionálno-mocenskom rámci – pojmy ako rovnosť alebo sloboda sú potom interpretované a realizované tak, aby to bolo v súlade s týmto inštitucionálnym usporiadaním a existujúcimi mocenskými vzťahmi. Reálne dopady ľudských práv sú potom značne obmedzené.³⁹

Z pohľadu ideologickej kritiky je dôležité spomenúť aj princíp rovnosti, resp. zákaz diskriminácie. V tomto bode by sme nadviazali na Marxovu kritiku, ktorý správne upozorňuje na rozpor medzi formálnou a materiálnou rovnosťou. Napriek tomu, že formálna rovnosť aspoň v princípe zabezpečuje rovné zaobchádzanie so subjektmi, je možné jednoznačne badať stále väčšie nerovnosti v materiálnom zmysle. Nerovnosť v materiálnom zmysle však môže negatívne ovplyvniť formálnu rovnosť (napríklad pred zákonom). Inými slovami, opäť, aj v tomto prípade možno hovoriť o tom, že formálna rovnosť zakrýva „skutočné“, materiálne nerovnosti a zároveň ich legitimizuje. Navyše sa diskurz ľudských práv (v kontexte princípu rovnosť a zákazu diskriminácie) zamerá skôr na požiadavky rovnosti týkajúce sa identity (t. j. rasa, sexuálna orientácia, pohlavie), čo samozrejme malo pozitívny dopad a došlo tým aj v posledných dekádach k uznaniu a zrovnoprávneniu niektorých skupín. No zároveň sa ignorovali otázky triedy, resp. materiálna nerovnosť, ktorá sa prehlbovala a naďalej sa aj prehľbuje.

Zaujímavou otázkou, ktorej sa venoval najmä Samuel Moyn alebo Wendy Brown, je vzťah ľudských práv a neoliberalizmu. Ide o problematiku, ktorá je bezpochyby aktuálna aj v stredo európskom priestore. Samuel Moyn a Wendy Brown skúmajú to, akú rolu hrali ľudské práva pri zrode neoliberalizmu a či práva túto formu kapitalizmu iba legitimizovali (alebo mu dokonca napomáhali pri zrode a následnom fungovaní). Podľa Moyna boli ľudské práva iba „bezmocným spoločníkom“ neoliberalizmu, avšak nie je jasné, či existuje kauzalita medzi nimi.⁴⁰ Podľa Wendy Brown alebo aj Susan Marks je takáto kauzalita prítomná. Iní teoretici (napríklad Žižek a Badiou), prezentujú ešte o čosi radikálnejšiu tézu: podľa nich je liberálny dôraz na občianske a politické práva nie ani tak ontologickým imperatívom, ale skôr nevyhnutnosťou pre kapitalistickú expanziu.⁴¹ Post-socialistické krajiny majú jedinečnú historickú skúsenosť s prechodom zo štátom kontrolovanou ekonomikou k voľnému trhu. Bolo by zaujímavé bližšie skúmať rolu ľudských práv pri vzniku a expanzii voľného trhu, čo nám však nedovoľuje rozsah predmetného príspevku.

³⁶ BÁRÁNY, E.: Moc a právo. Bratislava : Veda, 1997. ISBN 80-224-04829.

³⁷ United Nations, Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementing the United Nations Protect, Respect and Remedy Framework, 2011. Dostupné online na: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf.

³⁸ Pozri PALOVIČOVÁ, Z.: Ambivalentnosť ľudských práv a neurčitosť ich pojmu z pohľadu filozofie. Bratislava : Veda, 2017, 23 s. ISBN 978-80-224-1611-5.

³⁹ MCNEILLY, K.: After the Critique of Rights: For a Radical Democratic Theory and Practice of Human Rights. In: Law and Critique, 2016, č. 27, s. 272.

⁴⁰ MOYN, S.: A Powerless Companion: Human Rights in the Age of Neoliberalism.

⁴¹ LACROIX, J. – PRANCHÈRE, Y. J.: Human Rights on Trial. A Genealogy of the Critique of Human Rights. Cambridge : Cambridge University Press, 2018, 56 s. ISBN 9781108334884.

4 RADIKÁLNA KRITIKA ĽUDSKÝCH PRÁV A PRÁVNA PRAX

V predchádzajúcej časti príspevku sme predstavili možné kritické prístupy k ľudským právam, ktoré by mohli byť relevantné aj pre stredoeurópsky kontext. V tejto časti sa pokúsime poukázať na možné dopady pre právnu prax. Inými slovami, ak prijmeme tézu o ideologickom charaktere ľudských práv v horevvedenom zmysle, t. j. ak ľudské práva skutočne slúžia iba k legitimizácii existujúceho socio-ekonomického zriadenia, ktoré samo podkopáva práva alebo znemožňuje ich plnú realizáciu, ako to ovplyvní prax v ľudskoprávnej oblasti? Znamená to, že by sme sa mali vzdať bojov za dosiahnutie niektorých práv a snažiť sa dosiahnuť zlepšenie postavenia subjektov cez iné formy diskurzu, ako napríklad ekonomický?

Domnievame sa, že na efektívne a skutočné dosiahnutie zmien prostredníctvom ľudských práv je potrebná zmena diskurzu ľudských práv. V žiadnom prípade by nebolo vhodné a ani žiaduce, aby sme sa vzdali snahy chrániť a naplno realizovať ľudské práva, čo je cieľom viacerých sociálnych hnutí. Azda aj vyššie uvedeným radikálno-kritickým prístupom možno vytknúť minimálne to, že v niektorých prípadoch ignorujú zlepšenie postavenia niektorých skupín obyvateľstva, ktoré boli dlhodobo utláčané a diskriminované. Ide o reálne pozitívne dopady pre týchto tieto subjekty. Správne však poukazujú na to, že do ľudskoprávneho diskurzu by sme mali zakomponovať aj štrukturálne a systematické otázky. Povedané inak, je nutné uvedomiť si obmedzenia súčasného spoločenského zriadenia a aj skutočnosť, že problémy týkajúce sa ľudských práv sú produkované a reprodukovanie systematicky. Rovnako je ale dôležité prepojiť radikálne kritiky s konkrétnymi bojmi za zrovnoprávnenie a dodržiavanie ľudských práv, zamerať sa na strategickú litigáciu a iné. Aj z uvedeného dôvodu majú právnici/právničky, úradníci/úradníčky a ďalší aktéri významnú rolu pri boji proti sociálnej stratifikácii a pri realizácii ľudských práv.

Positívnym vývojom je napríklad aj stále väčší dôraz na hospodárske a sociálne práva, resp. aj kolektívne práva, alebo zasadenie požiadaviek na ochranu životného prostredia do kontextu práv. Opäť je však potrebné pristupovať k týmto, na prvý pohľad progresívnym právam, kriticky. Ak sa pozrieme napríklad na oblasť hospodárskych a sociálnych práv, možno identifikovať minimálne dva nedostatky. V prvom rade je otázna ich skutočná realizácia – niektoré štáty síce formálne deklarujú, že tieto práva podporujú, no realita je častokrát veľmi odlišná. Ak by aj došlo k realizácii týchto práv, Moyn správne poukazuje na to, že väčšina z nich vyžaduje iba akési minimum, ktoré má napomôcť k zlepšeniu životných štandardov. Toto však nevyklučuje existenciu extrémnych nerovností a zároveň ich legitimizáciu.⁴² Preto Moyn tvrdí, že by ľudské práva mali byť založené na viac egalitaristických koncepciách.

Taktiež by sme nemali nazerať na koncept ľudských práv apoliticky, t. j. považovať ľudské práva za akési „morálne minimum“, ktoré sú mimo politiky. Liberálny ľudskoprávny diskurz je síce v súčasnosti dominantný, to však neznamená, že ide o jedinú možnú koncepciu práv, najmä keď prihladáme na ich neurčitost' (pozri vyššie). Vhodnou alternatívou, odvolávajúc sa na post-marxistické teoretické inštrumentárium⁴³, je formovanie diskurzu ľudských práv v radikálno-demokratickom význame, ktorého cieľom je rozšíriť demokratické prvky do všetkých aspektov života a prekonať formalistický pohľad na rovnosť a slobodu.⁴⁴

5 ZÁVER

V predmetnom príspevku sme sa zaoberali viacerými kritickými prístupmi k ľudským právam a našom snahou bolo poukázať na ideologický charakter ľudských práv. Ako sme uviedli na začiatku príspevku, takéto perspektívy takmer úplne absentujú v stredoeurópskych akademických diskusiách. Domnievame sa však, že sú relevantné aj v post-socialistických krajinách, v ktorých sa ľudské práva považujú za dôležitú súčasť celého právneho a politického systému. V prvej časti sme sa krátkosť zamerali na niektoré kritiky Karla Marxa, ktorý je stále inšpiráciou a čerpá z neho viacero teoretikov a teoretičiek. Následne sme predstavili niektoré reflexie predstaviteľov *Critical Legal Studies*. Primárne sme sa zamerali na otázku neurčitosti práv a poskytli sme niekoľko úvah k tejto problematike. V ďalšej časti príspevku sme sa zaoberali ideologickou kritikou práva a dopadmi

⁴² MOYN, S.: *A Powerless Companion: Human Rights in the Age of Neoliberalism*, s. 162.

⁴³ MOUFFE, CH. – LACLAU, E.: *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London : Verso, 2013. ISBN 9781781681541.

⁴⁴ K tomuto pozri bližšie: MCNEILLY, K.: *After the Critique of Rights: For a Radical Democratic Theory and Practice of Human Rights*, s. 275-280.

radikálnej kritiky práva na právnu prax. Opätovne však zdôrazňujeme, že našim zámerom nie je popierať ľudské práva *per se*, ale poskytnúť kritickejšie perspektívy, ktoré v slovenskom a českom prostredí takmer úplne absentujú. Ľudské práva nepochybne môžu slúžiť k presadzovaniu progresívnych a emancipačných cieľov, ktoré však možno dosiahnuť iba tým, ak si uvedomíme a prekonáme niektoré nedostatky, o ktorých sme sa v predmetnom príspevku zmienili.

Použitá literatúra:

- BÁRÁNY, E.: *Moc a právo*. Bratislava : Veda, 1997. ISBN 80-224-04829.
- BARTHOLOMEW, A.: Should a Marxist Believe in Human Rights? In: *The Socialist Register*, 1990, č. 26.
- BOHMAN, J.: *Critical Theory*, 2005. Dostupné online: <https://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/>.
- BOYD, M. J. C.: Can a Marxist Believe in Human Rights? In: *Critique*, 2009, č. 37.
- BROWN, W. – HALLEY, J.: *Left Legalism/Left Critique*. Durham : Duke University Press, 2002. ISBN 978-0-8223-2968-8.
- BROWN, W.: The Most We Can Hope For... Human Rights and the Politics of Fatalism. In: *The South Atlantic Quarterly*, 2004, č. 103.
- DOUZINAS, C.: *The Radical Philosophy of Rights*. Oxon : Routledge, 2019. ISBN 978-1-138-02509-7.
- EAGLETON, T.: *Ideology. An Introduction*. London : Verso, 1991. 51-61 s. ISBN 0-86091-319-8.
- GABEL, P.: The Phenomenology of Rights-Consciousness and the Pact of the Withdrawn Selves. In: *Texas Law Review*, 1984, č. 62.
- HORWITZ, J. M.: Rights. In: *Harvard Civil Right-Civil Liberties Law Review*, 1988, č. 23.
- CHRISTODOULIDIS, E. a kol.: *Research Handbook on Critical Legal Theory*. Massachusetts : Edward Elgar Publishing, 2019. ISBN 978178643881.
- KOSKENNIEMI, M.: Human Rights Mainstreaming as a Strategy for Institutional Power. In: *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development*, 2010, č. 1.
- KOSKENNIEMI, M.: *The Politics of International Law*. Oxford : Hart Publishing, 2011. 133 s. ISBN 978-1-84113-939-5.
- LACROIX, J. – PRANCHÉRE, Y. J.: *Human Rights on Trial. A Genealogy of the Critique of Human Rights*. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. ISBN 9781108334884.
- LACROIX, J. – PRANCHÉRE, Y. J.: Was Karl Marx Truly Against Human Rights? In: *Revue française de science politique*, 2012, č. 62.
- LANGFORD, M.: Critiques of Human Rights. In: *Annual Review of Law and Social Science*, 2018, č. 14.
- LUKES, S.: Can a Marxist Believe in Human Rights. In: *Praxis International*, 1981, č. 4.
- MARKS, S.: Big Brother is Bleeping Us – With the Message that Ideology Doesn't Matter. In: *European Journal of International Law*, 2001, č. 12.
- MARKS, S.: Four Human Rights Myths. In: *LSE Law, Society and Economy Working Papers*, 2012, č. 10.
- Marks, S.: Human Rights and Root Causes. In: *The Modern Law Review*, 2011, č. 74.
- MARX, K.: *K židovské otázce, 1844*. Dostupné online: <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1843/101843.htm>.
- MARX, K.: *Kritika gothajského programu, 1875*. Dostupné online: <https://www.marxists.org/cestina/marx-engels/1875/051875.html>.
- MCNEILLY, K.: After the Critique of Rights: For a Radical Democratic Theory and Practice of Human Rights. In: *Law and Critique*, 2016, č. 27.
- MINDA, G.: *Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence At Century's End*. New York: New York University Press, 1995. ISBN: 9780814755112.
- MOUFFE, CH. – LACLAU, E.: *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London : Verso, 2013. ISBN 9781781681541.
- MOYN, S.: A Powerless Companion: Human Rights in the Age of Neoliberalism. In: *Law and Contemporary Problems*, 2014, č. 77.
- O'Connell, P.: On Human Rights Question. In: *Human Rights Quarterly*, 2018, č. 40.
- PALOVIČOVÁ, Z.: *Ambivalentnosť ľudských práv a neurčitost' ich pojmu z pohľadu filozofie*. Bratislava : Veda, 2017. ISBN 978-80-224-1611-5.

- PŘIBÁŇ, J.: Kritická právní věda a sociologie práva. In: Právník, 2001, roč. 140, č. 12.
- TUSHNET, M.: An Essay on Rights. In: Texas Law Review, 1984, č. 62.
- TUSHNET, M.: Critical Legal Studies: A Political History. In: Yale Law Journal, 1991, roč. 100, č. 5.
- UNGER, R.: The Critical Legal Studies Movement. Another Time, A Greater Task. London : Verso, 2015. ISBN 978-1-78168-666-9.
- United Nations, Guiding Principles on Business and Human Rights. Implementing the United Nations Protect, Respect and Remedy Framework, 2011. Dostupné online na: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf.
- WAGNEROVÁ, E.: Základní práva. In: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno : Masarykova univerzita, 2009. ISBN 978-80-210-4844-7.
- WERNER, W. a kol.: The Law of International Lawyers. Reading Martti Koskenniemi. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. ISBN 9781108147620.
- WEST, R.: Normative Jurisprudence. Cambridge : Cambridge University Press, 2012, ISBN 9781139043922.
- ŽIŽEK, S.: Against Human Rights. In: New Left Review, 2005, č. 34.

Kontaktné údaje:

Mgr. Nikolas Sabján, LL.M
nikolas.sabjan@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo námestie č. 6
810 00 Bratislava
Slovenská republika

ADVOKÁT À LA KAFKA¹

Jozef Jenčík

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: The paper "Advocate à la Kafka" analyzes the profession of attorney in the literary paradigm of Franz Kafka (The Trial, The New Advocate, etc.) and in film paradigms inspired by the work of a German-writing Czech writer (Orson Welles, The Trial, etc.). Kafka's work has gained worldwide recognition across various scientific disciplines, and the paper will analyze in a juristic way how Kafka incorporates the profession of attorney into the "world" with the aim of describing his changed position and functions in modern times. Kafka's paradigm has no critical function, but it fundamentally illuminates the phenomena (alienation or self-equality of law, and implied immorality, etc.) that are typical of modern law.

Abstrakt: Príspevok "Advokát à la Kafka" analyzuje profesiu advokáta v literárnej paradigme Franza Kafku (Proces, Nový advokát, atď.) a filmových paradigám, inšpirovaných dielom nemecky píšuceho českého spisovateľa (Orson Welles, Proces, atď.) Kafkovo dielo si získalo celosvetové uznanie naprieč rôznymi vednými disciplínami a v príspevku spracovaná analýza nám právnicko priblíži, ako Kafka do "sveta" včleňuje profesiu advokáta, a to s cieľom deskripcie jej zmeneného postavenia a funkcií v moderne. Kafkova paradigma nemá kritickú funkciu, ale fundamentálne osvetľuje fenomény (odcudzenie alebo sebe-rovnosť práva, a z toho implikovaná nemorálnosť, atď.), ktoré sú typické pre moderné právo.

Key words: Advocate, Kafka, law and literature, law and film, modernism.

Klíčové slová: Advokát, Kafka, právo a literatúra, právo a film, moderna.

1 ÚVOD

Kafkovo dielo je dodnes jedným z najdiskutovanejších naprieč rôznymi spoločensko-vednými disciplínami. Na poli filozofie s presahom do práva nemožno vynechať Derridovu interpretáciu poviedky Pred zákonom a jeho dekonštrukciu², z hnutia práva a literatúra zaujme najmä Robin West, ktorá dlhodobo tematizuje Kafkove dielo najmä z hľadiska právneho štátu a preslávila sa diskusiami o význame práva a literatúry s čelným predstaviteľom hnutia právo a ekonomika Richardom Posnerom³, proti ktorému obhajovala hnutie právo a literatúra ako kritickú právnu vedu, či na poli filmového umenia je to azda kriticky najreflektovanejšia filmová adaptácia Kafkovho diela Proces (1962) od režiséra Orsona Wellese, ktorý pridal na dôležitosť postave advokáta oproti Kafkovmu literárnemu spracovaniu svojím osobným stvárnením tejto postavy.

V domácej odbornej literatúre a právnej praxi sa väčšinou stretávame s takzvanými „Kafkaesque“ situáciami, ktoré sa v jazykovom úze ustálili ako výraz pre bizarné a neosobné administratívno-právne situácie, v ktorých jednotlivec čelí byrokratickom aparátu bezmocný – neschopný rozumieť či kontrolovať to, čo sa deje. Je známe, že v tomto zmysle používal právnu argumentáciu „Kafkaesque“ situáciami Ústavný súd Českej republiky za pôsobenia prof. Hollandera⁴ ako takzvaný argument ad absurdum. Tento argument mal pôsobiť najmä ako brzda proti neprehľadnosti a rozpínavosti byrokratickej štátnej správy.

Napriek tomu v domácej odbornej literatúre chýba hlbšia analýza Kafkovho diela, a preto tieto argumenty Kafkom sa používajú skôr intuitívne.

¹ Príspevok je výstupom z grantového projektu VEGA č. 1/0859/18 s názvom „Obmedzovanie slobody prejavu: prípad „trezorový“ film“.

² Pozri bližšie DERRIDA, J.: Before the Law, str. 1 - 91.

³ Pozri bližšie WEST, R.: Authority, Autonomy, and Choice: The Role of Consent in the Moral and Political Visions of Franz Kafka and Richard Posner, str. 384 – 428.

⁴ Ako príklad uvádzam nález pléna Ústavného súdu ČR so spis. z. Pl. ÚS 25/06 zo dňa 19. 9. 2006.

Príspevok Advokát a la Kafka chce pri príležitosti konania konferencie „Advokát ako ochranca právneho štátu“ na pôde Univerzity Komenského v Bratislave v dňoch 6.-7.2.2020 načrtnúť ucelenejší obraz právnickej profesie advokáta v Kafkovej paradigme.

Máme za to, že obraz advokáta v Kafkovej paradigme, ak by bol vytrhnutý z jeho „sveta“, môže mnohých pobúriť, a preto pri jeho analýze budeme tieto obrazy interpretovať vždy zo „sveta“, v ktorom sa vyskytujú. To prispeje k tomu, že Kafkovu paradigmu právnickej profesie advokáta nebudeme chápať primárne ako kritiku, ale našu analýzu budeme viesť spôsobom, aby sme umožnili deskripciu zmeneného postavenia a funkcií právnickej profesie advokáta v moderne. Kafkova paradigma nemá kritickú funkciu, ale fundamentálne osvetľuje fenomény (odcudzenie alebo sebe-rovnosť práva, a z toho implikovaná nemorálnosť, atď.), ktoré sú typické pre moderné právo.

Ďalej, analýza Kafkovej paradigmy právnickej profesii advokáta prispeje k lepšiemu porozumeniu československému „trezorovému“ filmu 60. rokov, v ktorom sa objavujú témy absurdity, utópie a pod. a kde na základe týchto tém sa v nich jedine objavuje obraz právnika – advokáta. Ako príklad je možné uviesť režiséra a scenáristu Pavla Juráčka a jeho film Prípad pre začínajúceho kata (1969), o ktorom novinárka Gerda Rothmayerová na karlovarskom festivali napísala: „Toto dielo znamená pre film to, čo Kafka pre literatúru.“⁵ Tejto afinity medzi Juráčkovým a Kafkovým svetom si bol Juráček sám veľmi dobre vedomý, aj keď Juráček hovorí, že Kafkov Proces prestal čítať po pár stranách⁶.

2 NOVÝ ADVOKÁT

Našu analýzu právnickej profesie advokáta začneme poviedkou Nový advokát, ktorá vyšla v rámci cyklu poviedok, ktoré Kafka venoval svojmu otcovi (v tomto cykle vyšla aj poviedka Pred zákonom). Oveľa menej v odbornej literatúre kriticky diskutovaná ako poviedka Pred zákonom, Nový advokát prináša v literatúre jedinečný pohľad na právnickú profesiu advokáta s dôrazom na zmenené spoločenské podmienky v moderne. Ako sa so zmenenými spoločenskými podmienkami úmerne menia spoločenské postavenie a funkcie profesie advokáta budeme môcť sledovať v tejto poviedke na postave Dr. Bucefala, keď ich budeme porovnávať s obdobím jeho zašlej slávy, keď bol ešte vojnovým koňom Alexandra Macedónskeho.

Hneď v úvode⁷ sa dozvedáme, že Dr. Bucefalus svojím vzhľadom už len veľmi málo pripomína vojnového koňa, ktorým bol za čias Alexandra Veľkého. Čitateľ si musí uvedomiť, že slovné spojenie „veľmi málo“ môže dokonca znamenať, že Dr. Bucefalus sa svojím vzhľadom v moderne už nijako nelíši od človeka. Túto kvalitu je potrebné pripísať modernému fenoménu *vyrovnávanía*⁸ bytostných možností človeka, ktorý spolukonštituuje masovú spoločnosť, ako spoločnosť vlády mnohých, či vlády davu. Toto vyrovnávanie však bytostne za-stiera, preto na Dr. Bucefala môže v ďalšej časti poviedka napriek tomu odkazovať na jeho konské kvality, ktorými kedysi dávno vynikal.

V masovej spoločnosti jedine ten, kto sa vyzná v jej pomeroch („veci“ v masovej spoločnosti z povahy veci nemôžu mať zmysel samy „o sebe“), si aj mnoho všimne (ak je podstatou myslenia zostať pri *jednej veci inter esse* a vydržať pri nej, tak v masovej spoločnosti sa „prelieta z jednej veci k druhej“ a dokonca sa to vydáva za akúsi zvýšenú kvalitu myslenia).

Tejto schopnosti mnoho poznať je v poviedke zaiste obdarený *jednoduchý* súdny čakateľ, ktorý, ako sa dozvedáme, pritom ešte *včera* stál na popredných schodoch súdu, ale *dnes* už na vidieku s dávkou obdivu pozoruje Dr. Bucefala ako „skúsený dostihový stávkár“⁹, ako „zo schody na schod vysoko dvíha stehná a jeho krok ladne zvoní o mramor“¹⁰.

Slová „včera“ a „dnes“, ktoré zjavne majú za cieľ ohraničiť obdobie antického a moderného sveta, poukazujú na fenomén *nivelizácie*¹¹ minulosti, ktorého pôvod môžeme traktovať až k Aristotelovi a jeho privilegovaním prítomného „teraz“, optikou ktorého je nutné vnímať minulosť ako „už nie teraz“.

⁵ JURÁČEK, P.: Deník (1959-1974), str. 820.

⁶ Tamže, str. 656.

⁷ KAFKA, F.: Nový advokát, str. 109.

⁸ HEIDEGGER, M.: Bytí a čas, str. 158.

⁹ KAFKA, F.: Nový advokát, str. 109.

¹⁰ Tamže, str. 109.

¹¹ HEIDEGGER, M.: Bytí a čas, str. 157.

V súvislosti s „pohľadom skúseného dostihového stávkara“ môžeme povedať, že v masovej spoločnosti dobrého advokáta robí skôr počet vyhraných sporov, ktorý je výsledkom skôr náhody ako jeho schopnosti presne a jasne vykladať právo. Tohto privilégia vhladu do tejto „podstaty“ veci je schopný jedine jednoduchý človek, ktorý funkcionalisticky redukuje nevyčerpatelné bohatstvo javov.

V súvislosti „s vysokými krokmi“ je možné povedať, že obraz Dr. Bucefala ako advokáta v celom Kafkovom diele je azda najvznešenejším, a dokonca jediným výrazom nobility advokáta, ktorý pramení vo fenoméne odstup¹². Toto povýšenie je pripísané konskej vlastnosti Dr. Bucefala, čo znamená, že tento odstup v sebe zahŕňa niečo nehumánne. Inými slovami, tejto nobility je schopný len ne-človek, alebo, presnejšie, bytosť obdarená „vysokými nohami“.

Fenomény odstupu, nivelizácie a vyrovnávania masovej spoločnosti konštituuju verejnosť¹³. Advokátska komora ako zástupca verejnosti preto vo všeobecnosti (konkrétne by to v masovej spoločnosti ani nešlo) schvaľuje prijatie Dr. Bucefala. Podľa poviedky si pritom nie jeden z advokátov povie, že Dr. Bucefalos je v súčasnosti v zložitej situácii a že vzhľadom na svoju dejinnú úlohu si zaslúži aspoň priateľské prijatie.¹⁴ Toto priateľské prijatie je tak bytostne výsledkom moderného fenoménu odľahčovania a vychádzania v ústrety¹⁵, ktoré odnímajú individuálnu zodpovednosť.

My si ďalej budeme môcť všimnúť (aj v vzhľadom na iné Kafkove diela ako napríklad Proces), že aj advokáti, tak ako Dr. Bucefalos, v súčasnej spoločnosti nemajú také dôstojné postavenie, akému sa tešili v minulosti. Čo je toho príčinou? Poviedka odpovedá na túto otázku týmto podobenstvom:

„Dnes, čo nemôže nikto poprieť, nie je žiadny Alexander Veľký. Vraždiť síce dokáže hocikto, nechýba ani obratnosť, ktorá je potrebná, aby človek s jazdeckou pikou zasiahol cez banketový stôl svojho priateľa; a mnohým je dnes Macedónsko príliš tesné, ale nikto, nikto nie je schopný viesť do Indie. Aj za minulých dní boli síce brány Indie nedosiahnuteľné, ale kráľov meč im ukázal smer. Dnes sú brány úplne inde a oveľa vyššie. Nikto neukazuje smer; mnohí držia meče, ale len preto, aby sa nimi oháňali a oko, ktoré sa ich snaží sledovať, zblúdi.“¹⁶

Masová spoločnosť tak už nemá vládcu, ktorý by bol garantom právneho stavu; žijeme v právnom štáte, ktorý nikto „negarantuje“. V masovej spoločnosti vládne nikto¹⁷. Preto napríklad Agamben v *Homo sacer*¹⁸ charakterizuje súčasný stav ako permanentný výnimočný stav, kde právo je predbežne suspendované. Tak nie je možné ukázať na smer, ktorým by sa malo právo u-berať, tak nie je možné ukázať na smer, ktorým by sa malo právo vykladať. A my môžeme povedať, že v právnom štáte, kde právo si ukladá právo, kde právo svojimi lúčmi osvetľuje celú spoločnosť tak, že už v nej nie je temného miesta, kde by mohlo skutočne za-žiarit vo svojej kráse, si toto miesto hľadá „vyššie“ a „niekde úplne inde“. Právo sa tým osamostatnilo a už nie je v moci ľudí ho kontrolovať alebo usmerňovať. Vláda nikoho to však bytostne za-stiera a vydáva svoje právo za každému známe a prípustné¹⁹.

Logickým vyústením tohto stavu teda nie je umenšenie významu práva v spoločnosti, ale práve naopak – záujem o právo sa podstatne zvyšuje; z poslušných vykonávateľov práva sa nutne stávajú jeho znalci či vykladači, aj keď sa to v právnom štáte za-stiera, veď predsa vládne právo. Práve táto, Hartovými slovami, „otvorená textúra práva“²⁰, t. j. principiálna neurčitost' práva, táto sebe-rovnosť práva so sebou samým, prináša vyššiu mieru slobody:

„Preto je možno naozaj lepšie ponoriť sa do zákonníkov, ako to urobil Bucefalus. Voľný, nezvieraný popruhmi jazdca, pri tichej lampe, vzdialený hluku Alexandrovej bitky, číta si a obracia stránky našich starých kníh.“²¹

V tejto slobode je však niečo „dystopické“ a je celkom možné, že vojnový stav alebo teror len zmenil svoju explicitnú podobu, a je nutné ho teraz dešifrovať za pozlátkou tradície zbavených pojmov

¹² Tamže, str. 156.

¹³ Tamže, str. 157.

¹⁴ KAFKA, F.: Nový advokát, str. 109

¹⁵ HEIDEGGER, M.: Bytí a čas, str. 158.

¹⁶ KAFKA, F.: Nový advokát, str. 109.

¹⁷ HEIDEGGER, M.: Bytí a čas, str. 158.

¹⁸ Pozri bližšie AGAMBEN, G.: *Homo sacer*, str. 162 -175.

¹⁹ Porovnaj HEIDEGGER, M.: *Bytí a čas*, str. 158.

²⁰ Pozri bližšie HART, H. L. A.: *Pojem práva*, str. 129 -139.

²¹ KAFKA, F.: Nový advokát, str. 109.

demokracie, spravodlivosti a vlády práva, ako to robí postmoderná filozofia²² či kritická právna teória²³.

Predtým, ako prejdeme k analýze Kafkovho románu *Proces*, je potrebné však upriamiť na ďalší aspekt, prečo si Kafka volí za prototyp nového advokáta Dr. Bucefala, bývalého vojnového koňa Alexandra Macedónskeho.

Na legende o skrotení Bucefala je možné pochopiť, prečo v ďalšom diele Kafka pri právnických profesiách tak často tematizuje „kabát“. Legenda hovorí, že Alexander Veľký skrotil svojho koňa tým, že mu otočil hlavu smerom k Slnku, pretože sa bál svojho tieňa, ktorý bol dôvodom jeho nespútanej divokej povahy. Alexander teda umne využil *strach* svojho koňa z niečoho temného, nepoznaného, aby ho skrotil a ovládol. Toto skrotenie zavŕšil, keď cez neho prehodil svoj dlhý a čierny kabát, čím si ho osedlal. Filip II., jeho otec, bol údajne týmito udalosťami tak ohromený, že vyriekol: „Ó, synu môj, obzri sa po kráľovstve, ktoré je tebe rovné a tebe hodné, lebo Macedónsko je pre teba príliš mále“. V masovej spoločnosti však v týchto slovách zaznieva fenomén *sebe-rovnosti* práva, ktoré je zároveň zdrojom fenoménu *odcudzenia práva* a fenoménu *ne-morálnosti* práva. Totiž, ak kategóriu rovnosti vzťahujeme na právo, ktoré už nie je rovné žiadnemu človeku, bude to viesť logicky k jeho pretrhnutiu s ľudskými väzbami v spoločnosti. V moderne je nikto garantom práva, a my môžeme povedať spolu s Arendtovou, že práve vláda nikoho za istých okolností môže viesť ešte k väčšej tyranii²⁴, ako vláda Alexandra Macedónskeho.

Tam, kde právo osvetľuje spoločnosť tak veľmi, že už nie je temného miesta, v ktorom by mohlo skutočne zažiť, si právnické profesie na znak poriadenia sa tejto neosobnej sile sami prehodia cez seba dlhý a čierny kabát, ako ho prehodil vtedy Alexander Macedónsky cez svojho vojnového koňa Bucefala, čím si advokát v týchto neľahkých podmienkach zachováva aspoň zdanie svojej nobility, vážnosti a dôstojnosti, ktorá je v inom kontexte tematizovaná v Kafkovom Procese.

3 ADVOKÁT V KAFKOVOM PROCESĚ

V Kafkovom Procese sa explicitne tematizuje vláda práva alebo právny štát v období moderny: „K. predsa žije v právnom štáte, všade je klud a mier, všetky zákony po práve platia, kto sa opovažuje prepadnúť ho v jeho byte?“²⁵ K. sa čuduje, že je zatknutý, pretože si nie je vedomý „dystopického“ charakteru moderného práva. Právo, ktoré všetko *rozdeľuje* binárnym kódom na právne dovolené a právne zakázané, v právnom štáte, kde vládne právo, kde právo si ukladá právo, tam je rozhodnutie o tom, čo je v skutočnosti právne dovolené a právne zakázané, suspendované na neurčito. Z Procesu však vyplýva, že toto suspendovanie rozhodnutia je možné preskočiť, a to *smrťou*, čiže v ne-skrytom temne, ktoré prichádza vždy nečakane a v ktorom by právo mohlo zažiť. Preto K. zo svojho procesu vystúpi len smrťou, ktorú dobrovoľne prijíma z rúk *tajných* agentov v momente, keď pochopí podstatu svojho procesu. Zdalo sa, že by štát na konci podal K. pomocnú ruku, ale K. sa jej dobrovoľne vyhýba.²⁶ V procese, v ktorom sa suspenduje rozhodnutie, sa tak subjekt sám vzdal k tomu, že konečné rozhodnutie príde len akceptáciou smrti. K. dobrovoľne zomiera „ako pes“²⁷, aby sa mohol zrodiť ako človek. Pochopí, že jeho zatknutie pramení zo strachu z temna, zo svojho vlastného tieňa, ktorý zapríčinil, že zomiera nie ako človek, ale „ako pes“.

Ako sa v Procese správa advokát Jozefa K.? Práve táto *sebe-rovnosť* práva, ktorá je zároveň zdrojom fenoménu *odcudzenia práva* a fenoménu *ne-morálnosti* práva, štruktúrne určuje jeho inštitucionálne zázemie, funkcie a úlohy v masovej spoločnosti. Z čoho čerpal advokát svoju moc v antickom svete? Odpovieme: zo smrti, čiže z ne-skrytého temna, ktoré prichádza vždy nečakane. Obhajoba čerpala svoj elán z toho, že v procese poukázala na smrť. Maximalizovanie účelu právnej istoty v právnom štáte, ktorá zabezpečuje „mier“ a „stabilitu“ za-stieraním smrti, tak vylučuje potreby

²² Pozri tzv. argument sekuritizácie GÁBRIŠ, T.: Ľudské práva v čase vojny: „vojnová ústava“ v právnych dejinách Slovenska, str. 121.

²³ Pre metodologické východiska kritickéj právnej vedy pozri bližšie SABJÁN, N.: Teoreticko-metodologické východiska kritickéj právnej vedy, str. 205 – 221.

²⁴ ARENDT, H.: *Vita activa*, str. 60.

²⁵ KAFKA, F.: *Proces*, str. 8.

²⁶ Tamže, str. 224.

²⁷ Tamže, str. 234.

obhajoby: „Obhajoba totiž nie je zákonom vlastne dovolená, ale len trpená, je dokonca sporné, či sa má príslušné miesto v zákone vykladať aspoň v tom zmysle, že je trpená. Prísne vzaté teda nie je žiadnych advokátov súdom uznaných, všetci, čo pred týmto súdom vystupujú ako advokáti, sú po pravde len pokútnymi advokátmi.“²⁸

To ale neznamená, že advokát naďalej nie je potrebný, práve naopak.²⁹ V čom spočíva potrebnosť obhajoby? Odpovieme: v klamlivom uistení, že právo v spoločnosti „platí“, aj keď si svoje miesto hľadá v skutočnosti niekde „vyššie“ a „úplne inde“. Ako sa toto uistenie udeje? Odpovieme: prostredníctvom advokátových osobných stykoch.³⁰ Súdy potrebujú advokáta ako prostredníka zároveň v tých najjednoduchších, ako aj v tých najzložitejších prípadoch. Z logiky veci však vyvstáva, že súdy potrebujú prostredníka vo všetkých prípadoch. Je len v povahe *priemerných* prípadov, že sa pri troche usmernenia vyriešia takpovediac „samy“.³¹

Advokáti ďalej preto, že sú v tomto podriadenom postavení vo vzťahu k súdu, majú o to väčšiu tendenciu držať ako stav spolu. Tieto pomery vystihuje tento tradovaný príbeh:

„Jeden starý úradník, dobrý, tichý pán, celý deň a celú noc ustavične študoval nie jednoduchú vec, ktorá sa najmä podaním advokáta stála takou spleťou. (...) K ránu, po 24 – hodinách pravdepodobne nepríliš úspešnej práce, šiel ku vchodu, ukryl sa tam a zhodil zo schodoch každého advokáta, ktorý chcel vojsť. Advokáti sa zhromaždili u schodov a radili sa, čo by si mali počať, jednak nemajú vlastne nárok, aby boli vpustený, nemôžu právne proti takému úradníkovi nič podniknúť, a ako vieme, musia sa takisto mať na pozore, aby proti sebe nepopudili úradníctvo. Naproti tomu je pre nich stratený každý deň, ktorý nestrávia pri súde, a tak im veľmi záležalo, aby sa dostali dovnútra. Konečne sa dohodli, že starého pána unavia. Znovu a znovu posielali advokáta, ktorý vybehol po schodoch nahor, tam sa všemožne, zaiste trpne, bránil a nechal sa potom zhodiť dolu, kde ho kolegovia zachytili.“³²

Môžeme preto logicky z toho usudzovať, že advokáti si práve z tohto dôvodu zriaďujú komoru. Z tejto súdržnosti stavu potom plynie ich nenávisť k „pokútnym“ advokátom, ktorý nie sú súčasťou komory. Títo „pokútni“ advokáti však často v bežných veciach sú užitočnejší ako „do komory zapísaní“ advokáti, nakoľko títo sú už tak skorumpovaní súdnymi stykmi, že stratili zmysel pre realitu. Svoju moc navyše zo štruktúry pomerov zneužívajú proti záujmom klientov, a my si môžeme pri tomto obraze právnickej profesia advokáta uvedomiť, akej perverzii sa môžeme dočkať, keď advokáta budeme pasovať do naoko vznešenej role ochrancu právneho štátu namiesto toho, aby v transparentom procese poukázal na to, čo nikdy nemôže byť transparentné a z čoho jedine čerpá svoj elán. .

4 ADVOKÁT VO WELLESOVOM PROCESĚ

Welles vo svojej adaptácii diela *Proces* ešte viac zvýraznil úlohu advokáta. Toto zvýraznenie postavenia advokáta je už na prvý pohľad zrejmé aj hereckým obsadením advokáta, ktorého stvárnil veľký Welles osobne.

Advokát sa ku klientovi nespráva len pobavene alebo indiferentne, ako tomu bolo v Kafkovom Procese, ale tu Welles radikalizuje jeho úlohu tým, že aktívne loví svoju korisť.³³ Jeho nedôstojnosť nespočíva ani tak v pomeroch, resp. túto nedôstojnosť si napriek pomerom nepripúšťa. Jedine nevyhnutnosť toho, že advokát musí mať vo svojej kancelárii otvor, cez ktorý vstupujú jeho klienti, znižuje jeho dôstojnosť. Advokát preto čisto psychologicky zvyšuje svoju dôstojnosť – ktorú by náležite mohol požívať, len ak by nebolo jeho klienta – ponížovaním svojho klienta.

Preto tam, kde v Kafkovom Procese Jozef K. prepustil zo služby svojho advokáta, advokát nemá na výber a musí sa s tým zmieriť, aj keď je to nevidané, neslýchané, a pod., vo Wellesovom Procese sa s tým advokát nehodlá zmieriť a svoju korisť bude aktívne loviť. Preto sa advokát vo Wellesovej adaptácii objavuje aj v záverečných scénach, kde v Kafkovom Procese už nevystupuje.

Advokát v týchto záverečných scénach projektuje podobenstvo Pred zákonom, aby si K. nemyslel, že svoj proces zvládne sám, čím chce pre seba získať výhodu postavenia „Dôvod, pre

²⁸ Tamže, str. 184.

²⁹ Tamže, str. 123.

³⁰ Tamže, str. 121.

³¹ Tamže, str. 126.

³² Tamže, str. 124.

³³ RASMUSSEN, R.: Orson Welles. Six Films Analysed, Scene by Scene, str. 228.

ktorý advokát ukáže a rozpovie podobenstvo Pred zákonom, nemá patinu morálky. Jednoducho si chce naplniť vlastné vrecká a propagovať svoju povest'.³⁴

Advokát tým, že projektuje toto podobenstvo, úmyselne vytrháva veci z kontextu podobenstva, aby K. nekonal v procese na vlastnú päsť, ale aby ho znova prijal do služby: „Advokát komentuje podobenstvo a poznamenáva, že iní komentátori poukázali na to, že človek dobrovoľne pristupuje ku zákonu. Dôsledkom je, že za neuspokojivé výsledky má vinu len on sám.“³⁵

K. však prehliadol advokátove konštruovanie reality a pýta sa:

– „Je to všetko pravda?“

Advokát odpovie:

– „Nemusíme všetko akceptovať ako pravdivé. Len to, čo je nevyhnutné.“

– „Nevyhnutné pre čo? Pre koho? Preto, aby sme zachovali mýty, ktoré poskytnú výhodu ľuďom ako je advokát?“³⁶

Advokát mení taktiku a snaží sa zdiskreditovať K. – ov vzdor tým, že ho označil ako trik, ktorým chcel docíliť svoju nepríčetnosť, založenú na klamlivých predstavách o prenasledovaní. Advokát ho tým stavia do role mučeníka alebo obete spoločnosti, ale K. hovorí, že je členom spoločnosti.³⁷ Advokát sa snaží to obrátiť opäť ako ďalší dôkaz jeho nepríčetnosti, ktorým chce podviesť súd, ale K. to brilantne obráti na to, že je to skôr súd, ktorý ma záujme na tom, by bol nepríčetný, pretože by sa ľahšie dal ovládať a kontrolovať.³⁸

Na konci dialógu K. pochopí, že je jeho proces bez advokáta stratený.

Obrázok 1 Orson Welles (v strede) v role advokáta vo filme Proces (1962) .

³⁴ Tamže, str. 213.

³⁵ Tamže, str. 212.

³⁶ Tamže, str. 213.

³⁷ Tamže, str. 213.

³⁸ Tamže, str. 214.

5 NAMIESTO ZÁVERU

Aké poslanstvo nám vykonané analýzy profesie advokáta v Kafkovskej paradigme hermeneuticky sprostredkujú?

Azda to, že pochopenie týchto tendencií v moderne, v našom príspevku demonštrovanom na príklade profesie advokáta v Kafkovej paradigme, môže viesť k Platónovému myšlienkovému zviazaniu „solidarity otrásených“ po svetových vojnách, ako túto skúsenosť nazýva v Kacířských esejach Patočka³⁹. Tieto analýzy tak môžu slúžiť ako pripomenutie skúsenosti, ktorá vztyčuje varovný prst, kam táto vy-týčená cesta moderny sa nutne uberie, ak tieto tendencie nebudeme náležite tmiť.

Prečo na túto skúsenosť tak ľahko zabúdame? Odpovieme: pretože sme ju ešte nepochopili.

Použitá literatúra:

- AGAMBEN, G.: Homo sacer. Praha: Oikoymenh, 2011. 190 s. ISBN 978-80-7298-189-2.
ARENDT, H.: Vita activa. Praha: Oikoymenh, 2009. 432 s. ISBN 978-80-7298-413-8.
DERRIDA, J.: Before the Law. University of Minnesota Press, 2018. 96 s. ISBN 978-15-1790-551-4.
GÁBRIŠ, T.: Ľudské práva v čase vojny: „vojnová ústava“ v právnych dejinách Slovenska. – In – Martin Skaloš, Michal Turošík (eds.) Ľudské práva včera a dnes. Pôvod a význam ľudských práv a ich ochrana v právnej terminológii a v praxi. Banská Bystrica: Bellanium, 2017. 304 s. ISBN 978-80-557-1322-9.
HART, H. L. A.: Pojem práva. Praha: Prostor, 2010. 316 s. ISBN 978-80-7260-239-1.
HEIDEGGER, M.: Bytí a čas. Praha: Oikoymenh, 2018. 488 s. ISBN 978-80-7298-244-8.
JURÁČEK, P.: Deník III. (1959-1974). Praha: Torst, 2018. 1096 s. ISBN 978-80-7251-571-2.
KAFKA, F.: Proces. Praha: Omega, 2014. 273 s. ISBN 978-80-7390-127-1.
KAFKA, F.: Proměna a jiné povídky. Praha: Omega, 2014. 240 s. ISBN 978-80-7390-222-3.
PATOČKA, J.: Kacířské eseje o filosofii dějin, Praha: Oikoymenh, 2017. 136 s. ISBN 978-80-7298-275-2.
RASMUSSEN, R.: Orson Welles. Six Films Analysed, Scene by Scene. Jefferson, North Carolina, and London: McFarland & Company, Inc., Publishers, 2006. 268 s. ISBN-13: 978-0-7864-2603-4.
SABJÁN, N.: Teoreticko-metodologické východiska kritickej právnej vedy. – In – Miloš Večeřa, Tomáš Sobek, Jana Kokešová, Martin Hapla (eds.) WEYROVY DNY PRÁVNÍ TEORIE 2019. Brno: Masarykova univerzita, 2019. 266 s. ISBN 978-80-210-9444-4
WEST, R. Authority, Autonomy, and Choice: The Role of Consent in the Moral and Political Visions of Franz Kafka and Richard Posner. In: Harv. L. Rev, 99, str. 384 – 428.

Kontaktné údaje:

Mgr. et Mgr. Jozef Jenčík
jozef.jencik@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta,
Katedra teórie práva a sociálnych vied ,
Šafárikovo námestie č. 6,
810 00 Bratislava,
Slovenská republika

³⁹ Pozri bližšie PATOČKA, J. Kacířské eseje o filosofii dějin, str. 117–118.

K VÝZNAMU ZMENY PARADIGMY S PRIHLIADNUTÍM NA FILOZOFICKÉ KONCEPTY T. S. KUHNA A K. R. POPPERA

Renáta Kišoňová

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: In the following paper we will discuss the concept of paradigm in the context of philosophical concepts of T. S. Kuhn and K. R. Popper. The subject of the analysis will be primarily to clarify the necessity of changes in individual paradigms that occur in the history of thought, science and culture. The paper will also touch on the possibilities of predicting the development and form of new paradigms, especially in connection with Popper's critique of historicism.

Abstrakt: V nasledujúcom príspevku budeme tematizovať pojem paradigma v kontexte filozofických koncepcií T.S.Kuhna a K.R.Poppera. Predmetom analýzy bude predovšetkým vyjasnenie nevyhnutnosti zmien jednotlivých paradigiem, ku ktorým v dejinách myslenia, vedy a kultúry dochádza. V príspevku sa dotkneme aj možnosti predvídania vývoja a podoby nových paradigiem osobitne v súvislosti s Popperovou kritikou historicizmu.

Key words: paradigm, K.R. Popper, T.S. Kuhn, scientific revolution,

Kľúčové slová: paradigma, K.R.Popper, T.S. Kuhn, vedecká revolúcia

1 ÚVOD. TERMINOLOGICKÉ VYMEDZENIE

V nasledujúcom príspevku budem uvažovať o význame paradigmy a zmeny paradigmy v kontexte dvoch významných filozofických konceptov: T. S. Kuhna a K. R. Poppera. Prvý uvedený autor sa v dejinách filozofie a vedy nezastupiteľne spája s pojmom paradigma, nakoľko išlo o ústredný pojem jeho mysliteľského projektu a druhý uvedený autor bol jeho kritikom. Najprv však zameriam svoju pozornosť na samotný pojem paradigma.

Etymologicky toto slovo vzniklo z gréckeho *paradeigma*, *paradeiknēmi*, čo by sme mohli preložiť ako „prikladám vedľa seba, porovnávam“. Z gréckeho *paradeigma* je odvodené latinské *paradigma*, ktoré prekladáme ako *příklad*, alebo *porovnanie*. Významy výrazu *prikladať vedľa seba*, či *porovnávať* možno nájsť prítomné v Kuhnovom chápaní paradigmy.¹

2 HISTORICKÉ VYMEDZENIE

Ak sa pokúšame porozumieť významu pojmu paradigma a ďalej tomu, prečo sa paradigma nevyhnutne mení, je treba skúmať spôsob, akým sa jednotlivé dejinné epochy vyrovnávajú s nevyhnutnou existenciou zmeny. Inými slovami, ako *zakúšajú plynutie času*.

Tak napríklad dejinné predstavy archaického človeka vychádzajú z jednej ontologickej koncepcie: súcno reálne existuje, iba pokým napodobňuje, alebo opakuje archetyp. Všetko to, čo sa nepohybuje v tomto vzorci, je zbavené zmyslu a nemá reálnu existenciu. Ľudia tradičných kultúr sú považovaní za reálnych, keď v istom zmysle prestávajú byť sami sebou a zapájajú sa do napodobovania a opakovania toho, čo sa tradíciou roky uchováva, preto by sa mali snažiť, aby boli archetypoví a paradigmatickí.² Eliade prirovnáva archaickú ontológiu k Platónovej predstave plynutia dejín³.

Hlbšia analýza presadzovania archetypálnosti a paradigmatickosti, napodobovania a opakovania rokmi tradovaného, nám dovolí pochopiť, že archaický človek ťažko znáša dejiny, dokonca sa ich snaží zakryvať a odstraňovať. Jeho kolektívna pamäť je *nehistorická* – uchováva osobnosti a príbehy, ktoré sa stali archetypmi, teda zostali bez akýchkoľvek osobnostných výnimočností. Archaická spoločnosť sa všemožne bránila všetkému novému, čo so sebou dejiny nesú.⁴ Vo všetkých

¹ KRÁLÍK, Ľ. Stručný etymologický slovník, s. 421.

² ELIADE, M. Mýtus o večnom návratu, s. 36

³ K Platónovej predstave plynutia dejín pozri najmä jeho dialóg *Politikos*.

⁴ SANDYWELL, B.: The Beginnings of European Theorizing – reflexivity in the Archaic Age

konceptiách „primitívnych“ spoločností sa vyskytuje predstava začiatku a konca istého časového obdobia, ktorá vyplýva z pozorovania a zakúšania biokozmického rytmu. Súčasťou týchto konceptov je i systém periodických purifikácií – očisty, regenerácia života, pôst a podobne. Potreba periodického obnovenia je vzhľadom na porozumenie dejín mimoriadne dôležitá – predpokladá (viac, či menej explicitne) nové stvorenie, teda cyklickú regeneráciu času, z ktorej vyplýva „zrušenie dejín“. A je pritom úplne jedno, aká je dĺžka roka jednotlivých národov, či pohyblivosť začiatku nového roka.

Existencia človeka je v archaických koncepciách chápaná ako *pád*, spomienka na osobné udalosti, historická pamäť je tu neznesiteľná. Primitívny človek cíti neutíchajúcu potrebu oslobodiť sa od individuálnych spomienok, súbor ktorých tvoria dejiny. Regenerácia a zahájenie novej éry prichádza v primitívnych spoločnostiach s novou vládou, svadbou, narodením dieťaťa – minulosť zla a hriechov je odstránená a spoločnosť tým smeruje k ustavičnému návratu *in illo tempore*. Napríklad Fidžijci opakujú akt stvorenia vždy, keď majú slabú úrodu – vždy keď je ohrozená ich existencia a kozmos sa im zdá prázdny, cítia potrebu návratu *in principium*, očakávajú, že sa „...*kozmickej život zregeneruje znovuvytvorením, nie obnovením*.“⁵ Preto je v rituáloch kladený dôraz na prvotné, počiatok, pôvod. V kozmicko-mytologických koncepciách Grékov dominovala „lunárna perspektíva“, to znamená, že lunárny rytmus spolu s krátkymi intervalmi (deň, týždeň, mesiac, sezóna) slúži analogicky i pre väčšie časové obdobia – zrod ľudstva, jeho vývoj, opotrebovanie, a následný zánik. Analógia s lunárnym rytmom má optimistické vyhliadky: tak, ako nie je definitívne zmiznutie Mesiaca, nie je definitívne ani zmiznutie ľudstva (po potopách, požiaroch a podobne).

Z hľadiska lunárnej perspektívy je vesmír síce večný, ale periodicky ničený potopou alebo vesmírnym ohňom (ekpyrósis). Predstavu ničenia vesmíru požiarom prevzal zrejme i Hérakleitos. Hérakleitove „*panta rei*“ znamená, že všetko, čo plynie nám uniká a pomíne. Čas a pohyb sú pre Grékov najmä katagenezou. Stávať sa niečím, starnúť, plynúť má pesimistický nádych, ako cesta k smrti. Je to úpadok, označený záporným znamienkom.

Vo všetkých kozmicko-lunárnych konceptoch je prítomný „večný návrat“. Stretávame sa tu s poňatím času, ktorý sa regeneruje pri každom novom zrození. Všetko dianie sa začína v každom okamihu znovu a znovu od svojho začiatku. „Minulosť je len prefiguráciou budúcnosti.“⁶ Takže, v istom zmysle sa v kozme nedeje nič nové, všetko je len opakovaním prvotných archetypálnych udalostí. Čas slúži len na to, aby umožnil súcnam existovať, respektíve objaviť sa. Ale, na ich existenciu už nemá zásadný vplyv, keďže sám seba neustále periodicky regeneruje.⁷ Gréci nemali ešte ani tušenie o nejakej forme tvorivého vývoja v dejinách, ich vesmír je ukončený kozmos, ktorý sa nemení.

U Homéra nájdeme základy gréckej kozmológie. Schadewaldt analyzuje 18. knihu Iliady, kde Héfaistos kuje zbroj pre Achillea ako základ pre grécku ontológiu a kozmológiu. Obraz sveta tu má podobu kruhu. Uprostred je pozemská doska, okolo Ókeanos, nad ním nebeská klenba v tvare pologule.⁸ Homérovo vyobrazenie sveta predstavuje trojaké členenie vzhľadom k nebu, zemi aj podsvetiu, čomu zodpovedá aj rozdelenie bohov podľa častí sveta, ktorým vládnu. Zeus ovláda nebo, Hádes podsvetie a Poseidón more. Zem je pre všetkých spoločná.⁹ „*Myslenie o svete v tejto najstaršej dobe všade usiluje o takýto jasný poriadok. Pozorujeme teda, že...sa bytie súcna ukazuje v takýchto základných kategóriách, ktoré sú vymedzené zároveň mýticky i ontologicky*.“¹⁰

Mýtus o kozmických cykloch ovládol aj myslenie predsokratikov. Zreteľné to je napríklad u Anaximandra, podľa ktorého sa všetko zrodilo z apeiron a aj sa doň zasa všetko navráti. Empedokles si zase dianie v kozme predstavoval ako striedavú dominanciu dvoch princípov – filia a neikos; tvorenie a zánik kozmu, ktoré pretrvávajú bez ustania. V podobnej perspektíve poníma plynutie kozmického času i Platón.

Tento tematike sa venoval najmä v dialógu Politikos. Príčinu kozmického návratu nachádza Platón v dvojtom pohybe vesmíru. „Tento celý vesmír sám boh spolu vodí na jeho dráhe a spolu s ním otáča, ale časom ho pustí, kedykoľvek obehy už naplnia mieru času, ktorý mu prislúcha; ten potom sa sám

⁵ ELIADE, M.: Mýtus o večnom návratu, s. 72

⁶ Tamže, s. 79.

⁷ LEMON, M.C.: Philosophy of History, s. 30-33.

⁸ Schadewaldt, Homérova básnická ontologie, s. 27-37.

⁹ Tamže, s. 32.

¹⁰ Tamže, s. 32.

od seba zasa otáča naspäť, lebo to je živý tvor a dostal údelom rozum od tvorcu, ktorý ho na počiatku usporiadal. Táto spätná chôdza je mu pôsobením nutnosti vrodená z tejto príčiny.¹¹

Vesmír stále trvá podľa Platóna:

„...v tých istých pomeroch a rovnakým spôsobom...to, čo nazývame nebom a vesmírom, dostalo síce od svojho tvorcu údelom mnoho blahých vecí, avšak je samozrejme účastné i tela; preto je mu nemožné, aby bolo úplne oslobodené od zmeny, avšak sa aspoň pohybuje pokiaľ možno najviac na tom istom mieste a v tých istých pomeroch jediným pohybom; keďže má za údel krúženie, čo najmenej sa odchyľujúce od svojho vlastného pohybu.“¹²

Ale samostatné otáčanie je vlastné podľa Platóna iba Bohu, s tým, že ani on nemá právo pohybovať vesmír raz tak, raz opačne. Zmena smeru je sprevádzaná obrovskou kataklizmou, nastáva veľké vyhuby živočíchov, a aj ľudský rod je priredovaný, súčasne s tým sa podľa Platónovho rozprávania vyskytne množstvo podivných stavov: „Vek, ktorý mal každý zo živočíchov, ten sa najprv v všetkých zastavil a všetko smrteľné tvorstvo prestalo postupovať k staršiemu vzhľadu, a prevracajúc sa zasa na opačný smer stávalo sa akoby mladším a útlejším. Biele vlasy starých ľudí černeli, líca fúzatých sa stávali hladkými a vracali každého zase naspäť do predošlej mladosti...“¹³

Z toho, že starci sa vracajú do prirodzenosti dieťaťa podľa Platóna možno vyvodiť, že potom mŕtvi, ktorí ležia v zemi nadobúdajú život a nasledujú obrat vývoja opačným smerom. V tejto dobe sa zrodilo pokolenie „synov Zeme“¹⁴ Neexistovali tu šelmy, ani nevráživosť medzi zvieratami, vtedajší muži nemali ženy ani deti, nezdužovali sa do obcí a rodín, všetci povstali k životu zo zeme.

Mýtus o prvotnom raji, ktorý naznačil Platón je prítomný aj v indických predstavách, v iránskej a židovskej tradícii (mesiánsky *illud tempus*).

Táto koncepcia viac-menej kopíruje archaickú predstavu rajskeho počiatku. Okrem tradičných mytologických predstáv nachádzame v dialógu *Politikos* napríklad aj babylonské vplyvy: „...keď Platón prikladá periodické kataklizmy planetárnym obehom, predkladá vysvetlenie...odvodené z babylonských astronomických špekulácií.“¹⁵

Aj stoicizmus, inšpirovaný na jednej strane Hérakleitom, na druhej strane východnou gnózou, narábal s myšlienkou „veľkého roka“ a kozmického ohňa *ekpyrós*, ktorý pravidelne ničí kozmos a následne ho opäť obnovuje. Motív večného návratu ovládne celú grécko-rímsku kultúru.

Významná zmena v ponímaní času nastala s príchodom kresťanskej filozofie. Dejiny začali byť chápané lineárne, so zjavným zameraním na konečný zmysel. Čas a dejiny stredoveku, to je predovšetkým čas Boha a pôdy, pána a jeho poddaných. Neskôr sa pridáva i čas miest a obchodníkov, panovníka a jednotlivca.¹⁶

Čas bohov sa zamenil za čas jedného jediného Boha a rímsky kalendár ustúpil kalendáru, ktorý sa vyznačoval novými rytmami. Dekádové delenie času, o ktorom bola doteraz reč, bolo definitívne nahradené sedemdenným týždenným cyklom. Objavujú sa nové obdobia stanovené kresťanským náboženstvom, ktoré sa presadili postupne vo všetkých oblastiach – profesijnej, sociálnej, politickej, náboženskej a podobne. Nedelňa, uzol týždňa, sa stala základným centrom pre ľudský život – týždeň sa delí na šesťdenné obdobie práce a siedmy deň sa odpočíva. Spoločenský čas sa vyznačuje poctou, ktorá sa vzdáva Bohu, náboženským združovaním pri nedeľných a sviatočných bohoslužbách.

S príchodom novoveku nastala sekularizácia, postupná diferenciácia všetkých oblastí života, nezávislosť nadobudla veda, umenie, hospodárstvo. Po stredovekom teocentrickom chápaní dejín sa začína prehlbovať antropocentrizmus. Otázka časovosti a historickosti človeka tvorí jednu z hlavných tém novodobej európskej filozofie. Zameriava sa na *údel človeka*, a to predovšetkým na jeho časovosť, podmienenosť (historickú, sociálnu, fyziologickú...), jeho postavenie v dejinách a jeho vlastnú, osobnú históriu. K podstatným javom novoveku patrí jeho *veda*.¹⁷ Podľa Heideggera, ktorý sa zaoberal okrem iného aj skúmaním utvorenia novovekej epochy, sú popri vede významnými javmi aj *strojová technika* a *odbožštenie*. Práve odbožštenie zohráva rozhodujúcu úlohu pri tvorbe

¹¹ PLATÓN: *Politikos*, 269 d.

¹² PLATÓN: *Politikos*, s. 269 e, s. 431

¹³ PLATÓN: *Politikos*, 270 e, 432

¹⁴ ELIADE, M.: *Mýtus o večnom návratu*, s. 102.

¹⁵ ELIADE, M.: *Mýtus o večnom návratu*, s. 103

¹⁶ GOFF, J.: *Encyklopedie středověku*, 2002, s. 91.

¹⁷ HEIDEGGER, M.: *Věk obrazu světa*. In: *Orientace*, r.4, č. 5, s. 64.

filozofických reflexií dejín, vedy a chápania paradigmy. Treba mať na zreteli, že Heidegger odbožštením nemyslí odstránenie bohov a Boha, to, čo sa častokrát zjednodušene označuje pojmom ateizmus. „Odbožštenie je dvojstranný proces, pretože na jednej strane sa obraz sveta pokresťančuje, pokiaľ je základ sveta pojatý ako niečo nekonečné, nepodmienené, absolútne, a na druhej strane kresťanstvo svoju kresťanskosť prevádza na svetový názor...“¹⁸ Podľa Heideggera sa prázdnota, ktorá vznikla odbožštením, vyplní práve historickým skúmaním mýtu.

3 KUHNOVE CHÁPANIE PARADIGMY A POPPEROVA KRITIKA

Heidegger v spise *Vek obrazu sveta* svojou metafyzickou analýzou porozumenia sveta v antike, stredoveku a novoveku veľmi vážne otvoril tému uchopovania sveta cez určitú paradigmu, alebo ešte lepšie – vrámci určitej paradigmy.

T.S.Kuhn, ktorý v roku 1966 vydal jednu z najplyvnejších interpretácií dejín vedy, *Štruktúru vedeckých revolúcií* to vníma nasledovne: „Dejiny, ak ich nebudeme chápať iba ako skladisko biografíí, alebo chronológií, môžu spôsobiť rozhodujúcu premenu obrazu, ktorý o vede dnes máme.“¹⁹ Tam, kde sa podľa Kuhna mení paradigma, mení sa i svet sám. Zmeny paradigmy spôsobujú, že vedci vidia odlišne svet svojho vedeckého pôsobenia a po vedeckej revolúcii reagujú na „iný svet“. „Svet, do ktorého vedec vstupuje, však nie je svetom daným raz a navždy: s prírodou na jednej strane a vedou na strane druhej.“²⁰ Kuhn vníma paradigmu ako vnútorne jednotný obraz sveta charakteristický pre určité historické obdobie, ktorý sa vytvára v myšli vedcov zovšeobecnením určitých javov a vynálezov. Je to spôsob, kým sa pozeráme na svet, metafyzické poňatie sveta, ktoré určuje, čo nás zaujíma a ako to pozorujeme. Paradigma je nutná podmienka vnímania (ale aj výsledok procesu vnímania). Je to súbor všeobecne uznávaných vedeckých výsledkov, ktoré v danej chvíli predstavujú pre spoločenstvo vedcov model problémov a model ich riešení. A ak o nej uvažujeme ako nutnej podmienke vnímania, musíme pripustiť, že je pre vedeckú komunitu, respektíve pre vedu aj determinatívnym prvkom. Limituje rozhodovanie, čo by malo byť predmetom výskumu, aké metódy sú pre výskum vhodné a podobne. Avšak, v čase vedeckej revolúcie, keď sa tradícia a paradigma mení, musí u vedca dôjsť k prevýchove vnímania a teda aj vysporiadaniu sa s onou limitovanosťou. Vedec sa musí podľa Kuhnových slov naučiť vidieť aj v niektorých dôverne známych situáciách nový Gestalt²¹.

Napriek tomu, že Kuhn venoval výkladu pojmu paradigma mnoho úsilia a priestoru vo svojej tvorbe²², je to stále pojem vágny a mnohovrstvový. K.R.Popper²³ kritizoval Kuhnov predpoklad normálnej vedy a považoval ho za chybný. Dejinné epochy a taktiež epochy vedy obsahovali vždy aj existujúce ko-paradigmy, z ktorých len málokedy získala niektorá vedúce postavenie a dominantné umožnenie tzv. normálnej vedy. Popper je kritický voči Kuhnovskému pochopeniu paradigmy aj z hľadiska chápania plynutia dejín, ktoré podľa neho nevieme predvídať. Odmieťa akékoľvek anticipovanie budúceho priebehu dejín a dejín vedy, teda takzvaný historicizmus. Ten je prítomný v ideológiách, ktoré potrebujú limitovať chod dejín podľa vlastných vzorcov.²⁴

Použitá literatúra:

ELIADE, M.: *Mýtus o večnom návratu*. Praha: OIKOYMENH, 2009.
GOFF, J.: *Encyklopedie středověku*, 2002, Praha: Vyšehrad.

¹⁸ HEIDEGGER, M.: *Věk obrazu světa*. In: Orientace, r.4, č. 5, s. 64.

¹⁹ KUHN, T.S.: *Struktura vědeckých revolucí*, s. 15.

²⁰ Tamže, s. 116.

²¹ Geštaltpsychológia skúma procesy vnímania a predstavivosti. Podľa geštalteórie tieto procesy nespĺňajú logické alebo racionálne pravidlá, ale skôr sa riadia estetickým uchopením zmyslových zážitkov. Vnímané obrazce sú výsledkom umelého konštruovania a abstrakcie. K téme *gestaltu* pozri viac napríklad: KOFFKA, K.: *Principles of Gestaltpsychology*, Routledge, 2001, alebo ARNHEIM, R.: *Art and Visual Perception*, University of California Press, 1974.

²² Pozri Kuhnove ďalšie interpretácie pojmu paradigma: KUHN, T.S.: „Reflections on my Critics“, in *Criticism and the Growth of Knowledge*, I. Lakatos and A. Musgrave (eds.), London: Cambridge University Press: 231–78.

²³ alebo napríklad aj P. Fayerabend

²⁴ K téme kritiky historicizmu pozri bližšie POPPER, K.R.: *Bída historicizmu*. OIKOYMENH, 1994.

- HEIDEGGER, M.: Věk obrazu světa. In: Orientace, r.4, č. 5, s. 64.
KRÁLIK, Ľ. Stručný etymologický slovník, Bratislava, VEDA, 2015.
KUHN, T.S.: Struktura vědeckých revolucí, Praha: OIKOYMENH, 1997.
LEMON, M.C.: Philosophy of History, London: Routledge, 2003.
PLATÓN: Politikos, Praha: OIKOYMENH, 2005.
SANDYWELL, B.: The Beginnings of European Theorizing – reflexivity in the Archaic Age, Psychology Press, 1996.

Kontaktné údaje:

Mgr. Renáta Kišoňová, PhD.
renata.kisonova @flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave
Právnická fakulta
Katedra teórie práva a sociálnych vied
Šafárikovo nám. č. 6
810 00 Bratislava
Slovenská republika

EKONÓMIA A OVPLYVNĎOVANIE PRAKTICKEJ POLITIKY U RICHARDA COBDENA

Juraj Medvec

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: Law and economics are closely linked. In particular when economists influence legal norms of states. Influential on forming of the trade treaties and also for the economic theory as a whole, as well as for the development of classical liberalism was Richard Cobden. This paper illustrates his views on free trade and explains the danger, that according to classical liberals pose government intervention into the voluntary exchange of goods. Restrictions to the international commerce means for Cobden reduction of the standard of living of people of both affected countries. He also condemns state redistribution of resources and leans towards the fiscal conservatism.

Abstrakt: Právo a ekonómia majú k sebe veľmi blízko. Najmä vtedy, keď ekonómovia ovplyvňujú právne normy krajiny. Významným pre formovanie obchodných dohôd a pre celú ekonomickú teóriu, rovnako ako pre vývoj klasického liberalizmu bol Richard Cobden. Príspevok približuje jeho názory na slobodný obchod a približuje nebezpečenstvo, ktoré podľa klasických liberálov predstavujú štátne zásahy do dobrovoľnej výmeny statkov. Obmedzenie medzinárodného obchodovania preňho znamená zníženie životnej úrovne pre obyvateľov oboch dotknutých krajín. Cobden rovnako odsudzuje štátnu redistribúciu zdrojov a prikláňa sa k prísnemu fiškálnemu konzervatizmu.

Key words: Richard Cobden, free trade, liberalism

Kľúčové slová: Richard Cobden, slobodný obchod, liberalizmus

1. ÚVOD

Právo a ekonómia ako spoločenské vedy sú úzko prepojené. Právnicki musia na vyhodnotenie následkov prijatých alebo plánovaných právnych noriem používať aj metódy a prostriedky ekonomickej vedy, a naopak ekonómovia často zasahujú do legislatívneho procesu svojimi analýzami a teóriami. Jedným z významných ekonómov, ktorí zásadne ovplyvnili aj právny vývoj Spojeného kráľovstva, bol klasický liberál manchesterskej školy Richard Cobden. Zásadne prispel k podpisu viacerých zmlúv o medzinárodnom obchode, ktoré znamenali väčšiu slobodu pre cezhraničný tok statkov.

2. VPLYV RICHARDA COBDENA NA MEDZINÁRODNÝ OBCHOD A EKONÓMIU

Richard Cobden (1804-1865) bol britský mysliteľ, člen britského parlamentu za Liberálnu stranu. V rámci svojej činnosti obhajoval politiku slobodného obchodu, známu aj ako „free-trade“, politiku nezasahovania v zahraničnej politike, osobnú a ekonomickú slobodu a mier. Najviac pamätnou je jeho aktivita v súvislosti s takzvanou Anti-Corn Law League¹, hnutím zameraným na podporu myšlienky slobodného obchodu a zasadzujúcim sa za zrušenie Corn Laws, ktorú viedol spoločne s ďalším manchesterským liberálom Johnom Brightom. Vyrokoval tiež uzatvorenie dohody o slobodnom obchode medzi Veľkou Britániou a Francúzskom, ktorá vošla do dejín pod názvom Cobden-Chevalier Treaty z roku 1860, ktorá významne znížila clá na dovoz a vývoz výrobkov medzi Veľkou Britániou

¹ „Anti-Corn Law League, britská organizácia založená v roku 1839, zameraná na boj proti anglickým zákonom tzv. Corn Laws, predpisom upravujúcim dovoz a vývoz obilia. Bola vedená Richardom Cobdenom, ktorý videl Corn Laws ako morálne nesprávne, tak aj ekonomicky škodlivé. Liga mobilizovala priemyselné stredné triedy proti pestovateľom obilia a Cobden zvíťazil nad premiérom Sirom Peelom. Corn Laws boli zrušené v roku 1846.“ Citované podľa ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA, heslo: Anti-Corn Law League, <https://www.britannica.com/topic/Anti-Corn-Law-League>

a Francúzskom a znamenala zdvojnásobenie objemu vzájomného obchodu medzi týmito dvomi krajinami. Táto historická medzinárodná dohoda predstavovala významný prienik medzi dvomi prístupmi k spoločenským vedám. Ekonomická teória a analýza v nej pripravila podklady pre novú právnú úpravu medzinárodného obchodu v Európe 19. storočia.

Cobden si vysoko cenil produktívny prínos dobrovoľnej výmeny na ľudský blahobyt. V súlade so základnými princípmi klasického liberalizmu, položenými najmä Johnom Lockom a Davidom Humom, považoval násilný zásah do dobrovoľnej trhovej výmeny za neprijateľné popretie princípu vzájomnej spolupráce, založeného na vzájomnom benefite všetkých zúčastnených strán. Násilné zásahy do výmeny statkov podľa neho popierali princípy slobodného obchodu. Celá podstata obchodu by sa zmenila, ak by sa ho dotkla štátna „ruka násilia“, aj keď s tými najlepšimi úmyslami. O štátnej ochrane obchodu hovorí: „ako môže profesia, sťahujúca z produktívnej sféry tých najschopnejších členov ľudského rodu, učiac ich systematicky najlepšie spôsoby deštrukcie ľudstva, udeľujúca ocenenia iba v pomere k počtu obetí položených na jej krvavý oltár, ktorá rozvracia mestá, plieni farmy a vinice; profesia, ktorá existuje iba pri absencii práva, poriadku a bezpečnosti – ako môže byť taká profesia priaznivá pre obchod?“²

Ochranu liberálnych princípov slobody obchodu, založených na dobrovoľnosti a obojstranného prínosu pre zúčastnených, nazýva pochabosťou a prirovnáva obchodovanie k náboženskému presvedčeniu, apelujúc na svedomie tvrdením, že „záležitosti obchodné, rovnako ako otázky svedomia, sa menia vo svojej samotnej podstate dotykom ruky násilia; rovnako ako viera by už nebola viac náboženstvom, ale pokrytectvom, ak by bola vnútená, rovnako obchod sa stáva lúpežou, ak je vynútený ozbrojenou vojenskou silou.“³ Akákoľvek nútená ochrana obchodu by znamenala socializáciu nákladov na všetkých daňových poplatníkoch, čo by znížilo ich celkový úžitok a rovnako aj úžitok pre štát. Za neprijateľné považoval aj poškrvnenie obchodu násilnou intervenciou a donucovacou právomocou štátu, považujúc ich za nezlučiteľné s existenciou slobodnej spoločnosti a právneho štátu. Pri svojich prejavoch sa Cobden snažil apelovať na veriacich krajanov, keď prirovnával donucovacie opatrenia uvalené na obchodnú výmenu k nútenej konverzii alebo k nútenej praktizovaniu viery, ktorá stráca svoju pôvodnú, čistú a duchovnú hodnotu.

4 Obhajoba princípu slobodného obchodu bola mnohokrát vyčítaná liberálom ako honba za osobnými peňažnými záujmami obchodníkov a ako zásterka k možnosti získania väčšieho zisku na znížení miezd pre svojich zamestnancov. Výčitky prichádzali najmä zo strany odporcov myšlienky slobodného obchodu a podnikateľov, ktorým vyhovovali vysoké clá na importované obilie. Tie totiž zvyšovali cenu dovážaného zahraničného obilia, ktoré prestalo byť konkurencieschopným, čo prinášalo zvýšené, vládou dotované zisky domácim producentom obilia. Obhajoba princípu slobodného obchodu sa tiahla celým Cobdenovým životom. Bol presvedčený o úžitku, ktorý tento princíp priniesie celému ľudstvu. „Verím že fyzický zisk bude najmenšou časťou prínosu úspechu princípu slobodného obchodu ľudstvu. Ja hľadím ďalej; vidím, že princíp slobodného obchodu, ktorý platí vo svete morálky ako princíp gravitácie vo vesmíre, spája ľudí, odstraňuje antagonizmy rasy, viery a jazykov a spája nás do zväzku večného mieru. Verím, že túžba a motívy pre veľké a mocné ríše; pre obrovské armády a skvelé námorníctvo – pre všetky veci, ktoré sú používané na ničenie života a pustošenie odmeny za prácu – odumrú. Verím, že tieto veci prestanú byť nevyhnutnými alebo používanými, keď sa z ľudstva stane rodina, a každý bude slobodne vymieňať plody svojej práce so svojim bratom. Verím, že špekulatívny filozof, tisíc rokov odo dneška, bude ako najväčšiu revolúciu, ktorá kedy nastala, datovať triumf princípu, ktorý sme sa tu zišli obhajovať.“⁴

5 Pre klasických liberálov predstavovala doktrína laissez-faire a free trade možnosť, ako natoľko zlepšiť stav vecí, aký panoval vo vtedajšej Veľkej Británii, že globálnu aplikáciu týchto doktrín stotožňovali s nutným krokom na dosiahnutie svetového mieru a všeobecnej harmónie medzi národmi. Materiálny pokrok a rast životnej úrovne znamenal pre klasických liberálov menej dôležitý prvok ako spomínaný mier, ktorý by globálna aplikácia týchto princípov svetu priniesla. Podobné myšlienky vyjadril už niekoľko desaťročí pred Cobdenom aj Immanuel Kant vo svojich dielach O

² COBDEN, R., The Political Writings of Richard Cobden, with a Preface by Lord Welby, Introductions by Sir Louis Mallet, C.B., and William Cullen Bryant, Notes by F.W. Chesson and a Bibliography, vol. 1, (London: T. Fisher Unwin, 1903). 15. 2. 2018. http://oll.libertyfund.org/titles/82#Cobden_0424-01_709

³ Tamže

⁴ COBDEN, R., The Political Writings, http://oll.libertyfund.org/titles/927#Cobden_0129.01_579

večnom mieri (1795) a Základy metafyziky mravov (1785). V nich sa prikláňa na stranu republikánskej vlády a ústavy chrániacej vlastnícke práva občanov a ich slobodu narábať so svojím majetkom na základe vlastnej úvahy, ako najlepšej cesty na dosiahnutie trvalého mieru.

6 Cobden bol stúpencom Liberálnej strany vo Veľkej Británii, napriek tomu, že nie vždy plne súhlasil so všetkým, čo Liberálna strana podporovala a s akciami, aké uskutočňovala, ale často si zachovával kritický odstup k jej politike. Liberáli ako presvedčení Whigovia⁵, presadzovali politiku minimálneho štátu, vyrovnaného rozpočtu, nezasahovania, rešpektu voči osobnej slobode jednotlivca a každý štátny zásah do ekonomiky považovali za nesprávny, lebo podryva sebestačnosť jednotlivcov, robí ich závislými na vláde a plytvá vzácnymi zdrojmi, ktoré mohli byť na základe trhového mechanizmu alokované tak, aby priniesli celej spoločnosti maximalizáciu úžitku. Hlavným mottom Liberálnej strany bolo „Ekonomika, nezasahovanie, reforma“, ktoré v krátkosti sumarizuje postoje klasických liberálov 19. stor. na politické a ekonomické otázky.

7 Cobden bol kritický voči rozširovaniu moci štátu a praniať Liberálnu stranu, že sa stala nositeľom expanzie vládnej moci do spoločnosti tvrdiac: „*sme si vedomí, že táto takzvaná Liberálna strana, títo zástupcovia ekonomiky, podporujú zďaleka najextravagantnejšiu vládu, aká kedy bola známa v čase mieru; že sme sa zapísali ako strana s vyššou mierou výdavkov, než aká bola kedy zaznamenaná, s výnimkou vojnových časov*“⁶ Podpora Liberálnej strany vyvstávala z prostredia odporu obchodníckych tried proti atavizmom feudalizmu a všeobecnej požiadavky ľudu nezasahovať do ich životov v miere, v akej sa to dialo počas existencie lénneho systému a poddanstva. Každé zvýšenie vládnych výdavkov bolo preto ostro kritizované ako nespravodlivé a poškodzujúce záujmy celej spoločnosti. Práve Liberálna strana ako zástanca doktríny laissez-faire a konceptu štátu ako nočného strážnika reprezentovala reformné a progresívne názory, ktoré boli v ostrom kontraste k toryovskému konzervativizmu. Vyrovnaný rozpočet považoval Cobden za základný atribút dobre spravovanej krajiny, ktorá nechodobňuje jednu skupinu ľudí tým, že redistribuuje ich majetok k inej skupine, negujúc tak prirodzene optimálnu alokáciu zdrojov na trhu a znižuje celkový úžitok spoločnosti. „*Nenarážam na to, že sme minuli viac prostriedkov, lebo to sa mohlo stať tým, že by sme sa stali omnoho početnejšími a bohatšími v priebehu rokov, že proporcionálne zostalo bremeno na každého nezmenené, ale nielen že sme ako strana zvýšili výdavky v absolútnych číslach, ale sme viac rozhadzovační aj v pomere k prostriedkom a množstvu ľudí.*“ Cobden tak už v priebehu 19. stor. upozorňoval na potrebu zodpovedného nakladania s verejnými financiami.

3. ZÁVER

Fiškálny konzervativizmus bol aj v polovici 19. stor. dominantnou témou politického diskurzu, no na rozdiel od dnešnej doby, slová o fiškálnom konzervativizme sa prejavovali aj v praktickej rovine, nielen v prejavoch politikov. Jednoznačným príkladom môže byť dlhová kríza v eurozóne, ktorej vznik bol spôsobený excesívnymi výdavkami na chod štátnej administratívy, ktoré sa prejavili neschopnosťou suverénnych krajín dostať svojim záväzkom.

Najvýznamnejším prínosom Richarda Cobdena ako ideového vodcu manchesterských liberálov sa všeobecne považuje jeho horlivý zápal a obhajoba princípu nezasahovania štátu do ekonomických záležitostí jednotlivcov a ochrana princípu slobodného obchodu, ktorá sa premietla najmä do úspešnej kampane za zrušenie „Corn Laws“. Richard Cobden spoločne s Herbertom Spencerom, Williamom Gladstonom a Lordom Actonom predstavovali vrchol a „klasické obdobie“ klasického liberalizmu vo Veľkej Británii.

V polovici 19. stor. sa začali postupne vynárať aj politické prúdy zamerané na odstránenie trhovej ekonomiky a agresívne naladené proti princípom nezasahovania štátu a slobodného obchodu, ktoré mali veľký vplyv na vývoj myšlienok v liberalizme. Jeden z najvýznamnejších klasických liberálov John

⁵ Liberálna strana vo Veľkej Británii vznikla v roku 1859, kedy sa spojili Whigovia, Peeliti (stúpenec britského predsedu vlády Sira Roberta Peela) a Radikáli a liberálna strana v Británii vládla štyrikrát v priebehu druhej polovice 19. stor., kedy na jej čele stál William Gladstone, ktorý sa zapísal do dejín ako významný liberálny štátnik a oponent konzervatívneho dvojnásobného premiéra Benjamina Disraeliho.

⁶ COBDEN, R., *Speeches on Questions of Public Policy by Richard Cobden, M.P.*, ed. by John Bright and J.E. Thorold Rogers with a Preface and Appreciation by J.E. Thorold Rogers and an Appreciation by Goldwin Smith (London: T.Fisher Unwin, 1908). 2 volumes in 1. Vol. 2 War, Peace, and Reform. 18. 2. 2018. http://oll.libertyfund.org/titles/931#Cobden_0129.02_345

Stuart Mill sa napríklad pod vplyvom syndikalistických ideí prikláňal k ekonomickej demokracii, výrobným družstvám a kolektívnemu vlastníctvu podniku robotníkmi⁷, a Millov príklad nasledovali ďalší klasickí liberáli, ktorí koncom 19. a začiatkom 20. stor. svoje myslenie posunuli výrazne doľava a ovplyvnili tak rozchod dvoch hlavných prúdov v liberalizme, vytvoriac tak schizmu v tejto ideológii.

Použitá literatúra:

- 1 COBDEN, R., THE POLITICAL WRITINGS OF RICHARD COBDEN, WITH A PREFACE BY LORD WELBY, INTRODUCTIONS BY SIR LOUIS MALLET, C.B., AND WILLIAM CULLEN BRYANT, NOTES BY F.W. CHESSON AND A BIBLIOGRAPHY, VOL. 1, (LONDON: T. FISHER UNWIN, 1903). 15. 2. 2018.
- 2 http://oll.libertyfund.org/titles/82#Cobden_0424-01_709
- 3 COBDEN, R., The Political Writings,
- 4 http://oll.libertyfund.org/titles/927#Cobden_0129.01_579
- 5 COBDEN, R., Speeches on Questions of Public Policy by Richard Cobden, M.P., ed. by John Bright and J.E. Thorold Rogers with a Preface and Appreciation by J.E. Thorold Rogers and an Appreciation by Goldwin Smith (London: T.Fisher Unwin, 1908). 2 volumes in 1. Vol. 2 War, Peace, and Reform. 18. 2. 2018.
- 6 http://oll.libertyfund.org/titles/931#Cobden_0129.02_345
- 7 ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA, heslo: Anti-Corn Law League,
- 8 <https://www.britannica.com/topic/Anti-Corn-Law-League>
- 9 HUME, D., Essays, Moral, Political, and Literary (1758)
- 10 KANT, I., O večnom mieri (1795)
- 11 KANT, I., Základy metafyziky mravov (1795)
- 12 MILL, J. S., Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy, IV.7.21: Political Economy, IV.7.21

Kontaktné údaje:

Mgr. Juraj Medvec
jur.medvec@gmail.com
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6
P.O.BOX 313
810 00 Bratislava

⁷ Bližšie pozri: MILL, J. S., Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy, IV.7.21: Political Economy, IV.7.21

PRÁVNICKÉ POVOLANIA V OBDOBÍ SOCIALIZMU¹

Andrea Kluknavská

Univerzita Mateja Bela, Právnická fakulta

Abstract: The author focuses on legal professions in the period of socialism in Czechoslovakia, especially the early period of the established communist regime. A regime characterized by the degradation of expertise in all spheres of society, and thus in the field of law.

Abstrakt: V centre pozornosti autorky stoja právnické povolania v období socializmu v Československu, najmä ranné obdobie nastoleného komunistického režimu. Režimu, pre ktorý je príznačná degradácia odbornosti vo všetkých sférach života spoločnosti, a teda aj v oblasti práva.

Key words: komunistický režim, právnické povolania, advokát, sudca, notár.

Klíčové slová: communist regime, legal professions, lawyer, judge, notary.

1 ÚVOD

Zmeny po Februári 1948 zasiahli celú spoločnosť nevynímajúc ani oblasť práva, ktoré bolo v zmysle myšlienok Marxa „nadstavbou“, ktorá stojí nad ekonomickou základňou, a zahŕňa v sebe okrem práva aj náboženstvo, kultúru či politiku. Týmto názorom sa deklarovala až druhoradá úloha práva pri sociálnych a spoločenských zmenách a vyzdvihoval sa význam „ekonomiky“. Právo malo výhradne slúžiť pri ochrane socialistickej spoločnosti proti vonkajším nepriateľom a malo napomôcť novému režimu dosiahnuť želaný stav vývoja spoločnosti.

Zároveň je pre dané obdobie typické znižovanie významu odbornosti a odborníkov, čo zase súvisí s myšlienkami marxizmu-leninizmu. V pozadí tohto procesu degradovania odbornosti a odborníkov stál názor, že všetko spoločenské poznanie je získané a zhrnuté v spisoch marx – leninských klasikov.² Odbornosť bola nahradzovaná politickou príslušnosťou a ideologickou konformitou, doplnenou štátom uznanými dogmami.

Komunistická moc potrebovala prebudovať normatívny rámec tak, aby vyhovoval jej potrebám, avšak zároveň bolo potrebné toto úsilie vtiesnať do ideologického rámca a predstaviť ho ako výsledok historického procesu. Gottwald vyhlásil, že: „*Litera zákona, právny poriadok nám slúžia k prebudovaniu spoločnosti.*“ A práve advokáti, notári, sudcovia, ale aj ďalšie právnické profesie stali sa pri prebudovaní československej spoločnosti dôležitými piliermi. Mali nové právo aplikovať vo svetle nových spoločenských realít a mali pomáhať aktívne pri budovaní novej spoločnosti.

V ďalšej časti príspevku sa, vzhľadom na rozsiahlosť témy, budeme venovať iba advokácii, notárstvu a súdnictvu a z časového hľadiska sa zameriame len na ranné obdobie režimu.

2 ADVOKÁTI V OBDOBÍ SOCIALIZMU

Zmeny po Februári 1948 zasiahli celú spoločnosť a dotkli sa aj advokácie. Už 22. decembra 1948 bol prijatý zákon č. 322/1948 Sb. o advokácii, účinný od 01. januára 1949, ktorý unifikoval slovenskú a českú advokáciu. Zaujímavosťou je, že zákon bol prijatý v ten istý deň ako zákon o zľudovení súdnictva. Čepička ako minister spravodlivosti vystúpil pri prerokovaní zákona o zľudovení súdnictva s príhovorom, v ktorom sa dotkol aj zmien v advokácii. „*Má-li se naše soudnictví v takovém rozsahu proměnit v organizaci, která tvoří organickou část lidově demokratické soustavy, pak bude nutno reformovat také advokacii. V její dnešní podobě se obrátí starý kapitalistický svět se všemi nešvary, jak je známe z předmnichovských poměrů a z kapitalistické morálky. Honba za ziskem ve spleti starých zákonů a nařízení umožňovala výkon advokacie, který je*

¹ Predkladaný príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 1/0138/18 Marxizmus stále živý? K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení.

² KRYSŤUFEK, Z. Komunistické právo v Československu. In Vývoj práva v Československu v rokoch 1945 - 1989. Zostavil Karol Malý a Ladislav Soukup. Karolinum : Praha, 2004, s. 931.

neslučiteľný se zásadami ľudovej demokracie. Jen ojedinele a jako vzácné výjimky pracovali advokáti v souladu s budovatelskými úkoly pracujícího lidu a jen ojedinele dovedli dát advokácii náplň, která by z ní učinila užitečný a prospěšný nástroj budování. Podle vzoru těchto poctivých a čestných advokátů chceme ozdravit poměry v advokacii. Domníváme se, že advokacie má ještě i dnes své oprávnění a příležitost, aby se osvědčila. Proto budou moci napříště vykonávat advokacii jen ti, kteří po každé stránce osvědčí činy a skutky, že chtějí poctivě pomáhat soudu a sloužit pracujícímu člověku. Krajská sdružení advokátů budou napříště dbát toho, aby výkon advokacie byl rovnoměrně rozložen po celém území státu a tak aby se odstranil na jedné straně nadbytek advokátů, jako na příkl. V Praze, a na druhé straně jejich nedostatek, na příkl. v pohraničí. Advokáti budou pracovat v kanceláři jak doposud a starat se, aby právní pomoc byla poskytnuta s hlediska bezpečnosti státu i v zájmu jednotlivce tak, aby byla zajištěna zdravá hospodářská prosperita těchto kanceláří. Proto také sdružení bude přidělovat koncipienty podle potřeby do jednotlivých kanceláří a tak bude zabráněno tomu, aby práce kvalifikovaných sil byla vykořisťována. Každý advokát bude mít zájem, aby poctivou prací dokázal, že práce advokáta, oproštěná od nezdravých vlivů kapitalistické minulosti, může být přínosem. Nikdo, kdo bude poctivě plnit toto poslání, nemusí mít obavu o obživu.³

Po tomto prejave dopĺňa ešte spravodajca zákona o advokácii, čo je úlohou advokácie „úkol poskytovati lidu právní pomoc klade se tu na roveň úkolům veřejné správy. Advokacie v tomto pojetí má se státi činnou složkou celého soudnictví.“⁴ Zákon prijatý bez rozpravy a bez námietok.

Podľa §1 tohto zákona boli advokáti povinní prispievať na zachovávanie a upevnenie ľudovodemokratického právneho poriadku a napomáhať štátnym orgánom pri vykonávaní zákonov; robiť tak mali poskytovaním právnej pomoci stranám, najmä udeľovaním právnych rád, spisovaním právnych listín, zastupovaním strán a činnosťou pred súdmi a pred inými verejnými orgánmi. Advokáti mohli vykonávať advokáciu iba, ak boli prijatí do krajských združení advokátov. Zároveň zákon ustanovoval, že za člena krajského združenia advokátov mohol byť prijatý len československý občan štátne spoľahlivý, oddaný ľudovodemokratickému zriadeniu, ktorý preukáže predpísanú odbornú spôsobilosť.

Z dikcie zákona teda môžeme vyvodit', že najdôležitejším pre výkon povolania advokáta bola jeho ideologická konformita a „oddanosť ľudovo demokratickému zriadeniu“.⁵ Dohľad nad výkonom advokácie a činnosťou Krajských združení advokátov a Ústredného združenia advokátov vykonávalo ministerstvo spravodlivosti. Z dôvodov verejného záujmu mohol minister spravodlivosti orgány Krajských združení advokátov a Ústredného združenia advokátov zrušiť.

Mnohí advokáti po roku 1948 vyčkávali a pravdepodobne verili, že sa situácia vyvinie k lepšiemu, avšak k tomu nedošlo. Advokácia, ako to vo svojom prejave deklaroval Čepička, sa zmenila na štátom riadenú advokáciu a došlo k likvidácii súkromných advokátskych kancelárií. Strata nezávislosti advokátov bola formálne dovŕšená aj tým, že advokát prevzatý do Krajského združenia advokátov musel podpísať písomné vyhotovenie textu sľubu advokáta podľa §13 predmetného zákona⁶, ktorý sa stal súčasťou osobného spisu advokáta.⁷

³ Zpráva výborů ústavně-právního a rozpočtového k vládnímu návrhu zákona (tisk 160) o zlidovění soudnictví (tisk 187). Prejav Dr. Čepičku. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021008.htm> (citované dňa 15.03.2020)

⁴ Zpráva výboru ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona (tlač 167) o advokácii (advokátny poriadok) (tlač 176). Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021008.htm> (citované dňa 15.03.2020)

⁵ BALÍK, S. Advokace. In Vývoj práva v Československu v letech 1945 - 1989. Zostavil Karol Malý a Ladislav Soukup. Karolinum : Praha, 2004, s. 898.

⁶ §13 zákona č. 322/1948 Sb. Advokácii ustanovoval nasledovné: Prijatý člen vykoná pred začatím výkonu advokácie do rúk predsedu krajského združenia tento sľub:

„Sľubujem na svoju česť a svedomie, že budem verný Československej republike a jej ľudovodemokratickému zriadeniu, že pri poskytovaní právnej pomoci stranám, zastupovaní a činnosti pred súdmi a inými verejnými orgánmi a pri plnení ostatných povinností budem zachovávať zákony a nariadenia a prispievať na zachovávanie a upevnenie ľudovodemokratického právneho poriadku a že budem svoje povolanie vykonávať podľa svojho najlepšieho vedomia na prospech ľudu a štátu.“

⁷ BALÍK, S. Advokace. In Vývoj práva v Československu v letech 1945 - 1989. Zostavil Karol Malý a Ladislav Soukup. Karolinum : Praha, 2004, s. 898.

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že ideovým predobrazom nového advokátskeho poriadku sa stala sovietska advokácia, ktorú charakterizovala „*nezmieriteľnosť v boji za potvrdenie spravodlivosti a pravdy, aktívna účasť v propagácii socialistického práva, humanistických ideálov a komunistických myšlienok*“.⁸

Zmeny realizované v roku 1948 v československej advokácii položili základy ďalšieho premysleného vývoja, ktorý smeroval k degradácii profesie advokátov a ich prezentovaniu režimom ako „*triednych nepriateľov*“. Režim využil advokátov na predstieranie existencie práva na obhajobu a spravodlivosti, v skutočnosti sa snažil advokátske povolanie odstrániť na úplný okraj sféry záujmu spoločnosti.

A tak ako v ďalších oblastiach ani advokácia sa nevyhla perzekúcii nepohodlných advokátov. Vo februári 1948 pôsobilo na Slovensku 461 advokátov, pričom po rozsiahlych čistkách v roku 1945 až 145 advokátov vyčiarili zo zoznamu advokátov, pretože ich žiadosti o prevzatí do Krajských združení advokátov boli zamietnuté.⁹

3 NOTÁRSTVO V OBDOBÍ SOCIALIZMU

Obdobne ako pri advokácii, tak i notárstvo, zasiahli zmeny režimu v Československu po roku 1948. Nový zákon č. 201/1949 Sb. o notárstve nadobudol účinnosť 21. augusta 1949. To ale neznamenalo, že komunisti sa o notárov nezaujímali. Práve naopak. Notári boli komunistom „*trňom v oku*“, pretože stelesňovali inštitúciu, ktorá niekoľko storočí realizovala všetky úkony týkajúce sa práva jednotlivcov vlastníť majetok a zároveň notári predstavovali sociálnu skupinu, ktorej príslušníci často značný majetok i sami vlastnili.¹⁰ Diskutovalo sa i o zrušení notárstva a rozdelení agendy notárov medzi súdy a advokátov, avšak k tomu nakoniec nedošlo.

Zákon o notárstve mal 50 paragrafov a bol v podstate len rámcový. Na jeho vykonanie vydalo ministerstvo spravodlivosti nariadenie č. 202/1949 Sb. s účinnosťou od 21. augusta 1949. Týmto právnymi predpismi bol na Slovensku po 75 rokoch zrušený zák. čl. XXXVI/1874 o kráľovských verejných notároch v znení zák. čl. VII/1886 s výnimkou § 21 až 23 zák. čl. VII/1886¹¹, a došlo k unifikácii slovenského a českého notárstva.

Zákon považoval notárstvo za verejnú inštitúciu, ktorá mala byť v prvom rade využívaná štátom a najmä súdmi, až jeho „*sekundárnou*“ úlohou malo byť spolupôsobenie pri úprave majetkovoprávných vzťahov občanov.¹² Nové úlohy notárov boli stanovené v §1 zákona o notároch nasledovne: „*Notári vo svojej pôsobnosti ako verejné orgány spisujú verejné listiny o právnych úkonoch a prejavoch a skutočnostiach právne významných a vykonávajú konania a úkony na príkaz súdu. okrem toho ako splnomocnenci strán spisujú pre strany podania a iné listiny a dávajú im právne porady a prijímajú listiny a hodnoty do úschovy*“.

⁸ STROGONIČ, M. S. Advokatura v SSR. In *Juridičeskaja literatura*. Moskva, 1971, s. 17. Citované podľa MANIK, R. Vývoj advokácie na území Slovenska. Dostupné na internete: https://www.sak.sk/web/sk/cms/sak/history/vyvoj_advokacie/literatura/_event/open (citované dňa 15.03.2020).

⁹ MANIK, R. Vývoj advokácie na území Slovenska. Dostupné na internete: https://www.sak.sk/web/sk/cms/sak/history/vyvoj_advokacie/literatura/_event/open (citované dňa 15.03.2020).

¹⁰ ČECHOVÁ, B. Notárství. In *Vývoj práva v Československu v rokoch 1945 - 1989*. Zostavil Karol Malý a Ladislav Soukup. Karolinum : Praha, 2004, s. 911.

¹¹ MIKL, M. Vývoj inštitúcie notárstva na území dnešného Slovenska v období rokov 1874 až 1993. In *Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji*. Leges : Praha, 2017, s. 149. Dostupné na internete:

https://www.flaw.uniba.sk/uploads/media/Notarstvo_a_ine_pravnicke_profesie_v_historickom_vyvoji.pdf (citované dňa 17.03.2020)

¹² PODOLEC, O. Notárstvo a nástup komunistického režimu. In *Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji*. Leges : Praha, 2017, s. 190. Dostupné na internete: https://www.flaw.uniba.sk/uploads/media/Notarstvo_a_ine_pravnicke_profesie_v_historickom_vyvoji.pdf (citované dňa 17.03.2020)

Tak ako stratili svoju nezávislosť v roku 1948 advokáti, obdobne svoju nezávislosť stratili aj notári, keď boli „pri svojej činnosti povinní prispievať k zachovávaniu a upevňovaniu ľudovodemokratického právneho poriadku“.¹³

Notárske komory, resp. Správny výbor spojených verejnotárskych komôr na Slovensku v Bratislave bol nahradený Ústredným notárskym zborom v Prahe a Krajskými notárskymi zbormi, ktoré však počas účinnosti predmetného zákona (od 21. augusta 1949 do 31. decembra 1951) neboli nikdy ustanovené.

Môžeme povedať, že tento zákon ešte nepredstavoval zoštátnenie notárstva. K úplnému zoštátneniu notárstva došlo zákon č. 116/1951 Sb. o štátnom notárstve, ktorý bol prijatý 20. decembra 1951 (účinnosť nadobudol 1. januára 1952) spolu s vykonávacím nariadením ministra spravodlivosti č. 117/1951 Sb. Prijatím tohto zákona prestalo byť notárstvo slobodným povolaním, stalo sa štátnym úradom a všetci pracovníci na štátnych notárstvach zamestnancami štátu. „*Štátne notárstvo malo napomáhať socialistickým právnickým osobám, iným spoločenským organizáciám a všetkým občanom pri ochrane ich zákonných záujmov, dbať, aby ich uplatňovanie bolo v súlade s duchom a socialistickými cieľmi ľudovej demokracie, a prispievať tak k upevňovaniu socialistickej zákonnosti*“.¹⁴ Podľa predmetného zákona boli notárstva zriaďované v obvode každého okresného súdu. Dohľad nad notárstvom bol zverený predsedovi okresného súdu a najvyšší dohľad mal minister spravodlivosti.

Perzekúciám sa nevyhli ani notári. Nová legislatíva síce notárstvo nezrušila, avšak prispôbila ho potrebám komunistického režimu a vytvorila legislatívny rámec k rozsiahlym personálnym čistkám. Po ich vykonaní pôsobilo k 1. januáru 1950 v celom Československu len 377 notárov a 175 notárskych koncipientov (z toho na Slovensku 60 notárov a 7 koncipientov).¹⁵

4 SÚDNICTVO V OBDOBÍ SOCIALIZMU

Zmeny v spoločnosti po Februári 1948 naberali rýchly spád a bolo zrejme naivné domnievať sa, že nezasiahnu justíciu, sudcov a inštitút sudcovskej nezávislosti, i keď vyjadrenia komunistov boli sprvu zmierlivé.¹⁶ I napriek tomu, že Ústava z 9. Mája ustanovovala, že sudcovskú moc vykonávajú v Československu nezávislé sudy, platil opak, ktorý je možné preukázať na rozhodnutiach prijímaných pod vplyvom KSČ a sovietskych poradcov. Stav súdnictva v rannej ére je možné zdokumentovať i na vyjadreniach sudcov a prokurátorov, ktorí pôsobili v danom období¹⁷, ale i na vyjadreniach predstaviteľov elit KSČ ako výrok Bacílka na pléne ÚV KSČ krátko po procese „s centrom“: „*O tom, kto je vinný, rozhodne strana a bezpečnosť*“.¹⁸

Zaujímavým zostáva fakt, že bezprostredne po Februári 1948 bolo podľa vyjadrenia bývalého námestníka ministra spravodlivosti Klosa len 1% z asi 2000 sudcov členov Komunistickej strany.¹⁹ Z uvedeného teda vyplýva, že väčšina sudcov priamo po Februári 1948 nebola členmi KSČ, avšak už po prijatí Ústavy z 9. mája sa stretávame s rozhodnutiami súdov, ktoré boli ukladané bez

¹³ §1 zákona č. 201/1949 Sb. o notárstve.

¹⁴ §1 zákona č. 116/1951 o štátnom notárstve

¹⁵ NA Praha, fond Právnická komise ÚV KSČ, k. 56. Citované podľa PODOLEC, O. Notárstvo a nástup komunistického režimu. In Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vyvoji. Leges : Praha, 2017, s. 191. Dostupné na internete: https://www.flaw.uniba.sk/uploads/media/Notarstvo_a_ine_pravnicke_profesie_v_historickom_vyvoji.pdf (citované dňa 17.03.2020)

¹⁶ Vyjadrenie Gottwalda, ktoré ešte v roku 1946 veľmi zmierlivo vymedzuje chápanie sudcovskej moci. Podľa neho nezávislosť sudcov neznamená nezávislosť od zákonov. Pozri bližšie KUKLÍK, J. Vývoj Česko-Slovenského práva 1945-1989. Linde: Praha, 2009, s. 661.

¹⁷ O skutočnej situácii v súdnictve koncom 40. a 50. rokov minulého storočia sa môžeme dozvedieť i z vyjadrenia bývalého prokurátora J. Urválka, ktorý pôsobil ako prokurátor v procesoch celoštátneho významu – M. Horáková a spol. a R. Slánsky a spol. a v roku 1953 vystriedal I. Daxnera vo funkcii predsedu NS ČSR. Urválek vo svojom vyjadrení k procesu „s centrom“ uvádza: „*Dôležitá bola kontrola a postoje prokurátorov a sudcov k výsledkom vyšetrovania*.“ Pozri bližšie VOREL, J., - ŠIMÁNKOVÁ, A. - BABKA, L. (ed.) Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech, II. Díl. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu : Praha, 2004, s. 80 a n.

¹⁸ Tamže, s. 80.

¹⁹ Tamže, s. 71 -72.

existencie zákona, priamo na základe ústavy.²⁰ Ak teda vychádzame z daných údajov, môžeme predpokladať, že nie všetci sudcovia s novým režimom sympatizovali, avšak pravdepodobne boli vťahnutí do celospoločenského aktivizmu a optimizmu a naozaj po útrapách vojny verili v nový lepší systém a v nastupujúcom režime ešte nevideli nepriateľa.

I napriek správne nastolenej ceste, z dokumentov z daného obdobia je možné vyvodit'²¹, že pre mnohých sudcov táto cesta k socialistickému sudcovi nebola ľahká. Socialistický sudca, ktorý aplikoval právo, si totiž musel byť vedomý zmyslu zákona s cieľom dodržiavania socialistickej zákonnosti, ochrany záujmov ľudu a pracujúcej inteligencie. Interpretácia, ale musela byť zo svojej podstaty flexibilná, redukcia len na nasledovanie skostnatených slov zákona bola kritizovaná. K tomu ešte vplyv strany a politická úloha sudcu a sudca stratil akúkoľvek nezávislosť pri rozhodovaní veci. Veď sám Gottwald vyhlásil, že: „Sudca musí súdiť podľa zákona s prihliadnutím na mienku ľudu a stanovisko vlády“.

V priebehu roku 1948 a 1949 sa situácia radikálne mení, čistky sa dotkli 239 zamestnancov (3,2%), z toho 159 sudcov a prokurátorov, 80 kancelárskych úradníkov, 54 vedúcich zamestnancov súdov a prokuratúry, čo zasiahlo činnosť týchto orgánov.²² Odišla elita.

Samotní vysokí politickí predstavitelia si uvedomovali, že so sudcami a prokurátormi, ktorí sú zaťažení zlým buržoáznym právom si justičný aparát nedokáže splniť svoju „pokrokovú funkciu v ľudovodemokratickej republike“, veď iba 6% sudcov a prokurátorov pochádzalo z robotníckej triedy a iba 5,5 % bolo členmi KSČ.²³ A preto sa obrátili na robotnícku triedu a zákonom č. 319/1948 Sb. o zľudovení súdnictva získavajú významné postavenie sudcovia z ľudu. Minister spravodlivosti Čepička vkladal do pracujúceho ľudu veľkú dôveru, keď vo svojom prejave počas prijímania zákona uvádza: „Věříme, že pracující člověk se osvědčí i zde, tak jako se osvědčil na jiných místech v řízení státu, a že jeho účast bude znamenati zvýšení jakosti a odbornosti soudcovského rozhodování. Úspěšné řešení spleťtých otázek, které má dnes již pracující člověk za sebou v jiných oborech, dokazuje, že tak jako všude jinde, půjdeme ode dneška v soudnictví již jen kupředu. (Potlesk.) To, že ve sborech, které mají představovati nejužší pracovní kolektiv, bude moci soudce z povolání bezprostředně užívatí životních zkušeností lidí z továren, vesnic a úřadů, umožní, aby se soudní výrok přiblížil potřebám života daleko více než doposud. Podaří-li se spojití životní zkušenosti s dobrými theoretickými znalostmi soudců z povolání, pak nepochybně výsledek musí být co do jakosti lepší, než když byl odvozen jen formálně a mechanicky z nějakých neživotních teorií“.²⁴ Už v roku 1950 je ich až 36.698.²⁵ Zároveň prvých absolventov chrlia právnické školy pre pracujúcich a všetci povinne absolvujú školenia marxizmu a leninizmu.

Zľudovenie súdnictva sa v ČSR, ale i strednej Európe, prejavilo jednak zmiešanými senátmi, v ktorých sedeli sudcovia z ľudu a jednak rýchlokurzmi práva pre nových sudcov. Po februárovom prevrate narástol počet nových kádrov - ľudových sudcov a robotníckych prokurátorov, ktorí boli často bez stredoškolského vzdelania, právo vyštudovali na rôznych pochybných kurzoch práva. Týchto právnikov spojovalo nedostatočné formálne vzdelanie, nedôvera k dovtedajšej právnej kultúre ako takej, ale predovšetkým dôvera v komunistickú stranu, systém a ideológiu. Minister spravodlivosti Čepička v roku 1948 poznamenal „noví adepti práva, ktorí nevyštudovali strednú školu – niektorí

²⁰ Napríklad Čl. 1 ods. 2 Ústavy z 9. mája (Rovnosť § 1,ods.1 „Všichni občané jsou si před zákonem rovni. (2) Muži a ženy mají stejné postavení v rodině i ve společnosti a stejný přístup ke vzdělání i ke všem povoláním, úřadům a hodnostem.“). Uznesenie P205/1949 Okresného súdu v Štúrove zo dňa 22.12.1949, ktoré bolo prijaté priamo na základe Ústavy z 9. mája. Predmetný súd uvádza „súd vzhľadom na ust. 1 ods. 2 Ústavy zo dňa 9. mája 1948 považuje poručníctvo nad maloletým FH a HH za zaniklé. Zákonným zástupcom menovaných je matka, pretože žena má rovnaké postavenie v rodine ako muž v dôsledku čoho je žena nositeľkou rodičovskej moci.“, návrh na zrušenie poručníctva bol navrhovateľkou doručený už 07. 12. 1948.

²¹ Tamže, s. 1 a n.

²² Tamže, s. 110.

²³ Tamže, s. 110.

²⁴ Zpráva výborů ústavně-právního a rozpočtového k vládnímu návrhu zákona (tisk 160) o zľudovení soudnictví (tisk 187). Prejav Dr. Čepičku. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021008.htm> (citované dňa 15.03.2020)

²⁵ Tamže, s. 173.

dokonca majú len 3 triedy mešťanky – nemajú napríklad v odbore trestného práva horšie vedomosti než ostatní, ba dokonca v mnohom sú i lepší“.²⁶

Postoj profesionálnych sudcov nebol celkom jednoznačný ako je to možné vyvodit' z vyjadrenia sudcu Ulča „profesionálni sudcovia sa všeobecne zhodli na tom, že sudcovia z ľudu môžu byť použítí ako hodnotný zdroj informácií v tých oblastiach, o ktorých právnik nevie v podstate nič... Najviac pomoci som dostal od sudcov z ľudu v žalobách, ktoré sa týkali poľnohospodárstva“.²⁷

Vo všeobecnosti však boli sudcovia z ľudu u profesionálnych sudcov veľmi nepopulárni a to nielen preto, že politicky ovplyvňovali prípady a necelých desať rokov po skončení vojny boli početnejší ako ich starší kolegovia, ale ich moc spočívala v tom, že ovládali kľúčové miesta v justícii vrátane miest predsedov senátov. V roku 1951 z celkových 280 absolventov právnických škôl práva bolo 55 predsedami okresných súdov, jeden bol na Najvyššom súde a 115 ich bolo na okresnej prokuratúre.²⁸ Mnohí starší sudcovia, pokiaľ si chceli zachovať svoje posty, preukazovali voči režimu väčšiu horlivosť ako ich mladší kolegovia, často však získavali prestížne miesta v senátoch iba preto, že ich politická minulosť nebola veľmi pevná a jednoznačná a bola to akási skúška ich vernosti komunistickému režimu.²⁹

Tak či onak, veľké percento sudcov sa po februárovom prevrate stalo členmi KSČ, a tak boli podrobení straníckej disciplíne a straníckym školeniam, a to bez výnimky, či šlo o sudcov z ľudu či o profesionálnych sudcov. Zároveň nesmieme zabudnúť i na to, že samotné rozhodovanie sudcov bolo predmetom kontroly prokurátorov, teda „elitou komunistickej justície“, ktorá mohla napadnúť väčšiu časť trestných i civilných rozhodnutí na Najvyššom súde.³⁰

Sudca Vitek, jeden z troch profesionálnych sudcov päťčlenného senátu Štátneho súdu, ktorý bol obvinený z účasti na politicky vykonštruovaných procesoch uviedol: „Celý proces bol formálny a bol organizovaný tzv. bezpečnostnou päťkou, rozsudky už boli dopredu určené, sudcovia ich len vyhlásili, všetci hlasovali za určené tresty, nikto nemal odvahu hlasovať inak – strana rozhodla o trestoch a vine, súd o tom nerozhodoval, všetko bolo dopredu pripravené – ďalej uvádza – využívali môj doktorát k tomu, aby dal právny náter obžalobe a výsledkom hlavného pojednávania“.³¹

Z uvedeného je zrejmé, že po celú dobu komunistického režimu sa za úpravou justície skrývali dve základné motivácie: jednak snaha o celkovú kontrolu justície ako zložky presadzovania štátnej moci, a jednak úsilie o vnesenie niektorých ideálov komunistickej ideológie priamo do aplikácie práva.³² V kontexte uvedeného nie je možné vynechať ďalší znak, ktorý stál medzi nimi, a to tzv. demokratizácia justície, ktorá vytvárala mylný dojem demokracie tam, kde v skutočnosti chýbal, sponeme inštitút sudcov z ľudu.

5 ZÁVER

Právnické profesie prešli po víťaznom Februári množstvom zmien, ktoré nie je možné hodnotiť pozitívne. Na jej strane chceli komunisti „zatočiť“ s advokátmi, notármi a sudcami“, ktorí predstavovali

²⁶ KÜHN, Z. Socialistická justice. In Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 825 a n.

²⁷ KUKLÍK, J. Vývoj Česko-Slovenského práva 1945-1989. Praha : Linde, 2009, s. 660.

²⁸ KÜHN, Z. Socialistická justice. In Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 826 a n.

²⁹ Tamže, s. 826 a n.

³⁰ Dôležitým politickým a verejným procesom sa venovala veľká pozornosť a takýto proces bol pripravovaný v „kostce“ do detailu ako „divadelná hra“. Proces v kostce spočíval v tom, že sa pred hlavným pojednávaním zišiel predseda senátu (ale aj celý senát), prokurátor a zástupca ŠtB, aby pripravili pojednávanie. Na týchto konaniach sa prejednávali otázky, ktoré budú položené obvineným a ktoré ŠtB pripravila, ŠtB taktiež informovala predsedu senátu a prokurátora, ako sú obžalovaní pripravení na zodpovedanie otázok počas tzv. udržovacích výsluchov (naučených naspamäť). VOREL, J., - ŠIMÁNKOVÁ, A. - BABKA, L. (ed.) Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech, II. Díl. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu : Praha, 2004, s. 60. Pozri ďalej KÜHN, Z. Socialistická justice. In Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 826.

³¹ KUKLÍK, J. Vývoj Česko-Slovenského práva 1945-1989. Linde: Praha, 2009, s. 661.

³² KÜHN, Z. Socialistická justice. In Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 825.

elitu buržoázneho štátu. Na druhej strane ich komunisti potrebovali, aby práve oni legitimizovali nový režim a jeho legislatívny rámec. Nakoľko však ani po legislatívnych zmenách nemali komunisti ich úplnú dôveru, stratili notári, advokáti a sudcovia svoju nezávislosť ako aj významné postavenie v spoločnosti, ktoré v minulosti zastávali. Mnohí boli perzekvovaní. Mnohí svoje povolanie nemohli vykonávať. Notári sa stali štátnym úradníkmi, advokáti boli odstrčení do úzadia a považovaní za „triednych nepriateľov“ a sudcovia kontrolovaní sudcami z ľudu a „rýchlokvasenými“ právnikmi, ktorým chýbalo klasické právnické vzdelanie, avšak boli ideologicky konformní a slúžili novému režimu. V neposlednom rade nesmieme zabudnúť, ani na fakt, že pre obdobie socializmu je príznačné, že odbornosť nebola pri právnických povolaniach dôležitá. Význam sa prikladal politickej príslušnosti a slepému nasledovaniu ideológie nastoleného komunistického režimu.

Použitá literatúra:

BALÍK, S. Advokace. In Vývoj práva v Československu v rokoch 1945 - 1989. Zostavil Karol Malý a Ladislav Soukup. Karolinum : Praha, 2004.

ČECHOVÁ, B. Notářství. In Vývoj práva v Československu v rokoch 1945 - 1989. Zostavil Karol Malý a Ladislav Soukup. Karolinum : Praha, 2004.

KRYSTUFEK, Z. Komunistické právo v Československu. In Vývoj práva v Československu v rokoch 1945 - 1989. Zostavil Karol Malý a Ladislav Soukup. Karolinum : Praha, 2004.

KUKLÍK, J. Vývoj Česko-Slovenského práva 1945-1989. Linde : Praha, 2009.

KÜHN, Z. Socialistická justice. In Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009.

MANIK, R. Vývoj advokácie na území Slovenska. Dostupné na internete: https://www.sak.sk/web/sk/cms/sak/history/vyvoj_advokacie/literatura/_event/open (citované dňa 15.03.2020).

MIKL, M. Vývoj inštitúcie notárstva na území dnešného Slovenska v období rokov 1874 až 1993. In Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji. Leges : Praha, 2017. Dostupné na internete: https://www.flaw.uniba.sk/uploads/media/Notarstvo_a_ine_pravnicke_profesie_v_historickom_vyvoj.pdf (citované dňa 17.03.2020)

PODOLEC, O. Notárstvo a nástup komunistického režimu. In Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji. Leges : Praha, 2017. Dostupné na internete: https://www.flaw.uniba.sk/uploads/media/Notarstvo_a_ine_pravnicke_profesie_v_historickom_vyvoji.pdf (citované dňa 17.03.2020)

STROGONIČ, M. S. Advokatura v SSR. In Juridičeskaja literatura. Moskva, 1971, s. 17. Citované podľa MANIK, R. Vývoj advokácie na území Slovenska. Dostupné na internete: https://www.sak.sk/web/sk/cms/sak/history/vyvoj_advokacie/literatura/_event/open (citované dňa 15.03.2020).

VOREL, J., - ŠIMÁNKOVÁ, A. - BABKA, L. (ed.) Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech, II. Díl. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu : Praha, 2004.

Zpráva výborů ústavně-právního a rozpočtového k vládnímu návrhu zákona (tisk 160) o zlidovění soudnictví (tisk 187). Prejav Dr. Čepičku. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021008.htm> (citované dňa 15.03.2020)

Zpráva výboru ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona (tlač 167) o advokácii (advokátny poriadok) (tlač 176). Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021008.htm> (citované dňa 15.03.2020)

NA Praha, fond Právnická komise ÚV KSČ, k. 56. Citované podľa PODOLEC, O. Notárstvo a nástup komunistického režimu. In Notárstvo a iné právnické profesie v historickom vývoji. Leges : Praha, 2017. Dostupné na internete: https://www.flaw.uniba.sk/uploads/media/Notarstvo_a_ine_pravnicke_profesie_v_historickom_vyvoji.pdf (citované dňa 17.03.2020)

Zákon č. 322/1948 Sb. advokácii

Zákon č. 201/1949 Sb. o notárstve.

Zákon č. 116/1951 Sb. o štátnom notárstve

Zákon č. 319/1948 Sb. o zľudovení súdnictva

Kontaktné údaje:

Mgr. Mgr. Andrea Kluknavská, PhD., LL.M.

kluknavska.andrea@umb.sk

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta

Komenského 20

974 01 Banská Bystrica

PRÁVNICKÉ VZDELÁVANIE V PODANÍ J. FRANKA A AKTUÁLNOŠŤ JEHO ODKAZU PRE DNEŠNÉ PRÁVNICKÉ FAKULTY

Olexij M. Meteňkanyč

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: The aim of this paper is to analyze the ideas of Jerome Frank, one of the most radical legal realists, whose are devoted to proper legal education. Frank criticized the most common model of teaching in the US then, based on the ideas of Christopher Langdell, a well-known representative of American classical orthodox jurisprudence. Langdell's teaching method was based on analyzing and writing short reports on court opinions, as well as addressing modeled situations (case law). Frank criticized the system and pointed out that the teaching system should focus on the real tasks of a lawyer in practice, with the main role of legal clinics and the teaching of the "psychology" of the functioning of the law. We want to address these as well as many other ideas of American legal realists about clinical legal education in a presented paper, and we will point out their relevance even nowadays.

Abstrakt: Cieľom predkladaného príspevku je analýza myšlienok Jeroma Franka, jedného z najradikálnejších amerických právnych realistov, ktoré sa venujú adekvátnemu právnickému vzdelávaniu. Frank vychádzal z kritiky dovtedajšieho najčastejšieho modelu výučby v USA, ktorý bol založený na ideách Christophera Langdella, známeho predstaviteľa americkej klasickej ortodoxnej jurisprudencie. Langdellova metóda výučby sa opierala o analýzu a spisovanie krátkych správ o súdnych stanoviskách, ako aj riešenie namodelovaných situácií (tzv. case law). Uvedený systém Frank podrobuje kritike a poukazuje na to, že systém výučby sa má zamerať na reálne úlohy právnika v praxi, pričom dôležitú úlohu tu majú zohrať právne kliniky a výučba "psychológie" fungovania práva. Uvedeným, ako aj mnohým ďalším ideám amerických právnych realistov o klinickom právnickom vzdelávaní sa chceme venovať v prekladanom článku, pričom si poukážeme na ich aktuálnosť aj v dnešnej dobe.

Key words: Legal education, legal realism, Jerome Frank, clinical forms of education.

Kľúčové slová: Právnické vzdelávanie, právny realizmus, Jerome Frank, klinické formy vzdelávania.

1 ÚVODNÉ SLOVO

„Pravidlá sú len obyčajné slová, a tieto slová sú uplatňované len v rozhodnutiach, a je vecou súdu, aby rozhodol, čo tieto slová znamenajú, nech už sú dané pravidlá stanovené zákonom alebo precedensom iného súdu.“

J. Frank

Jerome New Frank sa narodil 10. septembra 1889, ako syn právnik, Hermana Franka. Pokračoval chtiac-nechtiac¹ v rodinnej tradícii a právo študoval na Chicagskej univerzite, pričom neskôr v Chicagu pokračoval vo svojej právnej praxi a súčasne bol členom kabinetu starostu Chicaga, Williama E. Devera. Po vydaní svojho najznámejšieho diela *Právo a moderné myslenie (Law and the Modern Mind)* v roku 1930, získal Frank aj možnosť prednášať na *New School for Social Research*,

¹ Je známe, že Frank spočiatku nechcel byť právnikom, ale jeho otec ho k tomu presvedčil. „*Nechcel som praktizovať právo. Ale môj otec bol právnik a podporoval ma v tom, či skôr premohol ma.*“ Nakoniec Frank končí svoje štúdium s najlepšimi výsledkami, dokonca jeho priemer bol najvyšší, aký kto kedy dosiahol na škole v tom čase. Viac pozri vo VOLKOMER, E. W.: *The Passionate Liberal: The Political and Legal Ideas of Jerome Frank*. Hague: Martinus Nijhoff, 1970, s. 2.

a krátko na to bol v roku 1932 vymenovaný ako výskumný pracovník na Yaleovej univerzite. V nasledujúcich rokoch zastával aj viaceré pozície v rámci verejnej správy, v ktorých presadzoval hlavné myšlienky Nového údela (*New Deal*). Od roku 1941 do svojej smrti v roku 1957 bol sudcom federálneho súdu.² Počas tohto obdobia naďalej externe prednášal na viacerých univerzitách, ako aj publikoval (v súhrne napísal 6 kníh a vyše 50 článkov, knižných recenzií a obdobných publikácií).

Frank bol originálnou osobnosťou americkej jurisprudencie, ako aj právnej praxe, ktorého viacerí teoretici označujú aj ako *provokátora* súčasného amerického právneho myslenia.³ V rámci svojej praxe trvajúcej 45 rokov (1912-1957) bol nielen praktizujúcim právnikom, ale aj učiteľom práva, plodným autorom, radcom pre vládne otázky, a v neposlednom rade i sudca federálneho súdu. Vo svojom období predstavoval ukážkového právnika, v ktorom sa snúbila obrovská kreativita (jeho záber problematík, ktorým sa venoval, je veľmi rozsiahly) s neustálou pracovitosťou (ako je možné aj vidieť na rôznych profesiách, ktoré Frank často vykonával simultánne). Jeho náhla smrť v roku 1957 predstavovala skončenie bohatého prínosu právnej filozofie do americkej právnej vedy.

Avšak v rámci tohto krátkeho príspevku sa zameriame na tú oblasť záujmu Franka, ktorá nie je až tak známa, ako aj sa jej nevenuje veľká pozornosť oproti iným témam, ktoré (často kontroverzne) otvára Frank. Ide o oblasť právnického vzdelávania a pedagogickým spôsobom, ako by sa malo právo vyučovať na fakultách práva. V súčasnosti je kladený veľký dôraz na klinickú formu právnického vzdelávania. Ide o trend posledných desaťročí, keď skutočne právnické klinické vzdelávanie získalo veľkú popularitu a podporu na právnických vzdelávacích inštitúciách. Uvedené najlepšie preukazuje činnosť viacerých medzinárodných zoskupení, ktoré každoročne organizujú mnohé konferencie, workshopy a semináre za účelom propagácie, implementácie a skvalitnenia rôznych foriem klinického právnického vzdelávania.⁴ Zaujímavosťou je, že Jerome Frank mnohé súčasné trendy a myšlienky avizoval a venoval sa im už v prvej polovici 20. storočia. Z tohto dôvodu sa nám núka otázka, či by niektoré z jeho myšlienok neboli aktuálne aj v súčasnosti a práve uvedenej otázke sa chceme venovať podrobnejšie v nasledujúcich častiach tohto príspevku.

2 V KRÁTKOSTI K PRÁVNEJ FILOZOFII J. FRANKA

„Právo, tak ako je známe, je neisté, neurčité, nepredvídateľne sa mení,“
J. Frank

Predtým než sa budeme venovať problematike klinického právnického vzdelávania v podaní Franka, pre jasné porozumenie si musíme uviesť aspoň základné body právnej filozofie tohto autora, keďže v mnohom na ne odkazuje, ako aj Frankovo celkovo chápanie fungovania práva a právneho poriadku nepochybne ovplyvňuje aj spôsob, ako by sa malo právo na právnických fakultách vyučovať a prístupovať zo strany pedagógov a študentov. Z tohto dôvodu si uvedieme iba základné myšlienky o Frankovom chápaní práva optikou právneho realizmu, ako aj súčasne si na záver predostrieme zoznam „starých“ právnych axiómov, symbolov omylných predstáv o práve, ktoré spomína explicitne i sám Frank, kritizuje ich a ktoré ak znegujeme, dostaneme základnú predstavu Franka o pravej podstate práva a jeho filozofii. Spočiatku si uvedme heslovito základné momenty právnej filozofie J. Franka:

2.1 Určitosť práva je mýtus

Aj v súčasnosti sa väčšina kníh venujúcich sa problematike práva zameriava na abstraktné teórie, jednotlivé doktríny, právne princípy a predpisy či právne pravidla, ktoré podsúvajú najmä študentom práva myšlienku, že uvedené témy sú ohniskom práva a právneho poriadku ako takého. Dané témy však len v malej miere odzrkadľujú pravdivý obraz toho, čo sa v skutočnosti deje za

² Konkrétne prezident Roosevelt ho vymenoval na miesto v Circuit Court of Appeals v rámci druhého okruhu.

³ Porovnaj s PAUL, J.: *The Legal Realism of Jerome N. Frank. A Study of Fact-Skepticism and the Judicial Process*. Hague: Martinus Nijhoff, 1959, s. 5-6. Dokonca na inom mieste Paul tvrdí, že žiadna iná kniha, než Frankova *Law and the Modern Mind* a jej mnohé reprinty, nevyvolala väčší šok v rámci americkej jurisprudencie ako práve toto dielo. Ibidem, s. 33.

⁴ Uvedme len tie najznámejšie ako Global Alliance for Justice Educaion (tzv. GAJE) či v našich podmienkach hlavne European Network for Clinical Legal Education (tzv. ENCLE).

zatvorenými dverami súdnej siene alebo v iných oblastiach, kde príslušný štátny orgán interpretuje a aplikuje právo. Nebolo to inak ani v dobe Jeroma Franka, dokonca by sme mohli tvrdiť, že v jeho období to bolo oveľa intenzívnejšie presvedčenie, než tomu je tak dnes.

Predsa len a niektorí autori odklonili od tohto všeobecného prúdu myslenia a snažili sa zamerať na inú podobu práva, tú, ktorá bola realizovaná organmi aplikácie práva a ktorá čakala každého jedného študenta práva po získaní svojho vytúženého titulu. Táto podoba je v mnohom iná, než je študentom predkladaná počas štúdia. Frank bol jedným z týchto mužov. Leon Green dokonca na jednom mieste uviedol, že nikto nepodrobil právo, spôsob rozhodovania sudcov a problematiku súdneho sporu tak hlbokému skúmaniu po tak dlhú dobu ako práve Frank, ako aj „nikto presnejšie neodhaliť slabiny každého z nich.“⁵

Pre právnych realistov boli typické názory v tom zmysle, že určitosť práva je mýtus, ktorý reálne nefunguje, kľúčový faktor v každom prípade je osobnosť sudcu a právne i mimoprávne faktory, ktoré naňho v procese rozhodovania vplývajú, ako aj skeptický vzťah voči záväznosti právnych pravidiel a pod. Aj Frank sa zaoberal uvedenými otázkami, a skoro v každej z nich posúva hranice radikálnejšie ďalej, než jeho predchodcovia. Napríklad Frank sa ako mnohí iní realisti zaoberal aj otázkou postavenia pravidiel a precedensov v rámci rozhodovacej činnosti súdov. Na jednej strane im Frank nepopiera istú dôležitosť, no na strane druhej nemožno od nich očakávať, že „v praxi skutočne zabezpečia to, čo sa zdajú zabezpečovať, t.j. uniformitu a stabilitu, a v najlepšom prípade ich možno považovať len za orientačné smernice.“⁶ Frank uvedené právne pravidlá a precedensy nazýva aj ako „pravdepodobné právo“. Sudca je tá osoba, ktorá sa musí rozhodnúť, aké rozhodnutie v konkrétnom prípade prijme, jemu je zverená do rúk táto právomoc a v súlade so zásadou zákazu *denegatio iustitiae* sa nakoniec musí rozhodnúť v prospech tej alternatívy, tých faktov, ktoré sa mu zdajú najvierohodnejšie. Práve rozhodnutia súdov a sudcov predstavujú to „skutočné právo.“⁷ Pri tomto procese však naňho vplývajú viaceré iracionálne, mimoprávne faktory (osobné náklonnosti, zmysel pre férovosť, rozmanité predsudky, politické zmyšľanie, sociálny pôvod, individuálny alebo spoločenský prospech a pod.),⁸ čo spôsobuje nepredvídateľnosť rozhodnutí sudcov v rámci súdneho procesu. Frank konštatoval, že rozhodnutie súdu možno považovať iba za čosi veľmi neisté, ba takmer nepredvídateľné. Právo je totiž neisté, neurčité, premenlivé.⁹ Práve kvôli vyššie opísanej nepredvídateľnosti rozhodnutí sudcov (najmä inštančne nižších súdov) je potrebné podľa Franka klást' väčší dôraz na jednotlivé prípady. Tu je očividný kauzistický spôsob právneho myslenia.

Frank nemá problém sa rozlúčiť s podľa neho prežitou myšlienkou právnej istoty a stability práva, dokonca tvrdí, že nás to vôbec nemusí mrziť. Práveže právo v 20. storočí je plné neustálych zmien, ktoré reflektujú zmeny v spoločnosti, tak prečo predstierať, že tu máme stabilné, určité a isté právo? Prečo sa ľudia tak dožadujú právnej istoty a stability? Podľa neho lipnutie na tomto prežitku má svoje korene v našich detských časoch, keď sme chceli istotu, predvídateľnosť v našom živote a uvedené sa zobrazovalo v osobe otca. Právo symbolizuje v našich dospelých životoch to, čo v detskom veku symbolizoval otec.¹⁰ „Právo – súbor pravidiel očividne navrhnutých za účelom neomylného určenia toho, čo je správne a čo nesprávne a pre rozhodovanie, kto by mal byť potrestaný za zlé skutky – sa nevyhnutne stáva čiastočnou náhradou za Otca – Neomylného Sudcu.

⁵ PAUL, J.: The Legal Realism of Jerome N. Frank. A Study of Fact-Skepticism and the Judicial Process. Hague: Martinus Nijhoff, 1959, s. vii.

⁶ COLOTKA, P., KÁČER, M.; BERDISOVÁ, L.: Právna filozofia dvadsiateho storočia. Praha: Leges, 2016, s. 95.

⁷ Pravdepodobné vs. skutočné právo, t.j. *probable vs. actual law*. Pravdepodobné právo sú predpovede alebo odhady (*guesses*) budúceho rozhodnutia, zatiaľ čo skutočné právo je konkrétne platné rozhodnutie prípadu. Viac pozri v BRÖSTL, A.: Právne myslenie 19.-20. storočia. Košice : UPJŠ, 2011, s. 31.

⁸ Pozri v SOBEK, T.: Nemorální právo. Praha: Ústav státu a práva, 2010, s. 165.

⁹ Porovnaj s VOLKOMER, E. W.: The Passionate Liberal: The Political and Legal Ideas of Jerome Frank. Hague: Martinus Nijhoff, 1970, s. 61-63.

¹⁰ Uvedenú myšlienku si prevzal od detských psychológov, najmä Jeana Piageta. Aj tu vidíme, ako veľkú rolu pripisoval psychológii Frank. Viac v PAUL, J.: The Legal Realism of Jerome N. Frank. A Study of Fact-Skepticism and the Judicial Process. Hague: Martinus Nijhoff, 1959, s. 35.

... Táto detinská túžba je dôležitou súčasťou vysvetlenia absurdne nerealistickej predstavy, podľa ktorej právo je alebo môže byť celkom určité a definitívne predvídateľné.¹¹

Frank však neostáva len pri tomto vysvetlení a vo svojej argumentácii pokračuje o krok ďalej a hovorí, že schopnosť samých seba klamať o pravej povahe právnej reality je viazaná na naše používanie právnej logiky a právneho jazyka. Slovo klam je nevyhnutným nástrojom fetišistov právnych pravidiel. „... slovíčkárerie a slovná mágia; pochabé vyžadovanie iluzórnej istoty, kontinuity a jednotnosti; túžiace zmýšľanie, ktoré ignoruje alebo sa pokúša odstrániť z vedomia nepríjemné okolnosti – to sú znaky detského zmýšľania a často ovplyvňujú právne myslenie.“¹²

Ak si konečne uvedomíme hlúposť hľadania právnej istoty a stability, priznáme si naše detské myslenie a infantilne ilúzie, tak potom budeme schopný čeliť právnej realite v jej skutočnej podobe a bude to začiatok toho, že nakoniec dôjdeme k tomu, že sa budeme venovať faktom a právu v akcii (*law in action*). A ako už dnes vieme právo v akcii je kľúčové právne realistické krédo.¹³

2.2 Nepostačuje skepticizmus k právnym pravidlám, no je potrebný i skepticizmus voči faktom!

Frank nie je len skeptik voči právnym pravidlám, ale aj voči samotným faktom. Uvedené sám prehlasuje, keď najprv svojho kolegu Karla Llewellyna označil s ohľadom na jeho postoj k normám ako skeptika k pravidlám („*rule skeptic*“), kým sám seba označuje aj za skeptika k faktom („*fact skeptic*“).¹⁴

Ale najprv k tým právnym pravidlám. Frank určite nepopiera existenciu právnych noriem, ako aj ich užitočnosť, čo pomerne často znelo z úst jeho kritikov.¹⁵ V rámci jedného zo svojich článkov uviedol: „*Skeptici trvajú na tom, že právne pravidlá existujú a musia byť predmetom štúdia. Ale súčasne tvrdia, že vedomosti z týchto pravidiel je len malá časť z toho, čo právnici a sudcovia použijú vo svojej práci a že definícia práva ako právnych pravidiel poškodzuje jasné myslenie o práve.*“¹⁶ Pre Franka majú právne pravidla len vedľajšiu až podradnú rolu v práve. Proces rozhodovania, čo je právo v konkrétnom prípade, nesmie byť obmedzený len v rámci jednoduchých právnych pravidiel. „*Právne pravidlo nám povie niečo o práve, ale nie je to samotné právo. Pre zopakovanie, právo je to, čo sa stalo alebo čo nastane v konkrétnych prípadoch.*“¹⁷ Hlavnou úlohou právnych pravidiel je pomôcť nám predikovať budúce rozhodnutia súdov a slúžiť ako určité usmernenia do budúcnosti. Avšak, Frank trvá na svojom presvedčení, že „... *právo akéhokoľvek prípadu je to, pre čo sa sudca rozhodne.*“¹⁸ Nie to, čo je uvedené v právnych pravidlách.

Od skepticizmu vo vzťahu k pravidlám si to Frank namieril aj ku skepticizmu vo vzťahu k faktom. Väčšina z nás sa pýta spôsobom, aké právne pravidlá aplikuje sudca na konkrétny prípad.

¹¹ COLOTKA, P., KÁČER, M.; BERDISOVÁ, L.: Právna filozofia dvadsiateho storočia. Praha: Leges, 2016, s. 94.

¹² FRANK, J. *Law and the Modern Mind*. London: Stevens & Sons Limited, 1949 (šieste vydanie), s. 82.

¹³ S týmto rozlišovaním *law in action* a *law in books* prichádza už R. Pound, ktorý ním odlišuje dve podoby práva – to statické zákonné práva a jeho akademické podanie na strane jednej a reálne fungovanie práva v jeho dynamike a spoločenskom prostredí na strane druhej. Viac pozri v POUND, R.: *Law in Books and Law in Action*. In: *American Law Review*, Vol. 44, no. 12, 1910, s. 12-36.

¹⁴ FRANK, J. *Law and the Modern Mind*. London: Stevens & Sons Limited, 1949 (šieste vydanie), s. viii-x.

¹⁵ Spomeňme napríklad harvardského profesora práva Josepha H. Bealea, ktorého Frank pre jeho chápanie práva ako len množiny právnych pravidiel, nazval fetišista právnych pravidiel („*rule-fetisist*“). Dokonca Frank takéto právne myslenie nazýva po ňom a vo svojich dielach často používa termín *Bealizmus* („*bealism*“). Pozri viac v PAUL, J.: *The Legal Realism of Jerome N. Frank. A Study of Fact-Skepticism and the Judicial Process*. Hague: Martinus Nijhoff, 1959, s. 35-38.

¹⁶ FRANK, J.: *Are Judges Human? Part one*. In: *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 80, No. 1, 1931, s. 44-45.

¹⁷ FRANK, J. *Law and the Modern Mind*. London: Stevens & Sons Limited, 1949 (šieste vydanie), s. 276.

¹⁸ *Ibidem*, s. 126.

I keď podľa Franka, by otázka mala znieť „na aké fakty sudca tieto pravidlá aplikuje?“¹⁹ Frank skepticky vníma možnosť nájdania objektívnej pravdy o skutkovom stave konkrétneho prípadu v rámci súdneho pojednania, ktoré by na to malo slúžiť. Sudcovia nemajú senzory na nájdanie pravdy a taktiež sú ľudia a robia chyby. „... sudcovia sú omylní ľudia a tieto právne pravidlá často záležia na nepredvídateľných reakciách týchto omylných ľudí vystavených celej škále impulzov, zahrňujúcich i pravidlá, ale zahrňajúcich aj omylné výpovede iných ľudských bytostí nazývaných svedkovia.“²⁰ V priebehu súdneho procesu sú časté protichodné dôkazy, svedectvá, t.j. fakty. Frank sa pýta, či skutočne môžeme (resp. sudcovia) spoznať všetky relevantné skutočnosti týkajúce sa určitého sporu? Vieme zabezpečiť, že v prípade protichodných názorov, dokážeme nájsť ten správny? A existuje vôbec správny názor? Uvedené otázky z pohľadu Franka je nutné zodpovedať negatívne, nakoľko sudcovia (ale i iní aktéri v súdnom procese ako napr. porotcovia) „často bývajú vydaní napospas svojej nepozornosti či subjektivismu.“²¹ Z povahy veci by mal sudca aplikovať právo na fakty (skutkové okolnosti), ktoré sa stali niekedy v minulosti a ktorých on sám nebol svedkom. Je veľký rozdiel medzi tým, čo sa reálne stalo medzi jednotlivými stranami sporu a tým, akým spôsobom budú prezentované tieto fakty pred súdom a porotou. „Fakty sú minulé udalosti. Tak ako sa v minulosti odohrali, jednoducho nevkróčia do pojednávacej miestnosti. ... Sudca alebo porota, usilujúc sa (ako historik) tieto minulé udalosti spoznať, sa musia zvyčajne spoľahnúť na ústne výpovede svedkov, ktorí tvrdia, že dané udalosti videli. Viacero svedkov zvyčajne rozpráva navzájom protichodné príbehy...“²²

Okrem tejto náročnej úlohy, t.j. rekonštrukcie minulosti a snahy o získanie najspoľahlivejších dôkazov o tom, čo sa stalo, je nutné povedať, že na sudcu počas celého procesu rozhodovania vplyvajú iracionálne faktory, ktoré pôsobia minimálne pri nachádzaní a vyhodnocovaní faktov prípadu. Aj z tohto dôvodu sú rozhodnutia súdov zakaždým nepredvídateľné, a to aj v prípade, že právne pravidlá, ktoré sa vzťahujú na daný prípad, sú úplne jasné. Neschopnosť predvídať budúce rozhodnutia súdov spočíva v tom, že je nemožné dopredu vedieť (predtým, než sa začne samotný proces), či náhodou nenastane spor o samotné fakty prípadu, a ak áno, či sporné svedectvá a dôkazy budú predložené pred súd a v prípade ich predloženia, stále veľa bude záležať od sudcu (popríklad poroty) ako zareaguje na takéto fakty a či ich zohľadní pri svojom rozhodovaní.²³ A z tohto pramení Frankov skepticizmus k faktom.

2.3 Psychológia ako nový nástroj právnikov

Americká jurisprudencia na začiatku 20. storočia bola vystavená snahám o zahrnutie mnohých nových postojov k právu, ktoré čerpali z rozvíjajúcich sa špecializovaných vied. Spomeňme len tie najdôležitejšie ako sociológia, pozitivizmus (vedecký a filozofický), antropológia, politológia či ekonómia. Frank sa však v mnohom inšpiroval pri odôvodňovaní svojich teórií v psychológii,²⁴ čo

¹⁹ COLOTKA, P., KÁČER, M.; BERDISOVÁ, L.: Právna filozofia dvadsiateho storočia. Praha: Leges, 2016, s. 94.

²⁰ FRANK, J.: Why not a clinical lawyer-school? In: University of Pennsylvania Law Review, Vol 81, No. 8, 1933, s. 919.

²¹ COLOTKA, P., KÁČER, M.; BERDISOVÁ, L.: Právna filozofia dvadsiateho storočia. Praha: Leges, 2016, s. 94.

²² FRANK, J.: A Conflict with Oblivion: Some Observations on the Founders of Legal Pragmatism. In: Faculty Scholarship Series. Paper 4092, 1954, s. 447, cit. podľa COLOTKA, P., KÁČER, M.; BERDISOVÁ, L.: Právna filozofia dvadsiateho storočia. Praha: Leges, 2016, s. 94.

²³ Porovnaj s FRANK, J.: Why not a clinical lawyer-school? In: University of Pennsylvania Law Review, Vol 81, No. 8, 1933, s. 918.

²⁴ Je však potrebné uviesť, že Frankove vedomosti z psychológie neboli len tie, čo si naštudoval z kníh. V roku 1927 sám Frank podstúpil terapiu, a to celých šesť mesiacov. Uvedenú skúsenosť popisuje nasledovne: „Bola to zaujímavá skúsenosť, veľmi cenná, pokiaľ ide o mňa. Dokonca by som tvrdil, že išlo o zlomový bod v mojom živote. Myslím, že inak by som bol veľmi rozptýlený, nešťastný chlapík.“ Frank do absolvovania terapie sa stále nestotožnil s myšlienkou, že je právnik a samotná profesia ho neuspokojovala. Po terapii si potom pripustil, že vlastne si dokáže aj užívať praktizovanie práva a zmieril sa sám so svojou profesiou. Je zreteľné, prečo potom neskôr v jeho prácach má taký význam psychológia. O necelé tri roky neskôr vydáva svoje kľúčové dielo *Law and the Modern Mind*. Viac vo VOLKOMER, E. W.: The Passionate Liberal: The Political and Legal Ideas of Jerome Frank. Hague: Martinus Nijhoff, 1970, s. 6-7.

preukazuje napríklad pri snahe o vysvetlenie, prečo tak túžime mať stabilné a určité právo. V tomto smere sa obracia na detstvo ako kľúčové obdobie našich životov, ktoré nás ovplyvňuje aj v neskoršom dospelom živote. V mnohom sa inšpiruje skvelým psychológom svojej doby, a to Jeanom Piagetom.²⁵ Prečo je však dôležité zdôrazňovať detstvo? Odpoveď je prostá. Moderná psychológia nám preukazuje, že je toto práve obdobie, kde sa začínajú naše mylné predstavy a ak je tomu skutočne tak, pôjde o miesto, kde je nutné „začať loviť Frankov tzv. základný právny mýtus, mylnú predstavu o určitosti a istoty v práve.“²⁶

Už spomínaný vzťah náhrady otca za právo v dospelom živote pri zdôvodňovaní nášho lipnutia na určitosti a stabilite práva má svoje dôsledky v mnohých právnych oblastiach, ako napr. oblasť sudcovskej tvorby práva. Viacerí teoretici poukazovali, že sudcovia nevytvárajú právo, konajú v súlade s princípom *Stare decisis* a dodržiajú predchádzajúce precedensy, poprípade iné právne pravidlá obsiahnuté v zákonoch. Odmietnutie pripustenia myšlienky, že sudca je tvorcom skutočného práva, má tiež svoj základ v detskej mylnej predstave, že istotu v práve je možné dosiahnuť. „Ak teda niekto má silnú potrebu veriť v možnosť nejakej presnej právnej predvídateľnosti, potom bude chápať sudcovskú tvorbu práva za neprijateľnú a bude sa snažiť poprieť jej existenciu. Z tohto dôvodu existuje mýtus, že sudcovia nemajú žiadnu moc zmeniť existujúce právo alebo tvoriť právo: je to priamy následok subjektívnej potreby veriť v stabilný, takmer nemenný právny svet – v skutočnosti, detský svet.“²⁷ Myšlienka, že sudcovia nemôžu meniť existujúce právo, resp. ho ani tvoriť, je z pohľadu právnych realistov smiešna a úplne mylná. Práve naopak, súdy a sudcovia tvoria právo, to skutočné, ktoré nás zaujíma a ktoré má reálny dopad na jednotlivcov, ako aj spoločnosť ako celok.

Okrem uvedeného však poznatky z oblasti psychológie (poprípade i psychiatrie) môžu byť podľa Franka veľmi cenné pre právnikov, sudcov, ale i študentov práva. Môžu nám pomôcť vo viacerých smeroch, avšak najmä nám môžu pomôcť s vysvetlením, prečo niekto *konať* tak, ako *konať*, prípadne ešte existuje i dôležitejší význam – môže nám pomôcť s odhalením toho, ako *niekto bude konať*. Tu je evidentné, že Frank poukazuje na dôležitosť snahy advokátov a iných praktizujúcich právnikov predpovedať, ako sudca v tom-ktorom prípade rozhodne. Aj s ohľadom na to, že naňho pôsobia viaceré (i mimoprávne) faktory, psychológia môže poskytnúť advokátom cenné poznatky, ako zapôsobiť na sudcu, aby rozhodol v jeho prípad. Pričom dôležité je, aby dané vplyvy pôsobili na psychiku a intuíciu sudcu.

2.4 Právny intuicionizmus v podaní Franka

V rámci amerického právneho realizmu máme dvoch hlavných predstaviteľov právneho intuicionizmu, a to Josepha Hutchesona a Jeromea Franka. Majú mnoho spoločných čít.²⁸ Ide predovšetkým o *post hoc* odôvodnenie rozhodnutí, t.j. sudcovia sa najprv nechajú viesť svojou intuíciou a až následne sa snažia svoje rozhodnutie zdôvodniť v právnych kategóriách. Frank však pri charakterizovaní intuície zachádza hlbšie než Hutcheson. Intuícia sa podľa neho skladá z viacerých častí, no najmä je formovaná „*právnymi, politickými, ekonomickými a morálnymi postojmi sudcu, ďalej jeho výchovou, vzdelaním, charakterom a tak ďalej.*“²⁹ V podstate hovoríme o celej osobnosti sudcu. Rovnako sa však rozchádza s Hutchesonom v procese intuitívneho rozhodnutia. Podľa Franka sudca nezisťuje právne normy a fakty prípadu a následne všetko v súhrne intuitívne posúdi. Celý proces funguje úplne naopak. Najprv sudca nadobudne intuitívne rozhodnutie a až následne *hľadá* právne a faktické dôvody podporujúce jeho rozhodnutie. Samozrejme, niekedy uvedeným spôsobom získané

²⁵ Skutočne vo svojich dielach Frank pracuje s viacerými významnými dielami Piageta, ako napr. *The Language and Thoughts of the Child* (1926), *Judgment and Reasoning in the Child* (1928); *The Child's Conception of Causality* (1930). Okrem toho Frank odkazuje aj na viacerých iných psychológov ako Bernard Hart, Eugenio Rignano, William L. Northridge a iní.

²⁶ PAUL, J.: *The Legal Realism of Jerome N. Frank. A Study of Fact-Skepticism and the Judicial Process*. Hague: Martinus Nijhoff, 1959, s. 54-55.

²⁷ FRANK, J. *Law and the Modern Mind*. London: Stevens & Sons Limited, 1949 (šieste vydanie), s. 35.

²⁸ Samotný Frank si osvojuje pojem „*hunch*“, ktorý preberá od Hutchesona a na viacerých miestach naňho odkazuje, pozri napr. FRANK, J.: *Why not a clinical lawyer-school?* In: *University of Pennsylvania Law Review*, Vol 81, No. 8, 1933, s. 911, pozn. č. 4., prípadne FRANK, J. *Law and the Modern Mind*. London: Stevens & Sons Limited, 1949 (šieste vydanie), s. 103-104.

²⁹ *Ibidem*, s. 120.

rozhodnutie nemá dostatočnú oporu a sudca ho musí prehodnotiť. Opätovne začne proces rozhodovania prípadu.

Je potrebné zdôrazniť jeden fakt, ktorý sme už spomenuli vyššie v súvislosti s dielom Franka, a to jeho skepticizmus k faktom i právnym pravidlám. V jeho podaní dochádza k fúzii faktických a právnych dôvodov. Aj v tejto skutočnosti sa odlišuje od Hutchesona. „*Keď sudca dospeje k svojej intuícii, tak nemá pekne oddelené svoje presvedčenia ako „fakty“ od svojho rozhodnutia ako „práva“.* Jeho všeobecná intuícia je skôr nedeliteľná a zmiešaná.“³⁰

Frank pri svojej deskripcii súdneho rozhodovania sa často vžíva do pozície nielen sudcu, ale i advokáta, resp. praktizujúceho právneho poradcu. Podľa neho pre advokáta nie je dôležitá opodstatnenosť premís, ale je badať dominancia záveru argumentu. Inak povedané, pre advokáta je esenciálnym potreba poznať taký záver argumentácie, ktorý vyhovuje jeho klientovi. Z tohto dôvodu musí advokát vymyslieť vhodnú kombináciu faktuálnych a normatívnych premís, ktorá čo možno najviac zapôsobí na sudcu, zláka ho a bude pre sudcu v konečnom dôsledku akceptovateľná. Uvedený postup je odôvodnený najmä tým, že sudca je taktiež len človek a podľa Franka ľudia vo svojich normálnych myšlienkových procesoch nepoužívajú sylogistické usudzovanie pri rozhodovacích postupoch, ale naopak, používajú svoje intuitívne rozhodovanie založené na subjektivizme človeka, sudcov nevynímajúc. „*A preto je rozumné predpokladať, že sudca nebude používať umelé formy usudzovania len preto, že si obliekol talár. Je nepochybné, že sudcovské rozhodnutia, rovnako ako iné rozhodnutia, pracujú spätne na základe predbežných rozhodnutí.*“³¹ Aj z tohto dôvodu je podľa Franka nutné v rámci štúdia práva venovať osobitnú pozornosť významu ľudskej prirodzenosti v právnej praxi (t.j. študovať i psychológiu človeka) a nielen študovať „*knižné právo*“.

2.5 Staré právne axiómy symbolizujúce omylné predstavy o práve

To by bolo vo veľkej skratke k učeniu Jeromea Franka. Na záver tejto kapitoly si ešte predstavme zoznam „starých“ právnych axiémov, symbolov omylných predstáv o práve, ktoré spomína Frank, kritizuje ich a ktoré ak znegujeme, dostaneme základnú predstavu Franka o pravej podstate práva a jeho filozofii:

1. Osobný element v rámci súdneho procesu by nemal a zvyčajne ani nemá veľký vplyv jednak na právne pravidlá, jednak na súdne rozhodnutia.
2. Právne pravidlá sú dominantný faktor v rámci rozhodovacej činnosti súdov.
3. Ak sú tieto pravidlá precízne, tak zabraňujú vzniku sporu, a ak náhodou spor nastane, pomocou nich je veľmi jednoduché predpovedať rozhodnutie súdu.
4. Sudcovia a poroty majú len limitovanú diskrečnú právomoc odvodenú z právnych pravidiel, v prípade, že sú pravidlá jasné, tak nemajú žiadnu voľnú úvahu (diskreciu).
5. Rozhodnutia sudcov pramenia z aplikácie právnych pravidiel na skutočné fakty prípadu získané v priebehu sporu.
6. Ak sú skutkové podstaty (fakty) dvoch prípadov rovnaké, zvyčajne rozhodnutia týchto prípadov budú identické.
7. Sudcovia zvyčajne dokážu zistiť skutkový stav prípadu tak, ako sa reálne stal (vedia zistiť pravdu, čo sa reálne v prípade stalo).
8. Intenzívna bojovná (kontradiktórna) metóda vedenia sporov je tá najlepšia cesta, ako zistiť dané skutkové okolnosti prípadu (jeho fakty).
9. Efektívna kritika väčšiny rozhodnutí je jednoduchá vec.
10. Vyššie súdy môžu a aj opravujú väčšinu chýb prvostupňových súdov.
11. Vyššie súdy sú oveľa dôležitejšie ako prvostupňové súdy.
12. Menšia pozornosť by sa mala venovať výberu prvostupňových sudcov, ako výberu sudcov vyšších súdov.
13. Skoro každý človek majúci povolenie k praxi ako právnik (rozumej zvládnutie vyžadovaných skúšok) je kvalifikovaný na to, aby mohol byť prvostupňovým sudcom.
14. Poroty dokážu lepšie odhaliť fakty prípadu ako sudcovia.
15. Poroty sú lepšie pri vytváraní a revízii pravidiel ako sudcovia.
16. Je žiaduce, aby poroty ignorovali akékoľvek právne pravidlá, ktoré považujú za nežiaduce.

³⁰ Ibidem, s. 125.

³¹ SOBEK, T.: Nemorální právo. Praha: Ústav státu a práva, 2010, s. 178.

17. Právne pravidlá vzťahujúce sa na vlastníctvo a obchodné transakcie sú určité a zvyčajne vedú k predvídateľným rozhodnutiam v takýchto súdnych sporoch.
18. Individualizácia prípadov, ak už je nutná, tak by sa mala dosiahnuť skryto, nie verejne.
19. Metóda dodržiavania predošlých precedensov, ak je správne používaná, zabezpečí určitosť a stabilitu, podporuje právne pravidlá, na ktoré sa môžeme bezpečne spoľahnúť.
20. Prvostupňové súdy, v procese získavania faktov o prípade, majú málo spoločného s interpretáciou zákonov.
21. Laikov by sme mali presvedčiť aj klamlivo, že výsledky súdneho procesu sú určité, regulárne, jednotné a spravodlivé než v skutočnosti sú alebo môžu byť.
22. Študenti práva by nemali byť presvedčani k pozorovaniu z prvej ruky, čo sa reálne deje v súdnych sieňach a advokátskych kanceláriách.
23. Pokus dosiahnuť právnu istotu (t.j. predvídateľnosť rozhodnutí súdov) je oveľa významnejší ako pokus dosiahnuť správne a spravodlivé rozhodnutie konkrétneho prípadu.³²

3 FRANK AKO PREDCHODCA KLINICKÉHO PRÁVNEHO VZDELÁVANIA?

„Študenti vytrénovaní pod Langdellovým systémom sú ako budúci záhradníci obmedzujúci svoje štúdium na strihanie kvetov, ako architekti, ktorí študujú obrazy budov a nič iné.“

J. Frank

V roku 1933 Frank napísal jeden veľmi zaujímavý článok venujúci sa správne právnickému vyučovaniu, ktoré by si mali právnické školy a fakulty osvojiť, pričom vychádzal z kritiky dovtedajšieho najčastejšieho modelu výučby v USA, ktorý bol založený na ideách Christophera Langdella, známeho predstaviteľa americkej klasickej ortodoxnej jurisprudencie. Langdellova metóda výučby sa opierala o analýzu a spisovanie krátkych správ o súdnych stanoviskách, ako aj riešenie namodelovaných situácií (tzv. case law).³³ Dôraz sa kládol najmä na analýzu predchádzajúcich súdnych stanovísk a všetko potrebné sa dalo nájsť v príslušných skriptách. Uvedené však Frank kriticky hodnotí, dokonca uvádza, že právo právnických škôl „už znamená knižničné právo“³⁴ a už vôbec nereflektuje, ako právna prax v skutočnosti funguje.

Samotný systém výučby by sa mal podľa Franka orientovať na to, čo sú reálne úlohy právnikovi v praxi. Spomedzi všetkých Frank osobitne vyzdvihuje dve, a to:

- právnik sa snaží predvídať a očakávať budúce vynútiteľné súdne rozhodnutie v konkrétnom prípade, ktoré bude mať vplyv na jeho klienta,
- právnik sa za každých okolností snaží vyhrať prípad (t.j. nasmerovať a ovplyvniť súd tak, aby súd rozhodol spôsobom, ktoré je vyžadované zo strany jeho klienta).

Pre budúceho právnikovi je preto potrebné sa zamerať na vyššie uvedené úlohy praktizujúceho právnikovi a získavať také schopnosti a poznatky počas štúdia, ktoré mu dané úlohy uľahčia naplňať. Nemali by strácať čas zbytočným vysedávaním nad knihami a stanoviskami sudcov (čo nie sú ani rozhodnutia prípadov, ale len ich stanoviská), nakoľko aj tak ich to nepripraví na ich neskoršiu právnu prax.³⁵ Frank hovoril aj o tom, že problematická časť spôsobu výučby na právnických fakultách spočíva v tom, že beznádejne prípady zjednodušujú. Nepoukazujú na komplexnosť právnej reality.

³² Viac v FRANK, J. Courts on Trial; Myth and Reality in American Justice. Princeton: Princeton University Press, 1949, s. 419-420.

³³ Frank vôbec nevníma spomenuté case law ako vhodný spôsob výučby, nakoľko v skutočnosti študenti neštudujú reálne prípady. Nevnímajú prípady ako žijúce, neustále sa vyvíjajúce procesy a zakaždým skončia s riešením, ktoré je uvedené v niektorom predošlom stanovisku alebo v nejakej učebnici práva, ktoré má svoju oporu v určitom právnom pravidle alebo princípe. Čo si potom študenti neuvedomujú, že v praxi tieto pravidlá a princípy nie sú ústrednými skutočnosťami a prikladajú im prílišnú dôležitosť. Viac v FRANK, J.: Why not a clinical lawyer-school? In: University of Pennsylvania Law Review, Vol 81, No. 8, 1933, s. 909-910.

³⁴ Ide o satirickú narážku na to, že študentovi práva stačí, ak sa učí na skúšky a neskoršiu prax len z kníh v školskej knižnici. Ibidem s. 908.

³⁵ Porovnaj s citátom na začiatku tejto podkapitoly, ktorú ironicky opisuje, akým spôsobom sa študenti práva učili/učia právo.

Samozrejme, Frank neostáva len pri kritike a predkladá rady, ako zlepšiť samotný spôsob výučby, a to nasledovne:

- I. Značná časť pedagogického zboru vysokých škôl a univerzít by mala pozostávať z učiteľov, ktorí majú hlbšie znalosti a skúsenosti z praxe (čím rôznorodjšie, tým lepšie). Učitelia knižničného práva nesmú dominovať na univerzitách (ale aj nemôžu úplne vymiznúť, len by nemali byť väčšina).
- II. Systém modelových prípadov by mal byť zrevidovaný, aby sa popravde a fakticky stal systémom modelových prípadov, ktorý relevantne zobrazuje právnu prax a nie aby bol jednoduchým a klamlivým. S tým súvisí i prepracovanie skript, ktoré by nemali tak lípnúť na právnych pravidlách a princípoch. Súčasne ich hlavným účelom by malo byť prispieť k tomu, aby študenti pochopili ako funguje súdny proces a systém, ako úspešne vyhrať prípad, ako aj predpovedať rozhodnutie sudcov a iných úradníkov.
- III. Za vzor by sa mali brať fakulty medicíny a ich spôsob prípravy na prax. Samotní študenti medicíny už počas svojho štúdia aktívne participujú počas rôznych vyšetrení s pacientmi, absolvujú povinné stáže, ako aj sa zúčastňujú už jednoduchších chirurgických zákrokov. Inak povedané, musia mať už počas štúdia reálny kontakt s lekárskou praxou a vnímať jej dianie. Uvedené sa však nepožaduje od študentov práva, tí si majú vystačiť len s knižkami a modelovými prípadmi. Prítom, ako je vidno z opisu Franka, náročnosť lekárskej praxe stavia na roveň tej právnickej, avšak jedni študenti sú na to pripravovaní od začiatku svojho štúdia a tí druhí sú po skončení štúdia vrhnutí do praxe často bez žiadnych predchádzajúcich skúseností. Študentom práva by malo byť umožnené taktiež už počas štúdia vidieť a ideálne sa aj zúčastniť právnych „operácií“ po vzore študentov medicíny. Mali by navštevovať súdne procesy, pracovať v advokátskych, notárskych, exekučných kanceláriách, povinne sa zúčastňovať školských simulovaných procesov a pod.
- IV. S vyššie uvedeným bodom súvisí aj ďalší Frankov návrh zlepšenia výučby na vysokých školách a fakultách práva, keď sa má v rámci každej jednej z nich zriadiť vlastná *právna klinika*. Uvedené by nemal byť pre školy a univerzity problém, nakoľko mentori by boli ich vlastní pedagógovia, resp. môžu pri tom vypomáhať členovia komôr, reprezentanti iných advokátskych kancelárií alebo aj čerství absolventi práva. Zriadenie týchto kliník by pre školu neznamenal skoro žiadne výdaje, resp. len minimálne, ale súčasne by vedeli poskytnúť študentom skúsenosti z právnej praxe takpovediac „z prvej ruky“. Samotné kliniky sa nemusia obmedzovať na agendu, ktorá je v súčasnosti typická pre Centrá právnej pomoci. Naopak, môžu okrem danej agendy rozšíriť svoje portfólio aj o prácu pre neziskové organizácie i štátne orgány. Limity tu nie sú stanovené.
- V. Proces výučby práva by mal zahŕňať aj poznatky z príbuzných sociálnych vied, najmä z oblasti sociológie a psychológie. Študenti by mali vedieť vnímať na jednej strane interakcie v rámci spoločnosti, kde právnici pôsobia, ako aj na strane druhej vedieť, ako správne pôsobiť nielen na sudcu a porotu v rámci súdneho procesu, ale vo všeobecnosti využívať poznatky z psychológie na dosiahnutie cieľov, ktoré si od neho želá klient (napríklad aj pri rokovaní s protistranou, prípadne v nesporových konaniach a pod.).
- VI. Uvedené pomôže viacerým študentom už dopredu sa rozhodnúť, ktorej právnej profesii sa budú chcieť venovať aj po absolvovaní štúdia. V tomto smere majú školy dopomôcť špecializovať sa daným študentom. Uvedme príklad, ak niekto už počas štúdia vie, že bude chcieť byť sudcom, mali by existovať výberové predmety, ktoré budú určené takýmto študentom a budú ich učiť významní experti z tejto oblasti (predovšetkým samotní sudcovia). Uvedená špecializácia im neuveriteľne uľahčí neskorší prechod do justičného systému a už na škole sa priučia „umeniu“ sudcovskej profesie.

Ak by sa školy riadili vyššie uvedenými radami Franka, tak by umožnili svojim študentom zažiť okrem mnohých praktických skúseností aj ľudskú stránku správy a vedenia justície v štáte. Predovšetkým by pochopili, aké je právo nestabilné a neurčité, ako aj:

- nepredvídateľný spôsob, ako sudcovia a poroty rozhodujú svoj prípad,
- neistý charakter faktov prípadu, predovšetkým v prípade kontradiktórnych dôkazov strán sporu pochopiť, že jedna vec je to, čo sa reálne stane medzi stranami a druhá vec je, ako dané strany predložia fakty prípadu pred súdom a porotou,
- ako nebezpečný je dôkaz svedeckej výpovede (nepresné zapamätanie si udalosti zo strany svedkov, ale aj ich pravidelné krivé výpovede, prípadne aspoň úmyselne zavádzanie a pod.),

- ako sa právne normy a subjektívne práva môžu odlišne vykladať a interpretovať v závislosti od sudcu, resp. od jeho únavy, bdelosti, lenivosti, poctivosti, trpezlivosti, netrepezlivosti, predsudkov, politického sfarbenia, prítomnosti úplatkov a pod.
- vnímali by rôzne metódy využité v procese negociácie strán (mimosúdne vyrovnanie sporu),
- podstatu a náročnosť vyhotovovania právnych dokumentov (najmä ako správne preniesť želania a príkazy klienta na papier v podobe právnych dokumentov) a mnohé iné praktické zručnosti a poznatky, ktoré sú tak potrebné pre právnu prax.

4 ZÁVER A REFLEXIA NAD AKTUÁLNOSŤOU ODKAZU J. FRANKA PRE SÚČASNÉ PRÁVNICKÉ VZDELÁVANIE

Na záver si len dovoľíme menšiu poznámku k uvedeným myšlienkam, nakoľko sú podľa našej mienky stále aktuálne aj v súčasnosti. Viaceré vyššie spomenuté rady vylepšenia výučby právnikov by boli nepochybne prispievajúcim aj v súčasnosti na slovenských právnických fakultách. Problémy, ktoré kritizuje Frank vo svojej práci, sú aktuálne aj v súčasnom slovenskom vzdelávaní študentov práva, ktorým často chýbajú práve poznatky z právnej praxe.

Všetkých šesť hlavných rád/bodov (I. až VI.), ktoré sme vybrali z jeho diela a ktoré poskytuje Frank, by bolo potrebné lepšie rozvinúť a tak zlepšiť aktuálne klinické právnické vzdelanie, a to predovšetkým:

- (I.) zlepšiť reálnu participáciu odborníkov v rámci pedagogického a akademického života, ako aj zabezpečiť širšiu a intenzívnejšiu spoluprácu s právnymi praktikmi;
- (II.) zabezpečiť skutočne výučbu práva aj prostredníctvom mnohých interaktívnych metód, vrátane zahrnutia aj tzv. case law (najlepšie Frankov model, aj keď s ohľadom na to, že dodnes sa vyskytuje na našich fakultách „scholastická“ metóda výučby³⁶, tak aj Langdellov model by bol posunom v niektorých prípadoch);
- (III.) pokúsiť sa o čo najlepšie previazanie teórie s praxou, v rámci ktorého by študenti mali možnosť „pričuchnúť“ k výkonu určitých právnych remesiel³⁷;
- (IV.) založenie, resp. zlepšenie pracovísk venujúcich sa klinickému právnickému vzdelávaniu (predovšetkým aby mali dostatočné personálne obsadenie a finančnú podporu);
- (V.) nadviazanie kontaktu s odborníkmi z príbuzných odborov (najmä filozofie, sociológie, psychológie a politológie), ktorí by taktiež participovali v procese výučby nových právnikov, resp. i zahrnutie predmetov, ktoré by oboznamovali študentov práva s „nepísanými“ pravidlami výkonu rôznych právnych profesií (napr. ako sa vyvarovať chybám pri vedení sporu a „nepohnevať“ si sudcu hneď pri prvej príležitosti);
- (VI.) umožnenie študentom práva sa špecializovať už v priebehu magisterského štúdia, pričom uvedené môže prebiehať minimálne dvoma spôsobmi. Po prvé, buď pôjdeme argumentáciou v podaní Franka a zameriame sa na špecializáciu právnych profesií, t.j. ak niekto už počas štúdia vie, že bude chcieť byť sudcom, advokátom, notárom a pod., mali by existovať výberové predmety, ktoré budú určené takýmto študentom a budú ich učiť významní experti z tejto oblasti. Druhá alternatíva, ktorá sa nám javí ako realizovateľnejšia v rámci nášho súčasného právnického vzdelávania, sa bude zameriavať na špecializáciu podľa právnych odvetví, t.j. ak študent práva vie, že sa chce venovať výsostne trestnému právu, nakoľko po skončení štúdia sa chce v budúcnosti stať prokurátorom, tak by mal možnosť absolvovať čo najviac predmetov s týmto zameraním. Obdobne to je aj s inými právnymi oblasťami.

Ako je možné vidieť aj z vyššie uvedeného krátkeho zamyslenia sa nad využitím Frankových rad, ako zlepšiť právnické vzdelávanie, je možné skonštatovať, že jeho myšlienky sú inšpiratívne

³⁶ Máme na mysli metódu, keď vyučujúci len prednáša a žiaci si celý seminár zapisujú a absentuje akákoľvek interakcia medzi nimi, nanajvýš je položených pár otázok, ktoré si vyučujúci aj tak často sám zodpovie.

³⁷ Podľa nášho názoru by mohlo ísť o zavedenie určitých novostí do študijných programov, ako napr. povinná stáž v rámci niektorého právnického povolania, absolvovanie určitého počtu kliník či pravidelné vizity súdnych pojednávaní alebo pojednávaní iných štátnych orgánov (predovšetkým orgánov štátnej správy) a pod.

dodnes a v mnohom nám môžu byť prospešné. Mnohí (a to aj oprávnene) nesúhlasia s mnohými názormi, ktoré predkladá Frank v rámci svojej právnej filozofie, avšak je nepochybné, že by sa náš systém univerzitného vzdelávania v rámci práva mal zmeniť, zlepšiť a ponúknuť študentom práva bližší kontakt s praxou. Frank v tomto smere môže predstavovať užitočný zdroj nepochybne aj dnes.

Použitá literatúra:

- BRÖSTL, A.: Právne myslenie 19.-20. storočia. Košice : UPJŠ, 2011, 167 s., ISBN 9788070979150.
- COLOTKA, P., KÁČER, M.; BERDISOVÁ, L.: Právna filozofia dvadsiateho storočia. Praha: Leges, 2016, 304 s., ISBN 978-80-7502-134-2.
- FRANK, J.: A Conflict with Oblivion: Some Observations on the Founders of Legal Pragmatism. In: Faculty Scholarship Series. Paper 4092, 1954, s. 425-463.
- FRANK, J.: Are Judges Human? Part one. In: University of Pennsylvania Law Review, Vol. 80, No. 1, 1931, s. 233-267.
- FRANK, J.: Courts on Trial; Myth and Reality in American Justice. Princeton: Princeton University Press, 1949, 441 s.
- FRANK, J. Law and the Modern Mind. London: Stevens & Sons Limited, 1949 (šieste vydanie), 368 s.
- FRANK, J.: Why not a clinical lawyer-school? In: University of Pennsylvania Law Review, Vol 81, No. 8, 1933, s. 907-923.
- PAUL, J.: The Legal Realism of Jerome N. Frank. A Study of Fact-Skepticism and the Judicial Process. Hague: Martinus Nijhoff, 1959, 177 s.
- POUND, R.: Law in Books and Law in Action. In: American Law Review, Vol. 44, no. 12, 1910, s. 12-36.
- SOBEK, T.: Nemorální právo. Praha: Ústav státu a práva, 2010, 423 s., ISBN 978-80-904024-7-8.
- VOLKOMER, E. W.: The Passionate Liberal: The Political and Legal Ideas of Jerome Frank. Hague: Martinus Nijhoff, 1970, 233 s., ISBN 978-94-011-6429-0.

Kontaktné údaje:

Mgr. Olexij M. Metenkanyc
olexij.metenkanyc@flaw.uniba.sk
Interný doktorand na Katedre teórie práva a sociálnych vied
Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Šafárikovo nám. 6, P.O.Box 313
810 00 Bratislava 1
Slovenská republika

ADVOKÁT V ČESKOSLOVENSKOM TOTALITNOM FILME¹

Rudolf Kasinec

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: In our paper we will try to describe profession of lawyer as a part of totalitarian Czechoslovak movies or TV series. We will mainly focus on their characteristic features, representation of their profession and so on. We have not omitted the reasons for this representation. We were really interested how lawyers or other legal professions in these specific movies (in historical period between years 1948 to 1989 in Czechoslovakia) recounted were.

Abstrakt: V príspevku sa pokúsime vykresliť profesiu advokáta ako súčasť totalitných československých filmov, prípadne seriálov. Zameriame sa najmä na ich vyobrazenie, charakteristické črty, výkon advokátskej profesie a pod. Zaujímá nás najmä, či boli advokáti vykresľovaní negatívne alebo skôr pozitívne. Neopomenuli sme ani dôvody takéhoto vyobrazenia. Týmto príspevkom by sme chceli poukázať na spoločenský postoj k advokátskej profesii (prípadne i ostatným právnickým profesiám) vo filmových dielach v Československu v rokoch 1948 až 1989.

Key words: Film, totalitarianism, lawyer, profession, Czechoslovakia, court, legal cases, movie in vault.

Kľúčové slová: Film, totalita, advokát, profesia, Československo, súd, právnické prípady, trezorový film.

1 ÚVOD

Obdobie rokov 1948 až 1989 v Československu označujeme ako obdobie neslobody, počas ktorého komunistická totalitná štátna moc obmedzovala najdôležitejšie občianske práva a slobody. Právo počas tohto obdobia slúžilo len ako prostriedok upevňovania totalitnej moci a nie ako garancia zabezpečenia spravodlivosti pred súdnou mocou, ale i v bežnom živote.

V príspevku by sme radi poukázali na film ako kultúrno-spoločenský prostriedok a zároveň fenomén s ohromným informačným a mienkotvorným potenciálom. Neopomenieme ani jeho obsahovú spätosť so svetom práva. Ako spojovací nástroj medzi svetom filmu a práva sme si pre účely príspevku zvolili tému jednotlivých právnických profesií, s dôrazom na profesiu advokáta. Film sme si zvolili najmä z dôvodu jeho schopnosti ovplyvňovať názory veľkého množstva občanov, či už ako nástroj propagandy alebo naopak anti-propagandy štátneho režimu².

Je nutné poukázať na skutočnosť, že advokáti i ďalšie právnické profesie sa v dôležitých úlohách v československom filme začínajú objavovať až v 60-tych rokoch. Právnické profesie pritom plnili úlohy zverené im štátnou mocou a ako súčasť totalitnej moci boli len bábkami v štátnej mašinérii. V kontinentálnom systéme bola dokonca ich úloha ešte viac oslabená, keďže súdy sú len „ústami zákona“ a advokáti, či prokurátori len jeho interpretátormi. Napriek tomu sa pre štátny režim stali tieto profesie viac ako nepohodlné. *„Každá spoločnosť sa riadi svojimi zákonnými normami a určuje, aké správanie sa pohybuje v ich medziach. Ľudia ich však od nepamäti prekračovali a za svoje skutky sa zodpovedali pred súdom. Medzi odsúdenými sa nachádzali aj obžalovaní, ktorí sa stali obeťou vymyslených či falošných obvinení. Spôsob postihu často slúžil na likvidáciu odporcov a protivníkov.“*³ Tento nemilý a nespravodlivý osud postihol i mnoho zástupcov právnických profesií v Československu.

Nespravodlivé odsúdenie na základe vykonštruovaného procesu s udelením trestu smrti označujeme aj ako justičnú vraždu. Takýto súdny proces je často zverejnený prostredníctvom médií,

¹ Príspevok je výstupom z grantového projektu VEGA 1/0859/18 s názvom Obmedzovanie slobody prejavu: prípad „trezorový“ film.

² V krátkosti sa pristavíme i k téme trezorového filmu a k právnickým profesiám v nich vyobrazených.

³ BYSTRICKÝ, V., ROGUĽOVÁ, J. a kol. Storočie procesov: Súdy, politika a spoločnosť moderných dejín Slovenska. s. 9.

aby sa zvýraznila prevahu štátu nad občanom a vyvolal oprávnený strach v očiach verejnosti. Pri justičnej vražde je prítomná vedomostná zložka zo strany zástupcov justície (sudcovia, prokurátor, obhajca), ktorí majú vedomosť o tom, že odsúdený daný trestný čin, za ktorý má byť pozbavený života, nespáchal. Dôkazy a svedecké výpovede o vine obžalovaného predkladané v súdnom konaní sú umelo vytvorené alebo docielené pod nátlakom. Justičné vraždy sú typickým prvkom v diktatúrach. Po uchopení moci sa tak prezentuje nový štátny režim (odstraňujú sa najnebezpečnejšie oponenti z radov občanov štátu).

Jednou z najznámejších obetí justičnej vraždy v Československu sa stala Milada Horáková ako jedna z obžalovaných v procese (tzv. monsterproces) pre vedenie záškodníckeho sprisahania proti republike. Podľa rozsudku Štátneho súdu v Prahe zo 6. júna 1950, potvrdeného rozsudkom Najvyššieho súdu ČSR z 24. júna 1950, sa Milada Horáková, Jan Buchal, Oldřich Pecl a Závěš Kalandra za zločiny velezrady a vyzvedačstva odsudzujú na trest smrti. Ďalší štyria obžalovaní sa odsudzujú na doživotný trest odňatia slobody, zvyšní piati obžalovaní na tresty odňatia slobody od pätnásť do dvadsaťosem rokov.⁴ Zaujímavé je, že siedmi z odsúdených boli zástupcami niektorej z právnických profesií a držiteľmi titulu Doktor práv (JUDr.).

Z politických dôvodov sa stali právnické profesie pre režim nepohodlné a aj preto nebolo žiaduce ich vyobrazovať v hlavných úlohách na filmovom plátne. Postupne však totalitný režim dostal všetky právnické profesie pod absolútnu kontrolu, aj keď za cenu degradácie všetkých princípov právneho štátu. Postupne sa začali objavovať filmy, v ktorých už vystupovali i právnické profesie a najmä advokáti v dôležitých úlohách. Filmy z tohto obdobia rozdelíme do nasledujúcich skupín:

1. Filmy zo súdnej siene s advokátmi- Koniec a začiatok (1968), Rozhovory (1969), Spravedlnosť pro Selvina (1968), Noc oranžových ohňů⁵ (1974), Příklad Platfus (1985), Proč? (1987) a pod.
2. Filmy a seriály o advokátoch a ich kauzách- Causa Králík (1979), Jak napálit advokáta (1980), Doktor z vejminku (1982-1985), Advokát ex offio (1988) atď.
3. Právnické profesie v trezorových filmoch- Obžalovaný (1964), Stud (1967), Příklad pro začínajícího kata (1969), Balada o sedmi oběšených (1968), Skřivánci na niti⁶ (1969), Podezření (1970) a pod.

2 FILMY ZO SÚDNEJ SIENE

Tejto kategórii budeme venovať menší priestor. Advokáti tu v súdnych sporoch vystupujú len ako vedľajšie postavy, a preto nezískame ucelený obraz o profesii advokáta (možno s výnimkou filmu Příklad Platfus). Významnejšiu úlohu tu zohrávajú postavy sudcov ako garantov spravodlivosti. Napr. vo filme Rozhovory z roku 1969 je stvárnený dialóg medzi obvineným mužom (E. Cupák) a sudcom v jeho kauze o otázkach viny, moci, relativite spravodlivosti a práva.

Z obsahového hľadiska sa zdá byť nepochybne zaujímavým i film zo súdnej siene Koniec a začiatok s Ladislavom Chudíkom v úlohe sudcu. Film je rekonštrukciou súdneho procesu s novinárom z obdobia 50-tych rokov, ktorý je obvinený z osočovania vlastní, hanobenia ústavy a porušenia tlačového zákona.⁷ Do tejto kategórie môžeme zaradiť aj film Obžalovaný⁸ z roku 1964.

Do skupiny súdnych drám patrí i film Příklad Platfus z roku 1985, v ktorom postava advokátky zohráva kľúčovú úlohu. Vo filme sa pred súdom ocitá bývalý učiteľ, ktorý udelil svojho problémového žiaka (pochádzajúceho z prominentnej malo-meštianskej rodiny), ktorý následkom úderu padne zo zábradlia na vozovku, kde je následne zrazený motocyklom. V dôsledku úrazu utrpí viaceré zlomeniny na horných a dolných končatinách. Učiteľ čelí obvineniu z ublíženia na zdraví. Proces dostane na starosť začínajúca advokátka, ktorá vo svojom klientovi rozpozná charakterného človeka a pomôže mu znovu získať ľudskú dôstojnosť, aj keď po právnej stránke je jej klient vinný. Súdnym senátom udelený trest je však na spodnej hranici trestnej sadzby (1 rok odňatia slobody) s udeleným podmieneným odkladom trestu odňatia slobody v trvaní dva roky.⁹

⁴ MINISTERSTVO SPRAVEDLNOSTI. Proces s vedením záškodníckého spiknutí proti republike, s. 272 – 273.

⁵ Propagandistický film podporujúci štátnu ideológiu i za múrmi väzenia.

⁶ Vo filme vystupuje postava bývalého prokurátora.

⁷ Dostupné na: <https://www.rtvs.sk/televizia/program/6813/49057>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].

⁸ Danému filmu sa budeme bližšie venovať v časti venovanej trezorovému filmu.

⁹ Informácie z filmu: FRANTIŠEK, F.: Příklad Platfus. Československo, 1985, 102 min.

3 FILMY A SERIÁLY O ADVOKÁTOCH

Prvým filmom o advokátoch, ktorý sme sa rozhodli analyzovať je film režiséra Jaromila Jireše *Causa Králík*. Úspešný pražský advokát JUDr. Oldřich Lukášek (Miloš Kopecký) sa zo zdravotných dôvodov presťahoval na vidiek. Tu pokračuje v advokátskej praxi. Jeho prvou klientkou sa stáva uplakaná babička Márová (Marie Brožová). Jej synovec si od nej požičal sedem a pol tisíc korún a odmieta jej ich vrátiť. Odmenou za pomoc venuje Lukáškovi vďačná babička králika, a i keď je advokát zavelený ďalšími prípadmi – vykrádač chatiek Pastyřík; žiarlivec Vrána, ktorý bodol svoju družku; či Róm Demeter, ktorý roky platí alimenty, ale lekári mu zistili neplodnosť – *causa králík* zostáva stále v strede jeho záujmu.¹⁰

Postava advokáta je tu stvárnená veľmi ľudsky. Hlavná postava je výborným odborníkom s pevnými zásadami. Aj keď jeho protivník použije nečestných praktík (ovplyvňovanie svedkov, šírenie nepravdivých informácií o advokátovi, korupcia atď.), on sa k nim nikdy neprikloní (i keď má na to príležitosť). Filmu dominuje humanistická myšlienka.¹¹ Celkovo sa jedná o sociálnu sondu pretkanú filozofickými postrehmi skúseného advokáta a s morálnym ponaučením, že bojovať za spravodlivosť má zmysel.¹² Pri rozhovore medzi advokátom a jeho sekretárkou o „kauze Králík“, sekretárka zmieni, že ak vysúdia aspoň polovicu, tak by to bola nespravodlivosť len polovičná. Nasleduje monológ advokáta na tému spravodlivosti: *„Co Ste to řekla?! Tak to neříkejte nikdy! Neexistuje totiž žádná velká nebo malá nespravedlnost! Není nespravedlnost za 7 a pul tisíce, za 7 a pul milionu nebo za 7 a pul koruny. Všechny sú stejné! Protože v podstatě existuje pouze jedna jediná nespravedlnost a nám nedal nikdo právo soudit, jestli je malá nebo velká. To by byl začátek našeho konce a začátek konce každé spravedlnosti.“*¹³

V ďalšom z analyzovaných filmov stvárnil úlohu advokáta JUDr. Hořica znova Miloš Kopecký. Spojovníkom filmových káz je motoristická oblasť. Advokát pristupuje k svojej práci neortodoxne: neváha vyhľadať dôkazy priamo v teréne a je v záujme pravdy ochotný podstúpiť i rôzne riziká. Vo filme postupne zastupuje zakríknutého vinníka autonehody Dymeše, ktorého protistrana vydiera pomocou fingovanej pracovnej neschopnosti; mladíka Čížmu, ktorý spôsobil smrť cyklistu z dôvodu poškodeného brzdového valca, susedku Cíglerovú, ktorá chce získať neoprávnené odškodné za smrteľnú autonehodu bývalého manžela; alebo kamaráta Řezáče, ktorý si sadol za volant v podnapitom stave.¹⁴ Charakterovo je postava advokáta podobná ako v prvom filme, no pri výkone svojej profesii je ešte iniciatívnejší.

Rozhodli sme sa spomenúť i totalitnú československú televíznu tvorbu z právnického prostredia. Tu zaradíme seriály *Doktor z vejminku* a *Advokát ex offio*. *Doktor z vejminku* je cyklus voľne nadväzujúcich príbehov, ktoré spojuje iba hlavná postava advokáta na dôchodku doktora Kostrhúna. Všetky príbehy sú natočené podľa skutočných udalostí, záznamy o nich sú uložené v právnických archívoch, odkiaľ scenárista Jaroslav Dietl čerpal.¹⁵ *Advokát ex offio* rozpráva príbeh dvoch mladých právnikov Davida a Jakuba, ktorí nastupujú hneď po škole ako koncipienti do právnej poradne, ktorej šéfuje skúsený JUDr. Grecman.¹⁶

¹⁰ Dostupné na: <https://max.iprima.cz/novinky/causa-kralik-aneb-advokat-milos-kopecky-zahajuje-praxi-na-venkove>, [Prezreté dňa 21. 2. 2020].

¹¹ Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/19707-causa-kralik/29438365355/>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].

¹² Dostupné na: <https://max.iprima.cz/novinky/causa-kralik-aneb-advokat-milos-kopecky-zahajuje-praxi-na-venkove>, [Prezreté dňa 21. 2. 2020].

¹³ JIREŠ, J.: *Causa Králík*. Československo, 1979, 85 min.

¹⁴ Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/19901-jak-napalit-advokata/29238360720/>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].

¹⁵ Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/899470-doktor-z-vejminku/28132054110-boty/>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].

¹⁶ Dostupné na: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/888073-advokat-ex-offo/487212144650001/>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].

4 PRÁVNICKÉ PROFESIE V TREZOROVÝCH FILMOCH¹⁷

Táto skupina filmov je diametrálne odlišná od dvoch predchádzajúcich. Patria do nej štátom zakázané filmy, ktoré spadajú do prvých dvoch skupín¹⁸. Bližšie sme sa rozhodli venovať dvom filmom a to jednej súdnej dráme Obžalovaný z roku 1964 a jednému neprávnickému filmu- Skřivánci na niti z roku 1969. Oba tieto filmy zaraďujeme medzi tzv. trezorové filmy. „S určitou mierou definičného zjednodušenia je možné tento pojem vymedziť ako „súbor štátom zakázaných filmov“ z dôvodu ich obsahovej nekompatibility so štátnou ideológiou. Možnosť vzniku trezorových filmov je objektívne daná samotným princípom štátnej kinematografie: keďže je štát oficiálnym producentom filmov, zostáva v jeho výsostnej dispozícii regulovať filmový trh, tzn. rozhodovať o tom, ktoré filmy sú neprípustné/nehodné. De facto sa jedná o štátnu cenzúru.“¹⁹

Štátna cenzúra je kľúčová pre udržanie totalitnej moci. Bez absolútnej kontroly každej spoločenskej oblasti, vrátane kultúry, nemožno regulovať a usmerňovať názory majority. Sloboda slova a sloboda prejavu²⁰ musia byť rázne potláčané zhora riadeným cenzorským aparátom. Cenzúra však nie je „novým“ vynálezom. „Pôvodné chápanie cenzúry má svoje korene v reáliách starovekého Ríma. Zastávanie úradu cenzora bolo pokladané za najvyššiu občiansku česť, hoci sa s ňou nespájali výraznejšie exekutívne právomoci.... V pozícii cenzora sa ako mravokárca preslávil najmä Marcus Portius Cato starší (podľa tohto úradu dostal prezývku „Censorius“). Z načrtnutej predstavy cenzora ako úradníka, ktorý určuje, čo je dobré (morálne) a čo naopak tento atribút nespĺňa, sa pravdepodobne vyvinulo aj chápanie súčasnej cenzúry.“²¹

Cenzori pod patronátom štátu zasahovali do všetkých foriem umenia, pretože, „umenie malo patriť všetkým a malo byť určené všetkým. Nemalo patriť iba vybranej časti obyvateľov ako to bolo údajne typické pre buržoázne štáty. A ak malo umenie patriť všetkým pracujúcim ľuďom, tak i tvorba sa mala prispôbiť požiadavkám a potrebám pracujúceho ľudu. Film mal slúžiť verejnosti. Štát si uzurpoval monopol a bol jediným mecenášom filmu v širšom kontexte, bol jediným mecenášom a pánom nad celým umením.... Komunistická strana sa snažila o úplnú kontrolu prostriedkov masovej komunikácie a informačných zdrojov s cieľom získať si pod kontrolu úplne všetky úrovne života jedinca i spoločnosti. Film mal slúžiť propagande, triednej a straníckej angažovanosti.“²² Absolútna kontrola nad akoukoľvek formou umenia nie je možná. Umenie je súčasťou vnútornej integrity jednotlivca, či skupiny, do ktorej žiadna moc zasahovať nedokáže. A dôkazom toho je i vznik veľkého počtu filmov, ktoré vznikli za štátne peniaze, no aj tak boli v rozpore so štátnou ideológiou a bol im pridelení status „zakázané“.

Film ako prostriedok masového ovplyvňovania názor bol a je kontrolovaný v každom totalitnom nedemokratickom štáte. Informačný prostriedok, ktorý dokáže v krátkom časovom intervale ovplyvňovať názory ohromného množstva adresátov (divákov, voličov, občanov), musí byť pod neustálou štátnou kontrolou. Jaromír Blažejovský vo svojom príspevku uvádza: „pojem „trezorový

¹⁷ O trezorových filmoch bližšie pozri:

KASINEC, R. – ŠURKALA, J.: Právne aspekty cenzúry československého filmu v období normalizácie. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2017.

KASINEC, R. - MÉSZÁROS, T. – ŠURKALA, J.: Cenzúra a trezorový film. In: Historia et theoria iuris, Roč. 10, č. 2 (2018), s. 38-48.

¹⁸ Tematicky tu budú spadať filmy- Kladivo na čarodějnice (1969), Případ pro začínajícího kata (1969), Stud (1967), Podezření (1970), Balada o sedmi oběšených (1968) a pod.

¹⁹ MÉSZÁROS, T.: Pravda zakliata v trezore. In: MÉSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.): Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019, s. 6.

²⁰ O limitácii slobody prejavu bližšie pozri:

- GREGOR, M.: Teoretické princípy limitácie slobody prejavu. In: Justičná revue. Roč. 68, č. 1 (2016), s. 106-115.

- GREGOR, M.: Legitímny cieľ limitácie slobody prejavu. In: Justičná revue. Roč. 68, č. 2 (2016), s. 215-226.

²¹ GREGOR, M, Právne reštrikcie filmového umenia do roku 1918: historicko-komparatívna sonda. In: MÉSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.): Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019, s. 110-111.

²² KLUKNAVSKÁ, A.: Film v tieni ŠtB. In: MÉSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.): Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019, s. 147.

film“, který se užívá v češtině a ve slovenštině, navozuje kromě jiného představu národního pokladu, což je v případě našich kinematografií výstižná asociace. Ruským, ukrajinským a polským ekvivalentem je polka, polycja, półka, odvozeniny: poločnýj film, półkownik), Srbové a Chorvati říkají bunker (bunker, bunkeriranje). Maďari mají skříňku²³ (doboz) podobně jako Kubánci (películas engavetadas jsou doslova filmy odložené do krabice). V Německu, Bulharsku a Rumunsku se mluví jednoduše o zakázaných filmech (verbotenen Filme, zabranenite filmi, filme interzise). Trezor (polka, półka, bunker, doboz...) může být definován jako metaforické pojmenování pomyslného prostoru, v němž po jistou dobu končily zakázané filmy, postižené kontrolními mechanismy, typickými pro státní (znárodněné) kinematografie v zemích řízených stranami leninského typu). Trezorová praxe je doložena ve všech socialistických kinematografiích, snad s výjimkou Albánie.²⁴ Nás budou zaujímat výhradně československé trezorové filmy.

Prvým dílem bude film režisérov Jána Kadára²⁵ a Elmara Klosa Obžalovaný z roku 1964, v ktorom sa riešia „otázky spravodlivosti, práva, viny a trestu... Skoro celý bol nakrútený v súdnej sieni. Riaditeľ elektrárne Jozef Kudrna (znamenite stelesnený Vl. Müllerom) zavádzal pri jej stavbe v prvej polovici 50. rokov napriek odporu nadriadeného ministerstva odmeny – prémie za dokončenie stavebných prác v plánovanom termíne. Ich rozdeľovanie zveril svojim podriadeným, ktorí ho podvádzali – za istý podiel prideliť po dohode s robotníkmi odmeny aj za nejestvujúcu prácu. Bez dôvery v podriadených pritom nebolo možné vyhovieť nátlaku ministerstva splniť plán za každú cenu, pri ktorom nebolo možné všetko kontrolovať.“²⁶ Film má zaujímavý začiatok, kedy sú počas úvodnej filmovej sekvencie prostredníctvom tituliek predstavení herci (postavy) a ich pozícia v súdnom procese.

Obžalovaní v prípade sú traja a to za trestný čin Rozkrádania národného majetku. Každý obžalovaný je zastúpený vlastným obhajcom. Hlavná postava, ktorá stvárnil Vlado Müller je zastúpená začínajúcim advokátom ex offio. V závere je Josef Kudrna odsúdený, ale len na dobu už strávenú vo vyšetrovacej väzbe. K rozsudku sa stavia odmietavo a vyhlási: „Ja neodmietam trest, ja odmietam kompromis, je to len zakrývanie očí.“²⁷ Z advokátov zaujme mladý neskúsený obhajca, ktorého presvedčivo stvárnil Jiří Menzel. Ten je spočiatku veľmi nepresvedčivý a nepripravený, no postupom času sa čoraz viac osmeľuje. Otázne sú však jeho úmysly. Dbá o blaho svojho klienta alebo sa snaží prípadom zviditeľniť a vybudovať si na ňom vlastnú kariéru?

Vo filme vyniká je postava predsedu senátu, ktorého stvárnil skutočný sudca Jaroslav Blažek, ktorý mal pri filme pôvodne pôsobiť len ako poradca. Svojim prejavom výrazne prispel k uveriteľnosti a presnosti stvárnenia súdneho procesu. „Film stavia vyšší princíp mravný nad princíp zákona, individuálne svedomie nad „objektívnu“ trestajúcu ruku justície (obmedzené zákony podriaďujú právo a spravodlivosť ideologickým tézám).“²⁸

Zatiaľ, čo film Obžalovaný bol zakázaný až dodatočne, a to po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy na územie Československa v roku 1968, ďalší film sa priemery dočkal až po roku 1989. Režisérom filmu je Jiří Menzel (neskúsený advokát z filmu Obžalovaný) a film má názov Skřivánci na niti (1969). Vo filme sa rieši otázka politických väzňov v 50-tych rokoch. Vo vedľajšej úlohe tu vystupuje postava bývalého prokurátora. Ten sa na „brigáde“ v kladenských oceliarniach ocitol z dôvodu, „že tvrdil, že obhajoba není součástí obžaloby. Pán prokurátor může mluvit o štěstí, že neskončil před soudruhým prokurátorem.“²⁹ O vtedajšom postavení právnických profesií v Československu 50-tych rokov vypovedá i konštatovanie bývalého prokurátora nasledovne: "Existuje teorie dvojí facky: Když mně dá dělník facku, můžou za to zavřít mě, protože jsem ho k té facce vyprovokoval; a když já dám facku dělníkovi, tak je to kvalifikováno jako těžké ublížení na těle, i když je to ublížení pouze lehké.“³⁰

²³ O maďarských zakázaných filmoch z obdobia totality bližšie pozri: MÉSZÁROS, T.: Krabica = trezor? Cenzúra na maďarský spôsob. In: MÉSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.): Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019, s. 173-183.

²⁴ BLAŽEJOVSKÝ, J.: Trezor a jeho deti: Poznámky k zakázaným filmům v socialistických kinematografiích. In: Illuminace 22, 2010, 3, s. 8.

²⁵ Bol študentom práva, ktoré však nedokončil.

²⁶ AKADÉMIA SLOV. FILMOVÝCH KLUBOV: <https://asfk.sk/film/obzalovany/>

²⁷ KADÁR, J. – KLOS, E.: Obžalovaný. Československo, 1964, 91 min.

²⁸ AKADÉMIA SLOV. FILMOVÝCH KLUBOV: <https://asfk.sk/film/obzalovany/>

²⁹ MENZEL, J.: Skřivánci na niti. Československo, 1969, 90 min.

³⁰ Tamtiež.

5 ZÁVER

Filmy sú nosičom zakonzervovaných názorov členov spoločnosti, ktoré reflektujú problémy a situácie v konkrétnom historickom období. Zaujímavosťou československých filmov z obdobia vlády komunistickej diktatúry je akoby ich rozdvojenosť. Skupina zakázaných filmov nám vyobrazuje smutnú skutočnosť právnických profesií v danom období a skupina štátom povolených filmov nám zas vyobrazuje bežnú prácu advokátov, sudcov i prokurátorov. V oboch prípadoch sa dá následne pochybovať o ich nezáujatosti a objektivite. Vo filmoch vyobrazené situácie sú však pre súčasných právnych vedcov zaujímavým a netradičným zdrojom informácií. Medzi hlavné dôvody skúmania totalitných filmov o advokátoch môžeme zaradiť:

1. Sociologická sonda- filmy prinášajú názory autorov na konkrétnu problematiku. V prípade filmov a seriálov z právnického prostredia sú to najmä príbehy (prípady) odohrávajúce sa v súdnej sieni alebo popisujúce „bežný“ život advokátov.
2. Postavenia advokáta v spoločnosti- filmy vypovedajú i o spoločenskom statuse advokátov v sledovanom období. My sme sa venovali výhradne filmom, ktorých dej sa odohrával v období totality.
3. Právne problémy občanov- vo filmoch sú riešené verejnoprávne i súkromnoprávne kauzy (vo viacerých prípadoch dokonca i reálne- napr. v seriály Doktor z vejmínku), ktoré sa bežne v Československu objavovali. Riešia sa tu vraždy, znásilnenia, krádeže, susedské spory, pôžičky, určovanie otcovstva, jazda pod vplyvom alkoholu a pod.
4. Historický vývoj (od reality cez „komédiu“ až po „drámu“)- väčšina skúmaných filmov má komediálne vyznenie, no pre súčasného diváka je ich len ťažko možné označiť za komédie (jedine s výhradou filmu Jak utopit Dr. Mráčka aneb Konec vodníků v Čechách z roku 1974, kde takisto vystupuje postava právnika). Filmy je možné zoradiť i chronologicky, podľa obdobia ich vzniku alebo podľa času, kedy sa dej odohráva. Týmto spôsobom získame spoločenský náhľad na vývoj právnických profesií v Československu v období od roku 1964 až do roku 1989.
5. Platná legislatíva (realita vs. fikcia)- zaujímavé je overenie si legálnych faktov. Opierali sa tvorcovia o platnú legislatívu? Je prítomný prokurátor v trestnoprávnej veci pred súdnou inštanciou? Prednesie sudca rozsudok so všetkými zákonnými náležitosťami? A v podobných otázkach by sme mohli pokračovať.

Po analýze viacerých filmov a seriálov z obdobia totalitného Československa si dovoľíme konštatovať, že advokáti i ďalšie právnické profesie, boli v skúmaných filmoch vykresľovaní výhradne pozitívne. Advokáti pristupujú k svojej profesii s náležitým rešpektom a úctivo sa správajú aj ku svojim klientom, ktorým sa snažia za každú cenu pomôcť v ich neľahkej životnej situácii. Filmoví advokáti sú profesionáli s vynikajúcim znalosťami z viacerých právnych odvetví. Napr. advokát vo filme *Causa Králik* rieši zároveň prípady z rodinného, občianskeho i trestného práva. O danej postave sa vo svojom krátkom článku na tému *Právníci v českém filmu čili Co advokát, to šmejď* zmieňuje i T. Nemeček (v príspevku uvádza i názory viacerých súčasných českých režisérov na profesiu advokáta v súčasnom porevolučnom filme): „V české kinematografii je nutno se vracet až do roku 1979 k Jirešově Cause králik: Miloš Kopecký coby advokát na letním bytě pomáhá babičce Márové s pohledávkou 7 500 Kčs za zlotřilým synovcem. Lepší než nic, ale Gregory Peck to není. 'Těžko mohl za komunismu vzniknout třeba seriál, kde by Ladislav Chudík nebo Karel Höger hráli ušlechtilého advokáta, který pro svého klienta dosáhne snížení trestu za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví,' namítá Hřebejk³¹.“³² My si myslíme, že československá filmová produkcia z obdobia rokov 1948 až 1989 poskytuje dostatočné množstvo výrazných osobností z rozličných právnických profesií, ktoré si zaslužia bližšiu analýzu.

Použitá literatúra:

³¹ Ján Hřebejk je populárny český režisér filmov ako *Pelíšky* (1999), *Musíme si pomáhat* (2000), *Nevinnost* (2011), *Učitelka* (2016) a mnohých ďalších, ktorý vo svojich filmoch rieši i dôležité právne problémy (sloboda slova, prejavu, právo na informácie, korupcia a pod.) a v jeho filmoch sa objavujú i postavy advokátov [napr. slizký advokát Patočka v *Krásce v nesnázi* (2006), kde sa v reštitučnom spore spojí s protistranou a snaží sa podraziť vlastného klienta].

³² NĚMEČEK, T.: *Právníci v českém filmu čili Co advokát, to šmejď*. In: BOBEK, M – ŠIMÍČEK, V. (ed.): *Jiné právo literární*. Praha: Auditorium, 2011, s. 88.

1. BLAŽEJOVSKÝ, J.: Trezor a jeho děti: Poznámky k zakázaným filmům v socialistických kinematografiích. In: *Illuminace* 22, 2010, 3, s. 8–27.
2. BYSTRICKÝ, V. - ROGULOVÁ, J. a kol. *Storočie procesov: Súdny, politika a spoločnosť v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava : Veda, 2013. ISBN 978-80-224-1258-2.
3. DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Děsivý červenec 1950*. Praha : Klub dr. Milady Horákové : Nakladatelství Eva - Milan Nevole, 2018. 388 s. ISBN 9788090431393.
4. GREGOR, M., *Právne reštrikcie filmového umenia do roku 1918: historicko-komparatívna sonda*. In: MÉSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.): *Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019, s. S. 109-132.
5. GREGOR, M.: *Legitímny cieľ limitácie slobody prejavu*. In: *Justičná revue*. Roč. 68, č. 2 (2016), s. 215-226.
6. GREGOR, M.: *Teoretické princípy limitácie slobody prejavu*. In: *Justičná revue*. Roč. 68, č. 1 (2016), s. 106-115.
7. IVANOV, M.: *Milada Horáková: justiční vražda*. Praha : XYZ, 2018. 344 s. ISBN:9788075059833.
8. KAPLAN, K.: *Politický proces s Miladou Horákovou a spol. - Komentované dokumenty*. Praha: Epoque, 2019. 288 s. ISBN:978-80-7557-173-1.
9. KASINEC, R. - MÉSZÁROS, T. – ŠURKALA, J.: *Cenzúra a trezorový film*. In: *Historia et theoria iuris*, Roč. 10, č. 2 (2018), s. 38-48.
10. KASINEC, R. – ŠURKALA, J.: *Právne aspekty cenzúry československého filmu v období normalizácie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta , 2017, 105 s. ISBN 978-80-7160-451-8.
11. KLUKNAVSKÁ, A.: *Film v tieni ŠtB*. In: MÉSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.): *Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019, s. 146-158.
12. MÉSZÁROS, T.: *Krabica = trezor? Cenzúra na maďarský spôsob*. In: MÉSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.): *Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019, s. 173-183.
13. MÉSZÁROS, T.: *Pravda zakliata v trezore*. In: MÉSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.): *Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2019, s. 6.
14. MINISTERSTVO SPRAVEDLNOSTI.: *Proces s vedením záškodníckého spiknutí proti republike*. Praha : Levné knihy KMa, 2008. ISBN 978-80-7309-533-8.
15. NĚMEČEK, T.: *Právníci v českém filmu čili Co advokát, to šmejda*. In: BOBEK, M – ŠIMÍČEK, V. (ed.): *Jiné právo literární*. Praha: Auditorium, 2011, 407 s. ISBN: 978-80-87284-16-2.

Online zdroje

1. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/888073-advokat-ex-offo/487212144650001/>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].
2. <https://max.iprima.cz/novinky/causa-kralik-aneb-advokat-milos-kopeccky-zahajuje-praxi-na-venkove>, [Prezreté dňa 21. 2. 2020].
3. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/19707-causa-kralik/29438365355/>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].
4. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/19901-jak-napalit-advokata/29238360720/>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].
5. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/899470-doktor-z-vejminku/28132054110-boty/>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].
6. <https://www.rtvs.sk/televizia/program/6813/49057>, [Prezreté dňa 20. 2. 2020].

Citované filmy

1. FRANTIŠEK, F.: *Případ Platfus*. Československo, 1985, 102 min.
2. JIREŠ, J.: *Causa Králík*. Československo, 1979, 85 min.
3. KADÁR, J. – KLOS, E.: *Obžalovaný*. Československo, 1964, 91 min.
4. MENZEL, J.: *Skřivánci na niti*. Československo, 1969, 90 min.

Kontaktné údaje:

doc. JUDr. Rudolf Kasinec, PhD.

rudolf.kasinec@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského, Právnická fakulta
Šafárikovo námestie č. 6
810 00 Bratislava
Slovenská republika

BRATISLAVA LEGAL FORUM
BRATISLAVSKÉ PRÁVNICKÉ FÓRUM

2020

